

S Z É K E L Y H O N R Ó L

KÓVÁRY LÁSZLÓ.

MDCCCXLI.

KOLOZSVÁRTT

A kir. Lyceum betűivel 1842.

MAGYARGYERŐMONOSTORI
G R Ö F
KEMÉNY S Á M U E L
URNAK
A Z E R D É L Y I
ORSZÁGOS MUZEUM
EGYIK
ALAPITOJÁNAK.

**Magyarhonban milliók vannak, kik a kedves Erdélyhez
egység kapcsával ohajtanak csatoltatni; de keve-
sen vannak, kik Erdélyt, s különösön az olly igen
érdekes Székelyföldet ismernék, melly az egész ke-
resztény Európában (legfőlebb tán a Baskokat ki-
véve) egyedül volt képes eredeti szabadnép typu-
sát, minden feudalismusi fertéztetéstől tisztán tartani.**

Kossuth.

Nagyszerű idők elébe megyünk. Az ész mindenható tüze meg fog vinni a durva erővel; s hol a férfi, ki mint Hunyadi hajdonán e nemzetet, isten emberként vezesse át százada veres-tengerén. A nagy király bajnok atyja erővel sujtá le az erőt, most erő és ész kell a nagy pályára, ha nem akarjuk a nemzet sorsát, mellynek táncát megszoká követni a magyar nemzeté. Azon férfi előde, kinek fényive alá tevém le igénytelen munkám, győzve holt el e hon küzdelmiben: méltó utóda hazájának él hazájának hal; a más kit költőink megénekeltek, Hunyadiban egy koronát vett meg életén a magyarnak: hiv sarja nemzeti muzeumában a nemzetet akarja megtartani; egy más fejedelme volt a kard-, mint méltó vére, fejedelme lesz az ész fénykorának. Szükségünk volna stentori hangra, melly elhitesse, hogy a két magyarhazának nincs üdvösség e szón kívül: egyesüljünk: igende ide értelem ide mivelt-ség kell, melly közös legyen mint napvilag; s a nemes gróf, nem érdemtelenebb rokonával, e nemzeti napnak csillaga, mondhatnám teremője. Világosságot bocsátanak, hogy mult dicsőségünk láncait keressük fel, összekötni általa a magyar korona szebb jövőjét.

Kinek ajánlhatám méltábban, mert vannak sok nagyjaink, de többel van a nemzet, mint világhírű könyvekkel, mellyek nyelvét nem értjük. És a tisztelt férfiak tettel lépnek fel: segédkarokat nyujtanak a fiataltal erőnek; nekem egyik támot adott az

önérzetnek, más legyen! szavával tul tett chaoszamon. Egyik jelent, másik jövőt adott; s bár egyik nevét nem említem, a nemes grófokat egymástól külön képzelni nem tudom.

Még egypár szót. Céлом nem volt valami encyclopediai rendszerű munkát adni, illyet nálunk még ma nem lehet; Benkő- Kállay- Scheintnál is szűkebb körben fordulok meg; azért nem akarom másként tekintetni iratkámat, mint honi kutatásaim első füzetét; melly némelly tárgyakat felvesz úgy, miként irás és népmonda előad, másokat elkísér a kiismerés és vitatás bizonyos stadiumáig, legtöbbet pedig csak elvileg említ meg, vagy egészen elhalgat. Legyen egyelőre hát utazás, memoire vagy kinek mint tetszik, legalább nem latin nem német, tán pragmaticai hitelességüvel egykor beválthatom. Most az adatokat inkább mottokként használom, hogy legyenek vonalak a kor festésiben.

Bizalommal nyujtom azoknak, kik jobb jövőt remélve, megvalják, miként a két Magyarhonban csaknem minden parlagon még, kik nem kívánnak önérdekből hizelegni a tespedés csigavérű baráti-
nak; meleg kebellet különösön az iker magyarhon fiatalainak, mint kiknek kezökbe van letéve a hon szebb jövője. Ha figyelmet támaszthaték a Székely-
hon s így korszerű érdekeink iránt, legmagosabb jutalmam. Kolozsvárt Novemb. 17. 1841.

a Szerző.

I.

... Valamint azért tanuljuk a multkor' történeteit; hogy belőlök jelen állapotunkra találjunk oktatásokat: úgy néha jó, határainknak körén is túl nézni, mert sok fekszik ott, mi talán reánk nézve jósolás. Okaim s nézeteim' helyességéről ítéljen mindenki ön maga, az adatok' pontosságáról, mennyire emberileg lehet, jót álkok. ...

B. Eötvös.

EMBER földtekénken mindenütt boldog lehet. Általánosán seholsem, viszonyosan az éjszaki sark' jégkunyhóiban éppen úgy boldog, mint a déli Europa' narancsberkeiben.

Ha az ember csak anyagi, vagy csupán szellemi lény volna, az általános jólléthez gyakran közelithetne, s pillanatokig élvezhetné is. De lényegünk anyag' és szellem' egyvelege; a test' jóllétéhez a lélek' jólléte is megkívántatik.

Világunk' egy része anyagilag, más szellemileg boldog. Gyakran az egyik boldogság' érzése, elaltatja a más nemű boldogtalanság' fájdalmait, s ezt az emberek boldogságnak nevezték.

A szükség még nem boldogtalanság, valamint a kényelem sem boldogság. De ha sulya terhesül, szűli a nyomort, s mivel fogékonyságunk mind érzéki, mind értelmi észleléseit lelkünkben központosítja, a nyomorérzés nyugalma felháborítja, s előáll a boldogtalanság.

A folytonos boldogtalanság a gyöngö lelket el-
tompítja; az erőset küzködésre bírja. A forroövi tar-
tományok' népei, már az érdekelhetlenségig mentek.
A mérséklettebb Europa nem lomhitja annyira a szelle-
met; s azért támad szellemi jollét mellett Romában
zendülés, Anglia- s Frankhonban kézmivesi lázzadás;
ellenben anyagi jollét mellett felkél véresen a reforma-
tio, népesedik a szabadság' ujvilága.

Boldogságunk nem magunktól függ, valamint jol-
létünk sem. De eszközölni, javítani, előmozdítani ké-
pesek vagyunk, sőt igenleges, kötelességünk. Új for-
rásait is nyithatjuk, többek között példája a nemzetek'
vándorlása.

Egyedek szép úton is nyithatnak újabb utakat,
jollétök felé: nemzetek többire erőszakkal. Erőszak pe-
dig ma, már gyenge emelcsője valamely országnak.
Korszerűen tesznek azért, kik modositó kezekkel nyul-
nak jollétök' alkotmányához, s az anyagira iparágokat
oltanak.

Korunk az ipar, műszorgalom, népvilágosulás' ko-
ra. Sokan hiszik, hogy időnk legtermékenyebb a bol-
dogtalanok szülésében, s szeretik hinni, hogy az elé-
gületlenek serge, haneha a kereszthadok' korában le-
hetett nagyobb, mint ma.

Egyének alkotják ugyan a nemzetet ma, úgy mint
akkor; azért még néhány ezer egyed' boldogtalansága
nem nemzeti; s elégületlenségök többire képzelt
okok szülöttje. Néposztályokra elragadhat korságok;
de nemzetre, csak valóságos okok hatnak. Roma bár
nyög a királyok' és decemvirek' rabigája alatt, mégis
meg kell halni Lucretianak és Virgineanak hogy felrá-
zassék aluszékonyaságából.

Kiket képzelgés boldogtalanít, ritkán válnak a nép'
azon tömegéből, mellynek mozdulata rendülés s így a
népjollét, csaknem mindig lényeges alapon nyugszik.

S ezen alap, csak népmozgalmakkal nyer újabb határt s következtetem: hogy minden nemzet jól lehet országában, csak legyen ki a modositások' kormányán üljön. Egy csillag ha kívágna gőzköréből, egy hatalmasabbba ütközve, könnyen összeromolhatna!

A népjollétnek legkérhetlenebb föltétele az égaly. Innen minden nemzet önnézete szerint keres boldogságot. Ha mi büszkék vagyunk alkotmányunkra: az ozman restelné e jógvédelmet. Mi boldogtalanok lennénk nőzaraikkal: ők szokásaink mellett.

Anyagi szükségieinkről mindenütt gondoskodva van. A jégsark lakoinak ha nem növel fát a természet, hiszen a tenger. Hogy mindazáltal vannak nyomorult helyek, tagadni nem lehet. Illyen helyeken az okoságnak kell segitnie. S ha van mindenben bőv ország, ott a kéjelem puhaságot szül, bizonyoságaul annak, hogy a jollétről csak egy lépés van a boldogtalanságig. Igazán mondja Pope a munkát és szükségét, az isten megbecsülhetlen ajándékának.

Ha munka járul a természet' ajándékihoz: minden ország megközelitheti a jollétet. A Svéd tavas, sziklás országában cukros étket eszik, mig Siámnak paradicsomi tájain csuszomászaink csemege, s mondhatnok van ország, hól ipar szüli a jollétet.

S mivel a föld nagyobb része ipar után él: munka a jollét' egyik factora. De a munkásság szerzeményeit, megtartani is tudni kell; mire nézt örködni kellene, hogy egyik nép, a más szükségieit fényüzőleg ne honosítsa; mert megvagyon minden nemzetnek önbálványa, mellynek áldoznia kell. Hová vergődne az ételszúke alatt szenvedő angolnép, ha szeszes italai mellé a fényüzés is átköltözne.

E bálványozás a népgyöngék közül tán legnagyobb, de a kor és égaly' kívánataitól fékezve nem boldogtalanito. Chinától szomszédai kábitó szerért 2½

milliot huznak tiszta évi jövedelmül, hogy hasonszen-
vileg gyógyítsanak e nép' baján. Angliára nézt sem legüd-
vösebb azon számítás' igazsága, miszerint évi szesz-
ital emésztése 100 mfd hosszú, 30 láb mély, 5 láb
széles folyot képezne; s annál kevésbé, minthogy gab-
náért is évenként 25 millio st. f-tot kell kiadnia.

Az illy bálványozásoknak a népnymor legtermé-
szetesb következménye. Már is olvassuk, hogy Spa-
nyolországból, melly 100,000 mázsányi' csokoládét tud
évenként felemészteni, a pénz kifogyott: az apáczák
koldulni, a szerzetesek polgáriéletre lépni kénytelenek.
Ki merik azt is mondani, hogy Eszakamerika' szabad
polgárai, ha törvény előtt egyenlők is: rangjokra nézt
legalább tíz áthághatlan osztályra szakadnak, s hogy
ez osztályok fiatalai 20 — 22 éves korukig nősülnek
ész és vagyon nélkül; s respublicájokban annyira vit-
ték a fényűzést, hogy London' és Páris' journalai ki-
válnak lehetni; hogy járnak divatárostól bérlett öltö-
zetben, kocsikáznak fizetetlen batárban; kéjelegnek étá-
rostol hitelezett ebédnél; stb. s mégis ez országnak
évenként égetborra is 1½ millio dollarnyi kell kiadnia.

Szerencsés a nép, melly környületeit megfontol-
va, a mellékes szükségeknek, mellyekkel többnyire
vélték szoktak belopodzni, hatalmasan ellentáll. Egyp-
tom átkot mondott vólt a fényűzést bévívő királyra;
Svecia is törvény által tilt ki határaiból minden drága
bort, és finom kelmét. Mert érezték, mikép az így be-
csuszott szükségek utáni vágy szenvedélylyé, végül ter-
mésztetté válik a nép vérében, s a természet és emész-
tendő miség között elvész az egyensúly, s munkásság mel-
lett is hamar fog kopogni ajtonkan a nemzeti szegényü-
lés. A kereset-források sokasultával arányban kell
ugyan lenni a kifolyások' sokaságának is: de ha a for-
rások eldugulnak s a fényűzés tovább is előbbi forgá-
sában halad: úgy ott serken fel a nemzet, hol találta

Pombal a Portugallokat, s akkor fog magaköré nézni, mikor az udvar' fénye már homályba borult.

A tápszer legnyomasztobban fekszik rajtunk. De nem lehet földünken olly emberlakta országot képzelni, hol a természet erről elfelejtkezett volna gondoskodni. S valamint éghajlatonként változnak a testalkat' izmai, éppen úgy cserélődnek a tápszerék is. S a Nilpartiakra nyershús csemégéjét éppen olly kedvessé tette a gondviselés; mint Europa' kényesinyjének azt, mellyen egy farka szakács egy életen át törte agyát.

Ezen kiszabott élelem, minden éghajlatnak más más idomzatot ad, s általa annyira földéhez köt, hogy az Eskimo nem cserélne a világ' legszebb tájával, hanemha földjét is hozhatná medve-s borjufókáival. A hideg éjszak' vadászai örökös hussal élnek, míg a forró őv alatt gyümölcsök is táplálnak, s mindeniknek ön-étele izesebb. Vagy cseréld fel az otohajti' kenyérgyümölcsét, észak legkedvesebb sültjével, s ő mellette éhen fog üldgelni.

Ez ugyanmegszokáson épül, de az éghajlat természetlé öreghitét. Észak vastag tápszere durvább rostokból idomitá szülöttei' izmait, s durvább vérgolyókat hömpölyget nedvei között is: a déli nép gyöngéd eledele ellenben vékony nedvein hígabb testalkatot ad. S mivel a gyümölcstől idomult testnek hús, s hustól idomultnak gyümölcs, igen sanyaru tápszer leendne: gondolhatni hogy a két őv, egymás ellen, alig harczoland anyagiak felett.

Ugyanazon égaly alatt, különbféle nemeit találjuk az élelmeknek, honnan hinnünk kell, hogy felette más okok is határoznak az égalyon kívül. De ezek többé nem praedisponensek, s azért minden táj változtathatja élelmét, mihelyt nem tápláló már, vagy a néptömegnek nem elég. A tengerpartiak ha szorulnak, miért ne mivelhetnének földet is, de míg a hindunak elég ízes a

sagoliszt, miért sovárogná rizs vagy buzalisztért. Ezen élelmi különbségnek okául vehetnők ugyan a földet, ha Karintia kőkéreg és Holland víztömeg alól felszabadított tájairól nem mutathatna ollyszerű gabnát, mint az áldottnak ismert Magyarhon. Szorgalom hát, mitől leginkább függ az élelem; s mit tehet a gondviselés róla, ha Barbariában makkal élnek.

Ugyanazon országban is gyakran és igen gyakran találunk különböző tápszereket. Ha ezt az életmod határozó így s mindenik elégtülve van saját életmodjával, soha sem szül háborúságot. Svájc' nomádcsaládai alig irigylendik Zürich' asztalait. De ha egyik nyomorult földönfutó, miként Göröghon' nagy része, mig a tengerparti rész fényes városokban frank szokások közt kéjeleg, s megvetőleg tekint le a nyomorult hontársra: ott nem csodálhatni, ha ugyanazon nemzet fiai egymás ellenségeivé esküsznek.

És ezen különbség a probakő, mellyen ha valamelyik néprész elsikámlik; ingerültsége lázzadásig viszi. Tanuja Frankhon és Anglia. E két hon népfordalma okait ismerjük, s alig csodálhatni, ha a pityokás szekereket, kenyérboltokat kizsákmányolják. Egyebeken sem fogunk csodálkozni, mihelyt elgondoljuk, mikép Angliában dúsgazdag, és földhözragadt szegény között nem állhat fel középrend; s Franhonban sem csoda, ha fényűzés ragyogásai között az éhes nép, dühöngve néz gondol alélt magára, szennyes öltönyére.

Csak ott lehet valódi népboldogságot reményleni, hol a nép érti már, miként mágnaási rend nélkül egy nemzet, csak szolgál lehet. S ha van főrend, kihez az ország' jövedelmei gazdagabban folynak: ennek fényesen is kell öltöznie, s pazarabbul élnie, hogy tőle a néphez jöhessen a pénz. Ezen tudat nélkül, csak barrom vonhatja nyugottan igáját: isten' képére teremtetett ember soha sem.

Minthogy nálunk gyakoriabbak a népelégületlenségek: megdöbbenhetnénk Europa' jövője felett, ha nemtudnok, mikép nagy része a világnak szép keresetnek tartja még a lópást, s hogy mint az Arab, háttára veti a zsákot, s megy lisztért, hová istene vezet. S e mellett ez azt is tudja, hogy Seikje asztala is csupán rizssel és báránnyal fényesebb övénel. De nálunk hól a nép sejti, hogy míg ő silány étel mellett fáradoz; addig más luculli mecenasi csemegék mellett ül: itt mondom igen természetes és emberi dolog, hogy a kinemelégíthető étvágy, a nyugtalanság' másnemű ingereivel párosultan, az elvtelen népet izgasba hozhatja. A nép irigy szemmel nézi másnál, miye nincs.

Azért igen okos szokás, hogy benn és nem utcán ebédelünk, főleg azokért, kik elégteltek, ha gunyájok többszörösön fényesebb is asztaloknál. E tulvágyuaknak nem kellene a divatos lakomákhoz jutniok, vagy eszökbe kellene hozni, hogy vannak náloknál nyomorultabb teremtményei is a világnak.

Ez ugyan csak vigasztalás, s tudom mi hatása lehet utó perceiben az éhség' rohamainak, mint léghajo' vándorainak, ha gőzanyagok tengerek felett fogyna el. Mindazáltal minálunk a népmozgalmak főnökei mindig élnek úgy, mint egy arab vagy persafejdelem, s ha e kívül iskoláink még azt is meg tanítanak a gyöngé léleknek, hogy néposztályok Spanyolhonban boggyoval, Izlandban szárított halfővel, Lapphonban írámszarvas-ájalékkal, Siámban gyékkel, Arab és Persahonban pálmagyümölcs - és sáskával, Norvégia' északi felében fahéj-kenyérrel, Indiában sagolisztel, a csendestenger partján kenyérgyümölcsessel s egyéb neműekkel élnek: bizonyosan enyhítené nyomorát; míg azok, kiktől gondoskodni rólok a természet és igazság követeli, rajtok segitendenek. A nép, boldogtalansága' felét feledni tudja, ha mással szenvcdheti.

A szegénység, mellynek enyhítésire korunk szel-
leme olly hatalmason felrázá a műveltebb világot, nem
tesz ugyan néptömeget, azért koldusösszeesküvést lá-
tott már a világ, s a boldogtalanok' tengerében ők is
cseppek; s bizonyosan Frank- és Angolhonnak is más
eszközökhöz kellene nyulnia, ha a rólok gondoskodó
társulatoknak lekötve nem volnának. Három százada,
hogy Albion elkezdé a koldulást rendszerezni, azért
ma is sok gazdag tolong ez életmód körül, s minden
halgatási szabályozásnak alig lett több eredménye, mint
reformatio az álkodásban, s azon igazság' bébizonyítá-
sa, hogy nem irgalom, hanem munkásság a
szegénység' gyógyyszere.

Sz om junk' oltására a vizet rendelé a természet,
mint a mi sem észak' sűrű vérét meg nem alatja, sem
dél' vékonyabb véredvét el nem hígítja. Erről gondos-
kodva is van mindenütt: északon a vizek jóságával,
delen a gyümölcsök' sergével. Goa szigete ugyan szá-
razról hord vizet, de másnemű kényelmek által kárpo-
tolva van e szüksége is.

Az illy vizetlen tájakon is, sok helytt segítve van.
Vannak a természetnek e célra idomítottplántái, mellyek
a legmagasabb fákra felkigyodzva kelyhes levelökben,
száraikban jóízű vizet tartogatnak a lakók' számára;
vannak ismét fák, mellyek harmatból edényeket cse-
pegetnek tele reggelre, s a t.

Alig gondolhatni tájat, hol az ész' hatalma vizet
ne teremthetne. London és Északamerica bizonyítja co-
lossal csatornáin. Még barbár népeknél is láthatni en-
nek példáit: Persia, hol a szántóföldet is öntözni kell,
a messzi Taurusból vezete szét néhány csatornát, még
pedig századok előtt.

Következtetem innen, hogy vízszüke elégtelenség-
get nem szül, mert ha nem ihatják, mást vezethetnek
magokhoz. Viz nélkül egy nap sem élhetni, s ha meg-

vonta is a természet: a népesedés második napján, már pótolva kellett lennie. Mégis emelcsője marad az ital mind egyének, mind néptömegek boldogtalanságának, de ezek mesterkélt italok. Mióta az özönviz' agg hajója megázott a szőlőnedvtől; s mióta Rullnak sikerült a pálinka lecsepegése: azóta e két szesz' fajzása újabb meg újabb unokákkal áll elő. Nemakarom kétségbe hozni gyógyerejüket, s hidegebb tájakon hatásukat, de hogy milly következményű a forróöv alatt, csak egy fölingerült Malaynál látható, kitől egyesek golyóját sem tiltja el a törvényszava.

S e szeszes italok mértékletelességi társulatok ellenére is naponta terjednek, s tán jobban is elfognak; mert egyedeknél sebességit folytonos erők' arányában mértanilag számíthatni; s mint Montesquieu megjegyzi: az egyenlítőről a szélesség' fokainak, mindinkább otthonosok; s minthogy északnak bort földje nem terem s pálinkát főzni nemtud, hordja árucikkeit, s pálinkáért váltja be a Dánnak, s gyakran csak üres edényivel áll haza. Ennek csak kényúr örvendhet, mivel biztosan számíthatja, mikép az elszegényülést elaljasodás fogja kísérni, melly ezreket fog egyetlen szavára porba ejteni: de atyai kormány nem, mikor még China is fegyverrel kész a mákony bévételének ellentállani.

China kényszerítve van, mondja tán valaki, minthogy közmondás nála: ha egy nem művel földet, egynek nem szabad ennie; s ha egy nő nem fog fonni, egynek meztelen kell járnia. Azonban e súly nálunk is elég kézzelfogható más alakban, s a nép alatta már görbedezni kezd.

Melly nemzetek könnyen jutnak szeszes italhoz, azoknak nem olly szegényítő; s ha minden nap iszik is a magyar, nem olly érezhető, mint ha a svéd, csak hetibe iszik Frankhon borából. A német beteg ugyan, ha egy hétig sert nem iszik, de többire önmagok fő-

zik. Vannak a bornak is illy szokottai; de hová meszsünnen viszik, mint északra, hol 40 — 50 st. font adó fekszik hordoján mint Angliában, s hol a vizital csaknem ki megy divatból mint nálak: ott méltán állanak elő a mértékletesség' apostolai.

A nép ruháért jóval inkább sóvárog mint ételiért, s az ebbéli fényűzés is hamarább lábrakap nála. Em-litsd neki, hogy egy romai 3 - 400,000-t költött egy ebédire, sovárgás helyett bosszura gerjed; mondjad hogy Heliogabal 600 strucfőt tételtelt asztalára, és ki fogja nevetni. Küldött volna Nagy Péter valami idegen étket hölgyeinek, bajosan hiszem hogy olly kíváncsilag ragadják, mint a sellyemkelméket.

A vad népnek mindig elég, elejtett martaléka' bőre öltönyül: de a földész, ki a polgárosodottabb részszel közlekedésben áll, már ismeri a fényűzés egy nemét. Köztök se lenne helye, hol a lakosok egymás körülményeit ismerhetik. De ez csak kiskörű helységekben mehet; városokban pedig, mennél nagyobb az, annál ismeretlenebbek, annál követelőbben öltözködnek. Minden osztály, ha egyelőre nemakar is kilépni önköréből; legalább arra ügyel, hogy osztálya' első rangúival, egy sorba megállhasson, s minthogy nagyobb résznek környülményei egyebekben is azt meg nem engedik: a jozanabb rész neveti ez optikai játékot, mert titok nem maradhat.

Ha a másodrangú látja, hogy az utánavaló osztály öltözetén az övébelépett; mivel gátolni joga nincs, hiúsága pedig maga mellett nem szenvedheti, kéntelen ereje feszítésével is felebb hangolni külsőjét, s így ez is bevág a harmadikéba, az hasonloan előbb lép, míg a fényűzés' végpontjánál áll a nemzet. Pedig e játék mindeniket kimeríti, s később üres zsebébe dugva kezét, búsan lépdegel a nemzet sirja felé.

Ferfiás gondolkodásra mutat azért a nemzet, melly-

ben a főrend, e játék' kezdeténél azonnal hátulmarad, s így a nálok fenakadt pénznél fogva, kényszeríti az alrendeket körükbe visszavonulni. De szomoru látmány, mikor a főrend is csak akkor lépe vissza, mikor érteke tovább menni nem engedi. Ez csak ollyszerű nemzeti élet, mint Thebaé, melyet Epaminondas' küzdelme néhány percig még fentarta. De ez élet fölvirulhat s ha nem is, sokkal jobb nemzeti harcot víva meghalni, mint Lengyelhonnal gabonán addig cserélgetni a külföld' ékeit, míg végül vetni sem marad; s ha hihetünk az írásnak, miszerint Spanyolhonnak idők előtt eszközei is drága ércből valának, hol és mellynek ma vashól sincsenek, ugyan mit remélhet a jövőtől.

Vannak alkotmányok, mellyek alapelvei kizárják a fényüzt egyenlőség' képzetéből. Illyenek a köztársaságok, saját értelmében e nevezetnek. Csak ismétlem a többször bebizonyult igazságot, hogy e kormány népet meggazdagítja; s mentől gazdagabb lesz, annál tulságosabb színben hozza be a fényüzt önbukására. Legelevenebb színben tűnik fel nekünk maig is Hellász és Róma eleste. A Lakonoknál az együttevés egyenruha, vaspénz mellett a legönzőbb haszonlesés fejlett ki. A szelidebb Jónia pedig, hol meghajol a pompának, megragadja az ábrándos Perikles kormányját s a gyógyöröknek hahotáló népet, ragyogó vitorlakkal röpíti a szolgaság' örvényibe. És Romában hol előbb répával lakomáznak a nagyok, majd a számárfiból is csemegét kísértének; hol előbb minden polgár akar lenni, majd minden fejedelem; hol előbb nagy tömegnek alig van egy ezüst tárgyára, majd a lovak is arany tából esznek; hol előbb csak egy vasgyűrű divatoz mint rendjel, majd az ujjak' minden íze aranygyűrűktől lesz terhelve; hol előbb a nő hitvány dolgoz, később a fényüzés elleni törvényeket összeliporja s a t, s mikor meghodítója vagyonát akarná örökleni

a világ' királynéjának, melly a világ' vagyonát felfalni tervelé, e városban mondom, elbámult a hódító a nyomorult szegénységen, melly akkora fényt játszott vala.

A vallás' kiskorusága alatt élő népek a fényüzés-felé csak vallásoktól eltérők után hajolhatnak, s mentől inkább törpül a nemzeti isten, annál ragyogobban nő e bálvány. Mert mindig balra bukik a nép, melly elvtelenül tesz változtatást ős alkotmányában. Boldog a hindu, míg Monau' törvényei szerint metszi botját, s viseli köppenyejét; boldog a Japan míg a köppenye és kalap, minta és ereklje gyanánt függ templomában; boldog volt Judea, míg Salamon térdre nem bukott a külfénynek Mózsos' parancsa ellenére. A bűnhödést azonnal követé a szolgaság.

Ha van kormány mód, hol helyén van a fényüzés, a fejdelemség bizonynyal az: s még itt is szülhet pusztulást, főleg ha természetmánya nem elég a behozandó fényes cikkekért. S ha mégis hozat, akkor töképenzihez nyult, mellynek fogytával mások robotosává kell lennie; s mivel itt a törvények csak ollyszerűen gyógyítanak, mint azon sebeknél, mellyek gyógyittatások után nemesebb tagokra veszik magakot: szerencsésnek mondom a nemzetet, mellynek vannak fiai, kiknek izlésök, népizlés; ők a békéskor nagyai lehetnek.

Hogy Europa nagy városai fényesen öltözködnek, nem aggasztó; hol sok a pénz, soknak kell lenni a kölcségnek is; kis városban pedig pénzszüke miatt, fesszültséget okozna. De még nemzet és nemzet között is el kell ismerni e különbséget: könnyebb a gyár honában szabatni ugyanazon kelméből, mint száz mértföldnyire.

Vagy jusson eszibe felteszem, egy kobornép fejdelminek, hogy bizon csak öltözködik úgy, mint egy parisi tehetős; vagy ha megvillanna Donna Máriánál Anglia' Erzsébetjét utánzani: alkalmasint szomorúan

ütne ki kísérlete. Meglátnók gr. d' Orsey is, Albion e piperőc-reformatora, ha egyebek engednék is, milly sikerrel fáradna China' toronysüveges sárgálló fiatalai között; ha tokos körmöket angolositná, elég szerencsével járandaná.

Hogy valahol a divat lábrakap, a mit se tesz; s ha szinte kelet' ezredes szabatu öltőnyei modositást nyernének: az sem forditaná fel az égfa' birodalmát. Mindazáltal olly országokban, hol a pap többször elkezdi templomozását, hogy egy család egy gunyával rendre imádkozhassék, mint Irhonban; hol még a kézmiveket, s az úrszolgáit sem tudják pénzül fizetni, mint Göröghonban: ott a fényűzés újabb dőfést ad a nemzet' gyengült testének.

A lakás kényelmeit sem a természet sem hiuság nem tévé annyira urunkká. A világ nagy része máig sem józanodott ki azon mámorbol, miszerint tökéletesen hiszi, hogy nála van a föld' legnagyobb kéjelme. Egy rész a lakás' kényelmeit nem ismerve, más azt megvetve marad a réginel.

A nemismerőknek mi szükségök sincs reá: éghajlatuk ezt megadja nekik. Mi szüksége van lakra a hindunak, kinek ruhája sem mesterkél? Miért szorulna be a senegali szarv-anyagu talpa mellett? Miért építene Afrika parti lakosa, ki a hév nappalt erdőkben aluszza át, hogy éjjen lakomázhassék. E népek ha megismerendik is szükségét, nem leend boldogtalanító rájuk nézt, mert égalyuk a polgárosodás átvindóplántáit nem száritja el. De vannak nemzetek északon, kik csak addig maradhatnak elégtlen, mig hinni meg nem szűnnek, mikép fagyos földüregnél nincs biztosabb lak, hogy vadászat, halászat az életmodok' legszebb neme, s mig építészetiök jégremekéhez nem fog több fa kelleni, mint a mennyit hajt a tenger, s ablakok ha elolvadt, mást kereshetnek a tengerpartakon.

Kik pedig megvetik a lakkényelmét, még nyugotabbak. Büszkén néznek le másokra, s a munkaidőt mellyel megszerezni lehetne, inkább divatos valamivel elkéjlgik. E hajoban vagyon nagy része a nemcsinosult világnak. Miért csináljon házat magának a beduin, midőn elbirja sátrát tevéje költözködéseinél, s az ujhazában egy nap az egész vándorsereg polgárrá lesz? Miért építsen Azsia' szegénye, hol tél nincs, nyárban pedig a gazdagok is elhagyják fényes házukot, kényelmesebbnek találván az erdők' rengetegjeit? s ha volna is, mint a szerecsen, egy pipadohányért könnyen felcserélné jobb órájában.

Földünk nagyobb része ismeri a ház' becsét, nem is veti meg; sőt meg sem vetheti. Kiknek csak kényelemért épült: azoknak kevés panaszok lehet, mégis a felzaklatott vágy ingerültséget szerez. Nem győznek utazóink eleget beszélni egy persa ur csarnoka szőnyeg virág-, szökőkút csoportozatairól; míg tőle néhány lépésnyire a nép lovaival lakik; s ha Kurdistán' pompás várai alatt a nyomoru házak' lakoi felfelsohajtanak: nem egyéb emberi dolognál?!

Kik meg nem vethetik éghajlatuk miatt, azoknak szükségivé lett, s a nemlétel, elégtelenség' oka. De anyagot a természet reá mindenütt adott, szorgalom kell, s feláll a lakhely; tanum az, hogy nép hó' hátán nem telet. Es vannak helyek, hol a nép önhibája miatt lakja rossz házait, legalább rajtaállana felcserélni. Az ilyeneknél bizonyos megszokások adják a főbb elégteliséget, s kevés cifraság, öröklött modor, jó illatu padlat, mint a svédnél, s egyebek minden örömet megszerzenek.

Korunkat meglepte az építésdűh, szerencse, hogy nem a népet; de mint egyéb, ez is elragadhat. Városainkban, az egyszerűséget vadászva, építészetünk mindjárt kiforog felállítot öt rendiből s lesz egy hato-

dik egyveleg. E mitsem tesz: Roma is állított dűhében egy mysticus rendet; csakhogy e vegytani kísérletet az utódok meg ne bánják. De mit! hiszen korunk elég gazdag gyémántot is oxydálni. Ront bont a fél világ: falvaink ángolosodnak, nem is úrilak, melyt nem soká ángolkert nem fog környezni, slátni fogunk tizedek mulva is elkezdett terveket, s lerontott kőfalak' helyébe huzott sövényzeteket; vagy mi gyakoriabb az anglizált hely' élvét másnak kell engedniök. Hussein Kahn is a minap Európában mulatása alatt mit nálunk meglátott, mindent haza akart vinni. Hazamentivel olaszmodorban építtetett magának palotát, s mikor kész volt, a 250,000 frankig adossá lett úr, meggyilkolá háza' boldogságát.

Korunk' vágya ugyan méltányolható, s én sem kívánom vissza a kort, melyben a görög fejdelem maga ácsolja házát, készíti eledelét; sajnálom Angliát hogy a XVI-k században sok helyein üvegablak nélkül kinlódott: de ha felette sietünk, gyakorlatilag meglesz bizonyítva többeknél, hogy a fényes ház csak tele szép, s az ángolkert úgy, ha van mit fényesen ózsonyálni benne.

Az anyagi jollét' vágya olthatlan, s minden vágyunk' valósítása egy lépés önelégültségünk felé. Mentől több és magosbak után sovároghatunk, annál édesebb küzdelmünk mellett is a jollét' előérzetc. Kinek nincsenek többé vágyai, s reménye' tetőpontján képzei magát: boldogtalanabb a boldogtalannál. Miután kimeríté e pont' élveit, vagy visszahull, vagy ott mint a hindu istene öszvedugva kezét, tetszhalálban él; kinek megint igen magosak vágyai, ha egyelőre a sors kedvezni látszott is fellengéseinek, később elragadja a tulzás' változhatatlan irányu szele, s többé nem úra magá-

nak; vagy buktában ideje lesz fejtegetni a saját' és Phaëton bukása közötti párvonalt.

Csak a közepszer változatos útja vezet valódi boldogságra egyéneket úgy, mint nemzeteket. Éppen e változatosság az, mi minden helyzet' örömeit megédesíti, ki a boldogság' gyönyörútján haladhatna: napok alatt azot nélküli oxygeniumba jutna: pedig megbecsülhetlen azot a nyomoruság a jollét' légkörében.

A nyomort azotnak s azt a szellemi, ezt az anyagi légkörben igenjotékonynak mondtam: pedig mindeniken túl csak halál vagy on, innen pedig bukás. Ha egy persa úr kényelme annyira ment, hogy inasa pipaszárának vízpalackot hordoz; ha nevetjük kelet' több utcás palotájában veszteglő fejedelmét; másfelé is van mit nevessünk. A magos lelkiezőre jutott népeknél is tántorit az őnhittség. Frankhon neki rohant volta pompának, még Nagy Károly idejében; de egyet intett a kor' óriása, s a csillám lefoszlott alattvalóiról, s ezzel is tovább rugtalá félszázadnyival a néphalált. Napoleon kimerité kora férfait, a gyenge gyermek ősz apákkal lézengett a kihalni látszó frankföldön, nem látva az elferdült férfikor' csapongásait, megfiataladott a nemzet, s századokkal nyujtá a franknép' életét. E népen Napoleon tán eggyel vágott több eret, mint mennyi kelle megmaradására: s fájdalmából maig sem üdül ki, s nem tudja meghatározni szeresse, áldja vagy átkozza szilárd akaratu gyógyászát. Szerencsés nép, melyt évezredes betegségében napoleoni kar érint; s elbocsátja vérét, vagy a romlott helyibe újat, fiatalabbat ereszt.

Hogy a nemzet boldogságát felfoghassa, vagy önmaga vagy idegen ellen, oltalmi állásban kell állnia. Vetélytárssal nemesen fog megküzdenni, példa — Frankhon Angliával; ha pedig győzve lett, vagy a szolgaság' jármába elkorcsul a lélek s lézeng halottkint a nemzetek között mint — sok nemzet; vagy ad-

dig verik a svédek Nagy Pétert, míg megtanulja, miként kellessék jobban megvernie; példa sok historia; vagy legyen a megveretett bár közel a halálhoz, ha nem szakadtak meg a belélet' rostjai, nem akadt fel a létszerek harmóniája; csak szabadabb levegő kell sebére, s kevés erősítő a belrészekbe: felkél a nemzet, gygási erőt fejt ki benne a nyugalom, s a nyomortul altatott nemzet újra fogélni, szemünk előtt a megifjult Görögön.

A népek szellemileg is, csak viszonyosan boldogok. Egy résznek palladiuma ugyan a, rolunk semmit nélkülünk, de nagy része fajunknak maig is, egy lépéssel közelebb áll az állatokhoz. Születésivel már belépik nyomorvilágába mellyben csak álmában lehet boldog, vagy bár elégült, hogy émetten annál holdogtalanabbá tegye magát, hol egyetlen remény marad vigasztaloul, a halál.

Csak képekben lássuk embertársainkat gályák' fenekére szegzetten: megborzad az emberi természet önmagától. Csodálkozunk kell a multakon, a kereszténységnek ábrándos vallásossága' korszakán, hogy' építheté lelke üdve fellegvárait oly biztosan rabszolga-kereskedés mellett. Anglia' e célu egyletét csak magasztalni lehet, s Morgan Godvynét a XVII-k század' legemberiebb eszméje létrehozóját dicsőíteni tartozunk. S valljon, ha a nemzetek egyes erővel dörgenék; rabszija véle, ki lefüzi embertársait! ki állána ellenök?

Másfelől több százmillio nép születik egyetlen emberért, ki minél több függ parancsától, annál belebbmerül a bűjaság' tudatlanság' kegyetlen zsarlás' kéjibe. Mi neme van ott az elégültségnek? hol egy ember' parancsára, egy rész azonnal hohérrá lesz, a más rész pedig azonnal pallosa alá hajtja be fejét. Melyik népe elégületlen Európának, ha elgondolja csupán a persa

letet? hol legparányibb gyanus mozdulatért az apa nejét leányát, kiteve látja a köz fertőzet' gyalázatának; s a más atya' egy szánakodó arcvonatáért, saját családja is azon sorsra vonatik; hol a gazdag állati életet él, nem tudva érendi-e honapját vagy sem; hol a felsőbb kiszarolja a szegényebb alrendű mindenit, hol kínzás alatt él hal a nép, és nincs senki és semmi e földön, kihez folyamadjon e zsarlás ellen más, öngyilkán kívül.

Másfelől ismét, más milliók sinlődnék' a vallás' sőtét börtönében. Hol isten nevében a fejedelem egyik kezében, a világi hatalom szablyáit, másokban a jövőélet' gyönyörkelyhét nyujtogatva: tart féken rabszolgákat, kik vadászebekként hajhásszák fel a nyugovok tanyáját számára. E népek tán nincsenek megérve a világosság' sugárira? .. Világosságra csak világosság, szabadságra csak szabadság fejti ki és érleli meg a népeket.

Europában ha adózik a nép, tudja miként érette jogait, nyugalmát megőrzi a fejedelem; éltiről pedig mitsem aggodik. Az alnép ha robotol, tudja hogy önmagáért teszi; s mindkettőre fenmarad a nem soká ele nyésztetés', vagy megosztás reménye. De a szolganép tudja, hogy melly fillért tőle egyszer kicsikortak, soha sem fog az többé számára kamatolni, s hogy az örserreg, nem a népért, hanem a nép ellen van.

S még nekik is van vigasztalódásuk. Itt a tudatlanság, a jobb nemismerése hatalmas emeltyűje az elégtűtségnek. E kívül, vallások is olly altatoan tud puha lelkekhez simulni. Egy részt egy jobbélet' reménye emel fel roskadásában; más rész már a földön feltalálja édenét nőzáraiban, s ha kiszenvedte a felsőbb kar hatalmát, kéjbe fúlasztja bosszuját. S még némi ösztön is mutatkozik a vágyakodonak: látja a török, hogy ügyesség által a divánig, sőt az uralkodo-csa-

lád' hölgyeig fel juthatni; s az orosz sem feledí, hogy nagy Cárja nője közülök emelkedett ki, s hogy számtalan alrendűek viseltek hercegi szalagot.

Sőt az utóso vadnép csoportnak is jut elégedés e részben is. Nekik más fogalmaik mint nekünk; nálak a mitsem korlátozó szabadság, udvariasságot nem ismerő egyenlőség, mindenüve kiterjedő birtokjog, a halasztékot nem kérő boszútálhatás, s más effélék, felejtetik az alkotmánytalanság' terheit.

Tudja mikép van ugyan fejedelme, de a fejdelem önmaga a nép; s a fejedelmek is jól gondolták henyéltökben, hogy hosszú címöket összekössék éggel és földdel, s rokonságba tegyék magokat nappal holdal: különben egy parancsok ezer karokat emeltethetett volna meztelen kabinétjókra.

Europa népe jelen álladalmában is bizhat jollétéhez, kivált ha korunk újító szellemétől is remél. Bárha Angliában a majoratusok felfalták is a földet, s a birtokosok ezrenként üzik el földjökről a bérlőket, birkát mit tenyésztendők; bárha nyugotra országok nyögnek is a papi gyámság alatt; bárha Frankhonban egyik néprész' árja gyakran a másik jogait iszapolya is s. t. mégsem olly lesujtok, mintha haljuk, hogy az ég' fia mandarinjainak bambuszbottal olvassák fel a fegy' maximáit; hogy a Brahmaismus majd annyi népnek tiltja meg a húsevést, mint mennyi embere van Európának; hogy a hindu nőket függésben, csak a kutyátóli elszaggattatás' félelme tartja az illedelem határai között, s mint ha végül haljuk, hogy egy helyütt az orvosok, más helyütt a bújanók' megrohanásaitól csak török védenek s. a. t. Európának illyesmiken keveset kell aggodnia. A nap sem világít minden tájnak egyarányban. A természetben is egy helyt hosszú tavasz, másutt hosszú fagyidő; egy helyen gyümölcsök érnek, másutt akkor fejlík a tavasz. Hiszen a Gvadiána, más folyok

is néhány percre elrejtik folyamukat; s a napfogyatkozásoknak semrikotozunk mű, mint bizonyos vad nemzettek: s miért irtoznánk alkotmányi fogyatkozásoktól. Már is el van elvileg ismerve: hogy személyes és birtoki szabadság! minden ember megtagadhatatlan sajátja.

Az európai népeknél az alkotmányos élet biztosítva van, csak módosítás s szélesbitésre vár... De körünk az emberjog kereszthatát viseli, s csak a társulatok is édes reményt nyujtanak. A koldusok mindjárt rendszerezve, a szegénység szabályozva, a kisderek megóva, a betegek gyógyítva, a népnevelve, a kereskedés előmozdítva, a közlekedés könnyítve, a rabok javítva lesznek; s a t. s mindezekben a műipar szigetországába lobogtatja elől fáklyáját, s balján áll Frankhon. Mindazáltal meg kell adnunk, hogy Europa raja, az ifju szabadkőztársaság' fénye átvilágol a tengereken; s bár mennyire szeresse is Europa önnépét, túl a népnevelés jóval elől megy: Amerika ha falunak helyet írtott, mindjárt az iskola helyit nézi ki: de nálunk sok helyen, vendéglő is előbb áll fel. Pedig első lépés a népnevelés, második az alkotmányki terjesztése.

A születés nemzetén kívül nyelvet is ad az embernek s ezek által olly kedvessé lesz minden körülünk, hogy azoktól egykönnyen meg nem válhatunk. E kettő köti a népet nemzetté, s lesznek egy hon' közös gyermekei... Honszeretet nélkül nemzetet nem képzelhetni: s még a kobornép is visszakivákozik, hol fiatalsága' álmait átélte. Kérdezd az üldözött páriát, még ő is visszavágyik ős erdeibe: mennyivel inkább egy mivelt, kinek már szebb napjai is valának. Csaknem minden nemzetnek van Dea-luteciaja, Márs és Rákos mezeje, melyekre annyira büszke, hogy a más világra is örömet magával vinné.

Korunk egyik divateszméje a világpolgárság. Tán egy nemzetté akar lenni Europa' annyi nemzete; de előbb kivihető Roma, Nagy Károly' s Napoleon' egyesítési kísérlete. Ubi bene, ott kezd soknak lenni hazája. Özönlik a nő és férj, műveltség és gazdagság kereső idegen földre, onnan vissza: s az áldott hon nyelvét idegennel tanulják felcserélni. Az ember ugyan ott települhet le, hol éppen akar, oly nyelvet beszélhet, millyet legszebbnek tart széles e földön. Szánásra méltó mégis az ember, ki boldogságát idegen körökben keresi. Az egyik földsarktól a másikig, minden tájnak vagyon ki virágait leszaggassa, s ha koszorunkat ott keressük, hol számunkra nem nyílik, mi vagyunk békétlenségünk okai. A folyók állatai, nem vágynak tengerbe, annál kevésbé szárazra. Az éj' virágai csak éjjel nyílnak, nappal összevonják keblöket; a földsark' jégházai elolvadnának mérsékletünk alatt, s plántáink is elhervadnának a forróöv hatásától. Lucullus átplántálta a cseresznyét, mégis örömeztőbb csemegélé azt, melly első hónapban termett... A frank az olaszföldön korlátlanúságig tüzes: északon pedig ő is melancholicus tudna lenni.

Nem képzelhetni a korcsulásnak alacsonyabb fokát, mintha egy nemzet önnyelvét elhagyná, s idegenhez vonná magát, hogy legyen egy korcsszóejtéssel többje. Ezt csak puhult, csak hanyag utókor teheti, mely szereti a készhez simulni. Vannak ugyan nyelvek mellyek a nemzet' műveltségére békót fűznek, főleg hol kisebb az olvasó közönség mintsem irodalmot fentarthasson: de 3-4 millió beszélője csaknem mindeniknek vagyon, s hogy ennyi önállásuvá lehet, példa a magyar is.

Hon és nemzetszeretetet kell, s a nyelv kifejlik pótlájából, ha megért annyira a nép. A melly pedig még éretlen s nagykorut játszik, férges gyümölcs lévén a nemzetek fáján, hamar le szakad és eltapostatik. A

kiskoru nemzet irodalmában is legyen olyan; különben tapasztalni kell a hamarérés korságának azon rohamait, melyet egyének kiszenvednek. A férfivá lett nemzet nyelve, ha kidőlt is a nép mely beszélte, századokon fog keresztül élni, ha az erény magvait veté mezején. Sőt zsarnokává válik a pujábbaknak, még halva is: Roma élteben az idegen hatalmak' követeivel, csak önnelvén szolt, s mit engedett e jogából napjainkig? De van korunknak is ilyszerű óriása: China nem hajol meg hódítóinak nyelvére, de azoknak kell övét megtanulniok; s ma is a 70,000 jegyes nyelvet százmilliók beszélnek; s ezredektől foly nyomtatása, pedig boszankodunk ha haljuk, hogy a China-angol szótár kiadása, tízezer font sterlingbe került.

A kiskoru nemzet irodalma vigyázatlan vezérek alatt, gyakran károsan hat. A gyermekész bámulni szokta a rettenetést, nagyszerűt, természet fölöttit. Es mindig van nemzet, melynek nyelve a korszemlemtől egyed-árosi kiváltságot nyer, s rendszerint ide rohannak csempészkedni nagyok és kicsinyek azon időben. S ha kissé a minta kimerülé magát, túlcsapong az erkölcsiség, a szép, nemes, jó és hasznos védtelen korlátain: a fiatal nemzet tapsolva rohan utána, s mohón faldalja az édes méreg lapdacsait, mely a gyenge idegűt ledönti. Az ily nép színpadain s lapjaiban, honi öltözetben külföldi ferde érzelmeket látunk, mellynek meg nem emésztetőségét a nép, csak főszédelgéseinél veszi észre.

Illy nemzetek irodalmához, csak jellemes honfiaknak kellene nyulni. Eletmod ugyan már az íráság is, de csak bizonyos népeknél, hol az olvasoközönség feleslegéből gazdagon tarthatja íróit, pl. hol egy cikkért 100 f. sterling körül vesz be a közöpes író, mint Angliában; s hol 30-40 ezer frank, nem elég írói jövedelem mint Frankhonban. De néhány ezerből álló olvasoközönség írója, egész életében sem remélhet annyit,

mint Scott Walter vett bé egyetlen életírásért; s legnagyobb csaknem minden jutalma az önérzés.

Csak hol nemzeti szellem lebeg az írományokon, várhatni jót a nemzetiség s alkotmányos életre nézt. Idegen elvek a nemzetet kiragadják önkörébül, s megszeplősül a népjellem szüzessége. Nem csodálkozhatni hát ha Chinában gyalázat költővé lenni, mint kinek írománya jót alig nyujthat. Vagy ragadj ki az alnépből csak egyéneket, vezesd bé Paris színházaiba, fényes salonaiba; vagy ki fognak onnan kívánczolni, vagy kábultan eltévedni. Így a nemzet is.

A Vallás a népjollét emelcsőinek, mondhatnám leghatalmasbika, minthogy alig van nép, melly maga vallásánál jobbat tartana. Boldogság ez, vagy nem? el nem határozom. De hogy vannak vallások, mellyek kiskoruságban tartják a lelket, hogy papjai élődjenek és uralkodjanak: arra igen is szeretnék példákat és erősítményeket felhozni. Mellőzve mégis, csak bizonyos vallások' izmos könyveit ütöm fel. Hadjuk a Koránt, minthogy kezünkben van, s különben is csak 70 millió valja. A Brahmaismus' 80 milliója már inkább vonja figyelmünket, vessünk egy futó pillanatot tanítmányaira. Hiszen háromegegyeséget, melly szájából papokat, karjából hősöket, hasából gyárosokat, lábából szolgálakat bocsátott földünkre, s még e négy kásta mellé még embereket rendelt, a jogtalan és mindenektől üldöztetett páriákat; egy sereg boldogtalan, kinek a templomgyakorlás, és szent könyv' használata halálos vétek; kinek már jelszavává lett: ülni jobb mint menni, fekünni jobb mint ülni, alunni jobb mint ébrenlenni, mindenek felett legjobb az halál! ki hódolva várja Herderkint sorsát, midőn legiszonyubb éhszükségében elaszott testét üldözi a kutya, mellynek összerogytában eledelivé leendő: megtámasztja ekkor magát, hogy állva haljon meg, s türelmesen várva néz a kutya' halálsáppadt

képére. . . Hol illy képeket lelnek korunk' fiaí, ott a vallás felett még éj vagyon.

Nézzünk egy más vallást, mellynek követői' száma a 300 millió körül jár. Ennek lényege a quietismus és nihilismus. Ezeknek a világot, engesztelhetlen fátum igazgatja, míg a végtelen mindenható, bölcs és jóságos istenség, magát a világ' igazgatásába belé nem elegyíti . . . s legboldogabb állapota a nyugalom és apathia. A lélekvándorlást hiszik és valják. A mennyen és alvilágon mint a lélek' leendő tartozkodás-helyén a keleties képzelgés minden ékszere. A fejedelem cselekedetiért egy laistromat képzelnek az égben, mellybe minden felírva, s hatodát neki fogják tulajdonítani. sat.

Boldog a nép, mellyet a vallás ürügye alatt nem vezetnek álútakon. . .

Félrevonhatnánk még ezer s meg ezer függönyöket az emberi életben, mellyek mögött a boldogtalanság legszonyubb tableauit láthatnok! Adhatnánk vérpadi jeleneteket, vallomásokat, hol a felnevelt tulzás, féket-szakított nevelés, nem tisztelt pietások adák az első dőfést a nyugalom és megelégedésnek. De ezek igen mindennapos képeket adnának; s tán igenis sokakra ráismerhetnénk. Miket eddig mondék senkinek nem inge; azonban hogy köppenyeget, melly alá gygás és puja egyaránt rejtőzhetik, tagadni nem akarom.

II.

MAROSSZÉK.

A székelyhon' földében a természetnek témérdek kincse; népe egyszerű keblében hatalmas nemzeti erő; alkotmányában boldogító jog és szabadság: csak fájlalnunk kell, hogy mind ez parlagon, s a szép hon zátonyra akadt hajo lett, benne, kik eddig egymást ölelék most az érdekek miatt elhidegültek.

Mielőtt előbblépnénk a hazába, mellyben a székely nemzet magányrendszerei rabként csüng a multak' szebb emlékein: nem lesz érdektelen egy futolagos körrajzát felmutatnom. A Székelyhon kerülete mintegy 90 geogr. mértföld, s így nagyobb mint több virágzó német tartományocska. Keletről oláhok, innen erdélyiek lőnek szomszédai; nem lesz hát csoda, ha a nap' reá eső kettős sugáriükrében egyfelől keleti kény- másfelől nyugotias kéjszerű képeket találándunk. Fekvésit a természet költői dühében alakítá: gazdag változatos rónáit, égre emelkedő, néhol örökzöld hegyormok változtatják, a vizek legregényesebb játékaival. Hó ugyan tán sehol sem nyaral, de azért nyarai nem melegek. Földjét csak a jó isten ismeri. Probáltak ugyan hozzá jutni, de Fridvalszki is csak nehánynyal lépett előbb ismeretében, mint a kik verejtékkal hasogatják sovány borázdaít. Vizben a dusan megáldott országokkal megmérkőzik. Itt erednek, s nőnek tutajozhatóvá Erdély nagyobb folyami. Érces vizei pedig kiallják a csődöt Europa illynemű forrásaival. Bora mint egész Erdély közepes; dohányai országos híre. Földművelés barom-

tenyésztés a köz életmod, mégis gyakran külföldre szorult. Tutalyaival Lippa körén a Marost néha 2 mért-földnyire elborítja. Asványa annyi, hogy egy új Roma gyarmatítási fáradsalmait, ma is gazdagon jutalmazni, jól segitené Erdélyt.

Öt székre oszlik; Maros és Aranyosszéken kívül mindenik aprotb székekből áll; még pedig azon idomban, miként századok folyama szerkezé, mert sem sz. István sem más nem szabályozá. Innen nem szalagszerűek mint megyéink. Van mintegy 440 falva, egy királyi 10 aprotb városa, mellyek vagy mező- vagy taxális városok, vagy csak voltak hajdonán. Lakosai törzsökös székelyek kevés oláh- cigány- s másokkal vegyülve. Régen tör'sökök, nemzedékek szerint osztottak meg, ma sok képpen. Egyszer provincialistákra és katonákra; másszor mágnsókra, nemesekre, szabadokra, katonákra, és jobbágyokra; a katonák ismét lovag- és gyalogokra, hogy ne emlitem több szerencsétlen megosztásait, mellyeknek sorompoival sokáig kell küzdenie korunk' egyesítő szellemének. A testi erő ma is ép, mint a nemzeti játékok idejében. A nép' gazdaga és szegénye egyforma öltönyben jár, s alkalmasint e divat látta a székelynép szabadságharcait. Nyelv egy, a magyar, kevésse nyulánk hangejtéssel: de azért századok előtti határozatai, tisztább magyarságuak, mint szépirodalmunk tízedek előtt. A kebel nem szeplősebb mint az ótestamentum koráé; mégis az előítélet' és babona' nyügeit nem feledhetjük el. De kezdenek javulni a népiskolák; kidugák fejöket jesuita-burkokból a latin intézetek, s a templomok akarnak megfelelni a népnevelés felsőbb igényeinek; valóban ideje is, mert régetűnt az idő, mellyben a népnek deák praedicationot tolmáclának, mint varázs szöveit a nem értett vallássosságnak. Az értelem, kisvilágunk istenereje, maig sem foglalta el az embererők kormányát. Mesterség és

kereskedés, művészet és tudomány néhány kiváltságosnak hajt kamatot, a nagy egész még hajlamot is alig ismer reájok; de van szorgalom, anyag a gyártásra, fiatal képzőerő, mivelhető ész; s mi kell még egy alkotmányos ország' népnek? ha az erkölcsiség tovább is olly tisztán fog maradni, mint a száműzött Ovid találta, s jelenünk elhagyá. De erre azt mondja az idők' nagy könyve: művészet virágai a hősi erények sirján virulnak; tovább ismet: durvaság és műveltség két paralell a nemzeterők munkájában, s köztük nemzetiség és erkölcs diagonálként vonul el. Azonban nem hosszú, hanem tettekkel dús élet nyer koszorút.

Természetesen a székelyhonnak sincs codexe: de azért alkotmánya alapelveiben ma is él a szabadság, mellynek érzésében mint scytha Azsiát századokig adoztatta, s megtöré a nép büszkeségét, melly ősei szent sirjait merész volt háborítani; vagy másképen mondva: egyénei szabadok mint a frankok, megyei szerkezete nem korlátozottabb az angolokénál. A székely mind nemes és adóment jogszerűleg, gyakorlatilag sokan adózók. Egyaránt osztnak terhet és jóvadalmat, egyforma jogok van ásványhoz úgy, mint hivatalhoz; szabad és katona egyenlő tért foglal el az alkotmány' évezredes ívei alatt. A három forintos per ma is a felséghez mehet, mint a' vajdák alatt, s a leány ma sem kap jóságot, mint a banderiumok korában, haneha mint fiuleány... A kapitányságok nem állanak: ma általok szabadon választott Főtisztek, Királybirak, Dúlók st. tartják akormányt. Régen bizonyos ügyek feljebbviteli széke a nemzeti gyűlés volt; az udvarhelyi constitutio erre már 17 birát rendel az anyaszék fiaiból, ma vármegyei modorba ömlött át. Régi időkben közölek kelt Rabonbánok igazgaták; Arpád már önvéréből ad: Almos első Ispánya lesz; később a vajdákra szál, még sem viseli mindenik; majd az austriaiház előbb az

erdélyi Gubernátorra ruházza, félszázad mulva mégis Mária Theresia címei közé engedé soroltatni.

Igy találom székelyhonban az emberi jólét szent-háromságát, s ha már kifejezem, mikép az anyagi jólétre vezető műszorgalom; a léleknemességet ápoló értelmiség, s a nemzetiséget fentartó jogszerű szabadság mezeje parlagobb semmint megteremje a polgári jólét gyümölcseit: gondolom nem mondék többet, s tán jóval kevesebbet mint a mindennapi élet. Lehetnek ugyan, kik boldog hiedelmökben a székelyföldet egy más Utopiának hiszik és valják. Adja isten, jöjjön el nekik az ország, melyet a mindennapi imádságban annyi millió ajak mind e napig olly hasztalan kért. De mig el nem vesztém mostani hitvallásomat: nem találhatom egyébként a székelyhont, mint rongált gyémánt darabnak a nemzetek gyűrűjében. Azonban ollyannak, melyet századok tördelő keze kivetkeztetett szabályos alakjából, de lehult poraival simítottan, újra visszanyerhet hajdoni értékéből, ismét ollyannak, melly szét-török inkább, mintsem hajoljan, s mellynek egyes darabjait szét lehet ugyan szorni, de akkor is vissza fog ragyogni a világosság sugárainak, mig az enyészet el nem takarja.

III.

MAROSVÁSÁRHELY.

Mint a hernyó, mely befonja magát, s sötét nyugalomban vesztegel, míg órája eljött, s ön mivét szétrontra mint lepke emelkedik, ilyen az emberi nemnek élete; minden kornak megvagy on eszméje, melybe magát befonva egy ideig nyugszik, mindenik széttöri végre ön alkotott börtönét, mindenik megvagy on emelkedése rövid órája, s az után mint a hernyónak, mely lepkévé változ ni a kell.

B. Eötvös József,

A főváros maga az ország kicsinyben. Központ, hol tudomány és művészet, mesterség és kereskedelem, földészet és institutiok mint annyi gothívek találkoznak össze, hogy alattok a nemzet, a haza szent oltárán a jólét tömjénével áldozhasson, a nemzetiség és szabadság istenének. Középpont, hol a koldus rongylemeze, s kevély gazdag bíbora, az éhező kenyérutáni sohaja, s a kéjmámoros dús riadalmi minden percen találkoznak.

M. Vásárhely a székhelyon egyetlen királyi, s mondhatnám fővárosa. Mint ilyenbe igényeket viszen a kebel, keresi a hajdonidő nyomait, a jelenkor csinosító kezét, s ha helyettök törpe falakat, mocsáros utcákat talált, mondhatom nem a legeszményiesebb nyereség. Két nagy időszak vonult át a városok élte felett: első a csaták véres ideje, mikor városaink a futó népnek megnyiták várkapuikat, s egy csöppvérig oltalmazák; másik a középkor ábrándos szaka, melyben a feudalismus, mint óriás jött vala, felfalni a polgárzat zsenge

gyümölcsseit, felfalni magát a meg nem gyökeredzett polgárosodást is, hogy majd kövéredtében összerogván, szétzuzza a hűbéressé csigázott föld nyomorult népét. Az első időszakban várak, a másodikban céhek születtek: az hogy oltalmazza a nép jelenjét, ez hogy biztosítsa jövőjét. Itt lesznek nagygyá a városok, emelkednek az emlékek, melyekből M. Vásárhely csupán egy kis várat bir, s minden historiai emléke, a fejedelmek korának néhány öngyilkoló csatázása.

Marosvásárhelynek tehát multja nincs, nem is lehet olly városnak, melly e két korszak után születik, melly 6 faluból csak tegnapelőtti században együl s királyi várossá 1616-ba emeltetik. Annál jobb reményünk van jövőjéhez. Nincs ugyan kőfállal körítve, melly ősi címerként tiszteletre gerjessze az ősiség bálványzóit. De gondolom hasztalan is az már, nem kőfal védi többé a polgárok tűzhelyeit, oltárait; hanem a haza tántorithatlan szerelme; s gondolom nem is szorulandunk rá, alig születik több Napoleon feldönteni az europai álladalmak mérlegét; s nem is vagyunk franknép, hogy ma is kőfalba helyhezzük, kőfalra bizzuk, a fővárosi nép és király bátorságát és szabadságát. S valamin a várakat és várfalakat, ugy a céheket is szűkségtelenné tette e kor, s a haladás szelleme mindenikre kimondá a végitéletet. A céhek paizsa alatt sem kereshetnek hát városaink oltalmat a jövők ellen. Lemult az idő, mellyben a művészet és mesterség gyöngye csirájának ápolására, tenyésztésére egyetek kellének: omlanak városaink mellől a várfalak, hogy mesterség művészet és tudomány szabad levegőt, szabad pályatért nyerhessen. Europa műveltebb részei felbonták az egyedáros céheket; Amerika határaiba belépni sem engedé. Ki kell valahára lépnünk nekünk is a féltékeny pátriarchalizmus posványából könnyebben járható pályatérre, le kell a céheknek vetniök nálunk is a régi idő bőv

és hosszú talárját, mely megszakadozva nyugózi a haladó mesterség lábait; fel kell metszenünk valahára a polgári szerkezet kór belrészeit, s kiszaggatni a szalagilisztákat, hogy ne rágodjanak tovább a nemzetélet vérén, ne erőltentsék ne sápasszák tovább is a nemzetiség derültebb képét. E soroknál önkénytelenül eszünkbe jő az ottani e. reformatusok templomi asztala, gyönyörű példánya a honierő ügyességének, eszünkbe jut, mennyi hurcoltatást állott ki a fiatal műves, míg a városi céh keblébe fogadá: s akaratunk ellen suhan ki ajkunkon a szó: feszítsd meg!

Szabad művészet, szabad műipar azon két karja az emberi észnek, mely a jobb jövőben felemeli a nemzetet: nem zsoldos várfal, nem egyedáros céh! Itt e stadiumhoz kell a városi szerkezeteknek sietni, haméltatlan pontjai nem akarnak lenni a hazának. Nem szabad feledniök, hogy kiragadták magukat a székmegyei testvérség kötelékeléből, álladalom lettek az álladalomban, s ha balirányt veendnek, s mást mint mellyen a hon megközelíteni vágyik boldogságát: akkor ne panaszkodjanak a megvettetés felett, mint a testvér hazában. De hála a magyarok istenének, városainkban erős a nemzeties szellem, mint a Mátra felé; nem kell törvény által parancsolni a városoknak a magyarul törvénykezést, közlekedést mint amott, s nagy reményünk van, hogy polgári háromságunk harmadik személye is, a jövő hongyülés következtében elfogja vállalni a magyaruli correspondentiát; mint vendég meg fog tanolni velünk alkotmányunk felett nyelvünken szólni; elfogja ismerni, hogy két nemzetiség e parányi honban meg nem állhat, hogy egy nemzetiség nélkül nincs nemzet, s valamint a nemzet létszere a nyelv, úgy a közjólété a nemzetiség..... Vagy jelenkorunk nemde egy jobbkor hajnalakint sugárzik feléak? Nincsen-e okunk na-

gyokat reméllenünk a székelyhontól is? Ugyanis a szabad művészetet szabad műipart mondom az embererő két karjainak, melyeknek egyike tartja, a más simítja a nemzetsors kockáit; s a székelynépnél mindkettő karcsontjain, oly idegek vonulnak el, melyek hatalmas erőt, férfias vállalatokat biztosítanak. Vegyük a műipart. Mi más lesz alapja, mint munka és szorgalom, s hol kell fáradhatlanabb munka, nyugottan kitartóbb szorgalom, mint a székelyhon éperős gyermekeinél? Olvasztó-kemence a székely munkatűz, melyben a nemzeti gazdaság nemes ércettartó kővei, sebesen kiolvadva folyandának ki a nemzeti kincstár csatornáiba. Csak baj, hogy nincs ki kezelje, nincs ki potencirozza a drága erőt. Három csatornáját említem meg a műiparnak: földészet az első, mellyen legtöbb tűz és erő használtatik fel, s mégis mi csekély jövedelmű e nép! mert a kézművészet e második csatornája, máig is dugultan a haszon nem ismerés, korlátozás, előítéletek serge, real iskolák nemléte s ezernyi bajok miatt. Nincs mi feldolgozza a honi termés adományait, s nem hozhat áldást a harmadik csatorna, a kereskedés. Azonban vagyunk munka és szorgalom, s így meg van a gőz, csak ember kell a kormányra, ki felszedesse a letapult horgonyokat, ki meghúzassa az indulás harangjait, s jelt adjon a mátrozok hurrájának: s a székely nemzeti jólét fenakadt hajója hasítani fogja a hullámokat..... A művészet pedig, a balkar, minő erőben lehet, hol a jobb kéznek nincs honnan eleget rakni a közös gyomorba? s pedig szánandó a nemzet, hol parlagon áll a művészet: művészet emeli fel a népet a szép jó és nemes becsülésére; művészet nélkül nincs ízlés, ízlés nélkül nincs nemes szív, csinosult értelem, s nélkülök ma nem lehet el más, mint barbárnép, vagy korhadt elvénült nemzedék, mellynek háta mögött a halál fölvoná kaszáját. De félre a halálképekkel; a művészetnek is

meg vannak itt factorai: a meg nem romlott mély érzélem s nagyratörő ifju phantasia. Csak duguljanak ki a műipar csatornái, a művészet azonnal előálland dicsoíteni a nemzetet. Ezt hinnem a jelenkor jogosít. Pillantsunk a művészet kisugárzásaira e honban. Erdély kevés számú költői között Dózsa, Erdődi, Kriza, Medgyes, Nagy Pál, Szentiváni, Székely Sándor, Szolga, M. Szőke, a székely föld fia; a festészet s színiészetben egy egy nevet említek, s mennyi nemzet, mind felmelegül őket sajátjának nevezhetni; mert Barabás és Laborfalvi Róza székelyivadékok. A hangszat is hallatja korányzenéit: a Bodorkút álványáról a városi hangászkar, székelyfiak kerengőivel vegyíti a délutáni zenéyeket.... S ha mindezeket nem tulajdonítjuk is Vásárhelynek, annyit el nem perelhetünk, hogy ő a tűzpont, ő a nap; s bár nem feledjük, hogy jelenleg nem osztályrésze többé a polgári rendnek a műipar és művészet, mikor már Albion trónján a költők dalainak zenét írnak: mégis szabad lesz hinnünk, mikép nálunk a polgári rend fogja meghonosítani, s itt Vásárhely a székelyhonban nap, tűzpont lehet.

A székelyek minthogy még ez ideig nem tudják mi a szolgaság, semmi adót nem adtak a királynak, hanem házanként egyegy ökröt, még pedig nem királyi parancsolatból, hanem önkéntesen, mint-ha ország szükségére kérettetne az.

Istvánfi.

A székelyeknek régi szabadságok szerint, a memoria hominum ilyen törvények volt, hogy mikoron fejedelem változott, avagy megházosodott minden hat ökörnek egyikét a fejedelem számára szedtéd, kit ők ugyan ökörsütésnek hívtak.

Fejérvári 1599-ki országgyűlés.

Adja ezt a közrend, minden széknek első betűje a marhára süttetik, hányat választhat a királyi adószedő, gyűlésben hataroztatik el a marhák száma szerint. A kinek négy marhája van, kettőt ő kiválaszt, s a más kettőből választ az adószedő egyet; a kinek két marhája van, több illy két marháju gazdákkal összegyűjti a marhákat, s így választ a székely gazda kettőt, a más kettőből az adószedő egyet, s minden székely hite megett tartozik előhozni marháit az ökörsütés alkalmával.

I Ferdinánd biztosi.

A már a kérdés, hogy az ököradó ajándék volt-e vagy kiszabott adó? Hihetőbb hogy adóvá vált későbbben, ha eleinte ajándék volt is; mint Franciaország nemeseinek a Don gratuit, melyet XIV. Lajos haláláig önkéntesen adtak, azután a Regenség és XV. Lajos alatt még nem is lehetett tanácskozni a megtagadásról.

Kállay Ferencz.

Van a város déli részén egy felemelkedett térség, ollyszerű mint egy nagyszerű harci sirhalom: itt volt a hajdankori ökörsütés piaca. Itt központosultak a székelység csordáinak ezrei, itt süttetett el minden negyedik ökör a királyi biztosoktól. E hely valamint e jog' terén ma egyebek állanak. A nomádszerű kor enyészével az ökör-adó pénzre vált az országban, melyről Vérántz jogszerűleg írta volt: ha szinte szántóvasat, s kapát forgatnak is kezökben, semmi adóval, semmi pénz fizetéssel nem tartoznak! Az ökörsütés piacán pedig város emelkedett, s a kövéritett földön sirvirágul áll a királyi Tábla, mint váltólevele egy jogszerűbb jövőnek, emelkedik egy templom, hol naponként kétszer mondja el a nép: tiéd az ország, tiéd a hatalom! csöndéleg a Telekikönyvtár, melyben a nemzetiség és tudomány kincsei, egy boldogabb ivadékszámára őriztetnek, s egy iskola.

Századok suhantak el e tér felett, mi újat sem hozva a jobb sors felől, mióta 40—50 ezrenként nem süttetnek el a székelyek ökrei, még is úgy jó, mintha minden tavasz egy egy reménycsírát fejlene ki az alkotmány és nemzetiiség azon magvaiból, melyeket az idő terhes nyomai el nem tapodának. Lehetlen, hogy egy megnemromlott nemzet, testvérei mellett, annyi ontott vér, annyi historiai nyom, annyi pályakoszoru, és annyi kiváltságos érdemkeresztel a háttérben sinlődhessen. Vonjátok félre a történetek könyvéről az idő setét leplét: ott áll a székelynemzet, atyai neve alatt, szabályával irányt és korlátot jelelve a népuralom féktelen vandal korának. Majd megtörik mint scythané, s megiffodva a harcok viharában, mint egy életre szólított férfias test, mellynek ereibe a régi helyébe fiatal vadabb vért bocsátának: úgy száguld úszubu elébe, testvéri kart nyújtva feléje, az érkező hontalant Ménmarot ellen vezeti, s felállítják a magyar hazát, s fiait mint orosz lányokat Árpád őrizetére szenteli. István a szent, testőröket választ fiatalaiból, s ezt tenni az Árpád unokái el nem mulatják. A pártos Kunokat megverik. A tatárok hosszas barongolásainak győzelmesen végetvetnek. 1-ső Lajos alatt a szász zendülőket leültetik; s hát le az új historia évsorain, elkezdve hol Apafi alatt az egész nemzet felkél, de elkezdve a nyomorúságairól annyira ismeretes XVI. század első napjától, sőt lepillantva a nagy Hunyadi, a székelyfi győzelmeitől, egész a napoleoni csatázásokig: mennyiszer megújult Pongrác vajda termopilaei győzelme, mit víva a vaskapunál 500 székellyel 24,000 török ellen; mennyiszer a fényes kenyérmezei győzelem? És ismét a hóravilágkori vitéz hazafiság; a mult századi ozmán vérzés; burkus és frank háborukrai kivitel sa t. mind olly nyugköve a nemzet-élet kútató vándorának, mellyeknél felmelegül a kebel, s búskedélylyel kérdi önmagától:

Hol van a hon, mellynek e nép vére
 Győzelemben csorga szent földére?
 És hol a nép, melly pályát izzadni,
 S izzadás közt hősi bért aratni
 Ősz atyáknak nyomdokin tanult?

S a kérdőnek komolyan mondja a' viszhang:

Itt van a hon ah nem mint a régi,....

S a dicső nép melly tanult izzadni,

Névben él csak többé nincs jelen.

Azonban a magyarkorona hű alattvalóit soha se hagyá bértelen, s a székelynép ha harcragadásokat mutathat homlokán: tud pályadíjt, kiváltságokat, kötleveleket is vetni az igazság és jogkövetlés szent mérlegébe.

Árpád a győzelem után, nem csak meghagyja ős szokásait, sőt törvényeit önnépére szabja, s azon vesztességért, hogy az Irnáktól kezdett nemzeti rabonbánság Sándour Istvánban megszűnik: Árpád barátságát, vérségét ajánlá. I. Béla meghasogatja ugyan az ősiség szent leplét, béhozza a kereszténységet, modositja a katonaságot, de alapelvében csak a régi marad. Mátyás az igazságos, a megbomlott szeretet helyreállítására meghatározza kik gyalogok, kik lovagok, az adómentséget elismeri s csupán ökröt követel. Verbőczy kimondja törvénykönyvében, hogy a székely eredetére scythá, hogy nemes és vitéz, hogy külön törvénye és szokása van, hogy örökülés, tisztség nemzetségről nemzetségre jár, hogy a megszentenciázott jószága nem a felségre, hanem rokonára száll, vagy szomszédára, hogy fejét csak főbenjárókért veszti; s hogy három forintnyi örökösülési pert az udvarig vihet. I. Ferdinánd is elismeri hogy mind nemes és adóment, még köznépe is; el a primori, primipilli és pixidari rendet. Leopold is diplomájában minden adótól, téli és nyári terhektől, tízedtől, minden adományoktól menteknek nyilvánítá, csupán felkelést rendelvén szolgálattjokul. Az alvinci-resolutio is elis-

meri, hogy háborukor csupán csak hon oltamára tartozik kilépni. S legyen szabad vázlatomat a Dobo és Kendi vajdáktól megerősített östörvényekből kiegészítenem, melyben ki van mondva, mikép örökös a fiu, s nemlétiben a leány; mikép mindent önszékén kell megperelni, mikép ha valaki másnak házára megy, s házánál megölheti, a dija is elvesz; mikép magát senki sem teheti földönlakóvá, mert király nemese; mikép székelyt meg nem foghatnak, haneha véren találják, vagy marhát fognak kezén..... Mindezekből időnkig sok megváltozott!

Há a mivelt emberfők tömege a status gazdagsága: Erdélyt nem fogjuk igen szegény országnak tartani.

Tanáry.

Az újabb időben Vásárhely genialis fők természéért is említendő; főleg mechanicus művészeivel az erőművek szigetországa is büszke lehetne. Ismeritek a férfit, ki tákot több ezer darabokból készített, s guitarret apró elszedhető részekből.... Ismeritek a foglyot, ki egy kis kertben újjá teremti a labirintot, ki Vásárhelynek zenéskutat állított, ki a vizet tükörré varázsolá, ki magától-fonó guzsalyt, önmozgásu szekeret készített, ki egy tappintásra papírt, mással belőle jól talált bankjegyet teremtett.... Ismeritek a férfi atyját, ki birja az emberi ügyességek kolcsát: harczol három ellen, s kardja forgatásával magát ezüst lappal vonja bé; ki iskolában alig tanult, atyja nyelvszabályokra tanítani nem tudta, s még is mint gyermek Végából atyját dolgozásában visszaigazítá, s ki mint-fiatal, már mérnökkapitány, s mint kevéssel korosabb párviadaliért nyugalmazott.... E fiu atyja a tőlünk ismeretlen, a külföldtől bámult mathematicus, ki mint ember, felmelegit; mint hegedüs elbájol, mint professor elragad, mint költő kétségbe ejt; ki szellemléptekkel járdal a planeta-rendszerek napjain, s mint

egy mágnetizált, beszél a halálról, a lélek tulvilági útjairól, az istennek naprendszernek tűzpontjáni lakásáról. Hová nekünk is vissza kell egykor folynunk, hol elvesztve egyéniségünket, elvesztjük lételünket s kiszakad kezünkől a halhatlanság reménykapcsa, melyhez annyira ragaszkodunk. . . . Felesleges mondanom, hogy kikről ezeket írák: R.jka, B.dor, s a két B.lyai. Az első bizonyos kikutatás következtében szerényebb volt semmint Vásárhelytt maradhasson, Kolozsvárra jött; a második bankjegyeinek maig is foglya, s most szabadtársáért örök-világító lámpát ígér: a harmadik falun-lakik, s így csak az öreg B.lyai van Vásárhelytt. Lakása egy puszta telek, rozzant épület; udvarán a gyom és csoda szekere minden gazdasága. Szobája ékszerei: hegedűje, kréta-figurák, kemence-minták. Mert feledém mondani, hogy mint polgár újabb meg újabb kemence-mintákkal gazdagítja honát, melyeket többnyire magának kell össze is raknia, mesteremberek ügyetlensége miatt. Jelenleg olyanon dolgozik, mely mint szájon forog, egy ivnyi papírral fog melegíteni. Annyi azonban bizonyos, hogy Ruszbergnek mintáival dolgot és hasznót adott. Barnult falán képei legkedvesebbjei: Gaus, német honóriása, Shakespeare a természet gyermeke, és Schiller a természet unokája. . . . Illy szobában ül egy kereketlen asztal mellett a másvilági növény. Durva nadrág, hosszú csizma, kopott mellén, feje flánel újjas, széles konnyadt karimájú kalap minden öltözete: mégis e fénytelen emberen nem győzz bámulni, s nyájas képe, melyt hosszú őszibe indult haja tisztessé tesz, magával ragad s csak az órák ütése mondogatja: ne lopd idejét s hagyd a feláradt lelket ismét magábaszálni. E lángelméket mi látók, s Vásárhely általok látogatottá lett, mint a kert melyben aloe nyílik. Isten tudja mi hosszú egy század a szellemvirágok aloejának: s mégis mi csekély becsüek ez emberek! Csak itt ismerjük

meg, mi puja még a magyar. Ha elholtak futkosunk szobort emelendők nagy elméinknek: míg élnek gúny, irigység, megvettetés küzdelmök koszoruja.

Marosvásárhely újabb mozgalmai a jövőndő nagygyálétel magvait hordozzák keblökben. Stephani ur a kereskedő-segédékért vasárnapiiskolát állított, melyben előre készítettessenek el a fiatalok akkorra, mikor a város kikötője fog lenni az erdélyi kereskedés közép-pontjának. Itt ma is meglehetősen jól megy a kereskedés némellyeknek, a nagyobb házokat ezek keríték kezökre, s különösön Görögnek 3 van ilyen. Szép nyereség, főleg ha contóik nem végétálnak, mint sok másoké... Színháza kevés idő előtt actiakon nyugvék, s mi volt, lehet ezután is, csak színészek legyenek, azonnal lesz nézőség, s nem fognak megbukni a vállalkozók. Épülete ugyan nincs, de az apollon-szála elég vándor színészekért. Közelebből két műkedvellő vonta magára a figyelmet, egyik táblai irnok, a harmincz éves kártyásban; másik egy mészáros legény... A hangászatban Erdély egy városának sincs utána. Az operáknál conservatorium muzsikál, s ennek olly tagjait említhetném, kik műszerzők is egyszersmind; de féltve szerénységök', egyedül Dobai urat emelem ki, mint kinek központosítási érdemei sokkal magosabbak, mintsem az őt ismerő közönség elhalgattatását sértésül ne vehetné. Itt hangzott el Dávid hegedülése is; ma hegedüje Nahmer festő urnál van, ki mint műemléket váltá meg jó pénzen magának... A napi vigalmak közép pontja itt is egy népkert. Ki az Elba-név rokoneszméivel lépik fasorai árnyába, s látja közöttök a kártyázók csoportait s egyéb jeleneteket, alig marad más öröme, mint a körül folyó Maros rohanása, melyly egykor elfogja tán mosni jelenünk szeneit.

Más vigalmi pont a Bodorkút a piac közepén, melyly felett bizonyos időkben a városi hangászkar hal-

latja magát, mivel a kút köztudomásként, egy szeg kivételére, készítője szándékából, örökre elhalgatott... A Dr. Gecse alapítványa bár ismertette van, azért legyen szabad az emberszerető jótéteményét nekem is megjegyezmem. A nagy férfi egy tőkét tett le, melly 100 év múlva millióra fog rugni s fordítandó lesz az itteni refor. collegiomra, a polgárok felemelése-, s a város szépítésire..... A Telekikönyvtár ismeretesebb, mintsem valami újat mondhaszak róla; s e könyv, ásvány, kép, szobor, fegyver, honi és külföldi hadi eszközök, öltözetek, ritkaságok sergit ott kell látni, hogy érezze a kebel, mi elásott kincs ezen tár e városban. Vannak ugyan tudós fejei e körnek is, de hol mint mondják, a kofák is Verbőciből citálnak: ott nem érkezik rá az ember mélyen buvárkodni egyebekben; s most midőn a Kemény grófok könyvtáraikat felajánlák a nemzeti muzeum alapjául, midőn gróf Gyulai majd két ezernyi ásvány darabját azonnal felszentelé: mi ohajtandóbb, mint hogy nemcsak a fejérvári és szebeni; de ez is együvé csatoltatva, megnyitassék Kolozsvárt a nemzet közhasználatának, hová előbb utóbb Erdélynek is egy tudóstársaság, egy országos színház s egyebek központi alapját le kell tennie. S elhalgatva a királyi Táblát a derék magyarhoni utazó soraival végzem: Marosvásárhely aránylag sok tudományos nevelési, egyezőval, szellemi érdekű intézettel bir, van keblében minorita-zárda, kath. gymnasium és seminarium, könyvnyomtató intézet, ref. collegium, melly is két emeletes épület, sok diák lakszobával, 12 ezer kötetet haladó könyvtárral, hol függ az iskola egyik moecenásának baro Szentkeresztinek képe, s az angolaktól ajándéku nyert s gazdagon aranyozott damaszk kardja.

IV.

MIKHÁZA.

Régi megjegyzés, hogy a székelyhoni ház a végzetű falvaknak igen sovány konyhájok van, igenis pusztá tárházak. — Azonban hagyjuk!... Van a Székelyföldön Skolostor, benne mintegy 80 szerzetes: s az egyik szerzet Mikházán vagyon. Legrégibb a Csiksomlyói; keletkezése koráról bizonyos annyi, hogy a 13 században már fenn állt; mégis biztosb így szollanom rolok: egyik alapítása sem esik azon korba, mellyben a szerzetesek erdőket irtának gyarmatjaiknak, s tán abba sem, mellyben elmondhotnók, hogy a kolostorok rakhelyei voltak a tudományoknak, menhelyei az üldözöttetnek, nevelő házai az ifjúságnak, javító intézetei az eltántorodtaknak, s nyughelyei a kegyes lelkeknek. Az udvarhelyi kolostor koráról bizonyos ugyan, hogy átélte a reformatiót; bátran állithatni mégis, hogy nem vihetjük fel az időig, mellyben mit sem birni s kölddlni vala a jelszó. Mások a mezitláb és fa-cipő korán innen esnek s közel a korhoz, mellyben ingneműeket is kezdének viselni. Némellyek közölök iskolákat tanítanak, mások kéregetnek, mások pártfogoktól élnek mint a Mikházi is a Toldalagi grofoktól. A Csiksomlyói pedig a Hunyadi Jánostól ajándékozott confraterok után gazdagon. Mikházán apácák is voltak volt..... Itt most tán az útolsó clarissa él, ez is kiöltözve szerzetes ruhájából: s lakának zárdai alakát csupán az ószerűség ad, néhány agg szent képburnótszelence- és imakönyvvvel.

Itt némellyek romai gyarmatot keresnek azon elvből, miszerint a trajani utak többnyire gyarmatoknál végződtek. Út hozza látszik ugyan, de egyéb nyom semmi. Könnyen lerakhatni ide hiedelmünket mégis, mert Roma maradványainak illatja minden nyomon megütt: keresztje, nyelve, vallása... A romai maradványokat ugyan csak az ujabkor kezdébecsülni; X. Leo pápa volt ki gyűjtése felett szót emelt, s már tömérdek gyűlt nálunk pedig, hol olly gazdagon hevernek, még napunkig méltánytalanok. E régiségekről az útód számat fog kérni tőlünk, és atyáinktól. Szent homály fogja befedni előttök azon idő bűneit, s tisztelni fogja a várost, s magasult lélekkel tapodándja a fiatal e helyeket, keresve az urnák darabjait. Korunknak még van oka mehezteni Romára: de jól fontolva, e nép bűneiben és erényeiben is nagyobb mint sem közömbösök lehetnénk iránta. Ha le gyilkolá Hellaszt önzésében: nem feledé megtartani a világnak áthordott kincseit; ha felforgatja Carthagót: kereskedését Europa között osztja fel; ha meggyilkolá magát, törét magából kirántani elég bátor volt, vérét Európára fecscenté, s benne erényeit és bűneit vérébe löke; ha széllyelveri nyakára s nyakunkra a Hébereket: keblében a kereszténységnek oltárt emel... Ezekkel nem mondék mást, mint hogy Roma egy csoda, melly egyik kezében tapasztalást nyújt az észnek, másban fanatismust a fiatal kebelnek. Minden hibája az önzés kényurság, s mi lehet nagyobb! Nála a legfényesb democratia is az emberiség jogain gázol, ezek romjain nyugszik. Eppen, mivel illy contrastok tömege, fogja követelni tőlünk a jövő e maradványokat. És ismét a Muzaeomnál vagyunk. --

V.

MAKFALVA.

Véleményemet soha sem adom arra, hogy az alkotmány rovására eszközöltessék haladás de ohajtom, hogy az alkotmány romlás nélkül álljon és haladjunk.

Gál János.

E falú környéke, azon érdekesek közöli, melyeket az alkotó erő derültebb perceiben szült, melyre a természet is mosolyogva néz, s hol a vándor haza érkezetnek hiszi magát. Az oldalra dőlő falú, az előtte terülő térség átsusogva a Kisküküllő habjaitól, s a térnek határt vető bájvonalú erdős hegylánczat: kedves idyli képet ad. Nem ihletett az annyira engem, hazánk egyik fiatal költője kézzsoritása sem, s még azon édes emlékezet is, hogy Erdély első jogtanárának szüleföldén vagyok, kinek nyelve termékenyítő sugárözön a fiatalnak, ki mintegy világító szirt áll a hullámok között, tisztulva a csapkodások vésze alatt, vagy kiről Tanárki igen jól mondá: Do'sa Elek egy azon nevezetes férfiai közül Erdélynek, kit honunk még nem ismer; de ki a körben hol él, oktató mint tanácskozó jermekekben tisztult, szabadelmű elvei, jó akaratja, sok ügyessége által, mindent tesz mit tehet, s hogy tehet, azt a következés mármeg mutatta ... mondom ez emlékezet is csak tört rész volt örömem potentiajában hogy láthatám a Wesselényiiskolát: mert emlékeztek, hogy a földöt melyen emelkedik a hasasfízág, önként ajánlt és gyűjtött pénzből vásárlá barátjának és oltalmazójának, s az épületet a megtisztelt emelteté

hogy legyen emléke szebb korának felszentelő helye a haza reményinek.

Az iskola téren fekszik, nagy utca jobbján. Nem emeletes ugyan, mégis feltűnő. Homlokzatán ez áll: Adták a székelyek Wesselényinek hazafiságáért szenteli hazafiság kifejtéséért a székelynemzetnek Wesselényi... Hogy belépünk jóbról négy tanszoba nyúlik, balról az oktatói szállás; udvara szép. Bár pujabban vagyok, mintsem az oroszlan óriási érdemeihez mérfát emelhetnék, s ha szinte századunk Richelieu Armandjával sok tekintetben párvonalba szeretném is tenni: mindazáltal a pusztá Wesselényi név s évszám nemléte különösen jött. . . Oktatója a Reformatusok iskoláiban végzettek közül van, mint papra menendő. Mi ohajthatobb, mint hogy oktatói hivatala hatalmas kezekbe tevődjék le, kik éveken át törnének az eszme kivitele felé: de a 18,000 mftnyi alapítvány kamatja alig hagyja reméllenünk, ha levonjuk belőle a 400 mftnyi évi díjt, s a nem soká megindulandó hat gyermekre szánt élelmi költséget. Azonban élnek még Buttler grofok, kik egy más 5000 pengő forint járuvánnyal előbb rugtaták a szebb jövő közeledését. Azon időtől aztán igényelhetendjük, hogy az oktató ne legyen a helybeli pap felvigyázása alatt, míg eljön az idő, hogy oktatoink is belépnek a cselekvő polgárok szép sorába ... Kisdedeit ohajtottam volna a próba napján felmutatni, hogy látnók, mennyire közelíték meg a homlokzat felséges célját: de sajnálva kell említenem, mikép, a közhirre tett próba napján, mindennek csak hült helyét találtam már. Mondják ugyan, hogy nagy előmenetellel tanólnak, de 60-70 gyermek egy oktatonak mégis csak sok. Mint gyaníthatni itt is csak az értelem csigáztatik, mikép más iskoláinkban: a nép tökepenze pedig a testi erő, s kiadási okossága, az erkölcsösség csak háttérben állhatnak meg. Azon-

ban legyen szabad reméllenünk, hogy jön az idő, melyben az erkölcs nem fog többé a babonával vagy válástalansággal karonfogva járni; jön az idő melyben az intézet udvara nem lesz káposztával ültetve, hanem lesz pályatere a futó és küzdő gyermeknek, vagy eperfák árnyában méhek fogják körüldongani; jön az idő, melyben a két használatlan szoba, hangászat, rajz, viadal, s más illy neműeknek lesz megnyilva; jön az idő melyben a Küküllő úszók, csáklyázók zajának vissza fog zajlani: s hogy jön végre az idő, melyben a nagyérdemű hazafival, mások is kezetadnak a népnevelés szent ügye felett. Mert gondolom, kisé fogja szégyelleni e férfi nyomába tenni lábait, ki idegen földön is, mint kór csiga drága gyöngyöt terem hona számára, mint hontalan küldi felénk az újabbkor szebb csemetéit. Itt egyike már virágot is hajtott, a másika a zsisboi kiseddóvó-intézet most foganszik, s reméllem nem fogunk kétkedni átültetésin olyyaknak, mik külföldön csak boldogitót teremnek. — Mellyik magyarnak nem rőppent át agyán magosabb perceiben a gondolat, hogy nemzetének a béke napjaiban is ki kellene víni a helyet, melyen állt a harcok viharában, s mikor látjuk, hogy egye s űljünk! a varázs íge melly életet lehel az el-sorvadt testekbe; midőn haljuk, hogy Albionban egyének annyit ajánlnak iskolákra, mennyiből Erdély minden lelkére forint jutna; midőn olvassuk, hogy csupán Londonban több vasárnapi-iskola van, mint mennyi tán egész hazánkban mit iskolának nevezhetünk, s benne tanítvány mennyi a székelyhon akármellyik székében emberek: akkor nem méltán követelhetni-e nálunk is, hogy a nép ne legyen zérus a nemzet számára, hogy ha nagyjaink nem szálnak le hozzájuk mint a Themse partjain legalább emberiségök kiformalásáról gondoskodjanak.

Ugy is tetszik nekem, mintha látnám mint oldozza a korszellem napjaink nyűgeit, s mintha mondogatná: ébredjetek mert elközelgetett néktek is az ébredés órája, mintha látnám a nemzetiség napját sugárlánggal önteni el Erdély magosabbjait. Igen virad! halszik már az ébredők felfelnyöszörgése, gyúladoznak a gondolkozók mécei, s a népbarátok szertejárnak már, a még fel nem költ nép álma felett, tudva hogy értők fogja nyert erejét újlag kimeríteni. Ne irtozzatok e képtől, ne tagadjátok meg e korányt, hiszen a nemzetéletnek is vannak napjai és éjszakái, van derűje, van bóruja; s engedjétek nekem azon édes hiedelmet, hogy most éppen az új teremtés hatodik napja hajnalán vagyunk, mellyen isten oktalant és embert teremt vala, s melly nap után megnyugovék az alkotóerő s megáldá az úr a hat nap teremtményeit. Nézzétek el bár nemzetleélte a teremtés öt nehéz napjait, s virad a hatodik, hogy ő is újjá szülessék, s éppen mivel gyászos volt éjszakája, lesz felséges koránya, tiszta és derült nappala. Vagy nem látjuk-e a teremtés előtti chaoszt nemzetünk éltében, míg Ázsia forradalmai között alakitá képzetében e földet, s áldozta istenének, hogy kiterjesztené fölébe e mennyet és világosságot? Nemde a teremtés második napját újítja meg Árpád, midőn kiterjeszté a magyarhon határait, s fölibe a levegőt hogy lenne sajátja minden, mit a lég íve elborít? Harmadik napon az isten a föld felszínét rendszerezé, s füvekkel fákkal ékesité: ki nem látja itt szent István harmadnapját, midőn feldarabolja a szép hazát vármegyékre, s a keresztény vallás szelidült légkörében, a földmivelés által füvekkel fákkal ékesité fel a folyamok téreit.

Negyedik nap isten, Mosesként, napot és holdat teremte. Egy pillanatot Mátyás korára, s látandjuk a tudomány és nemzetiség mikint állnak elő az idők

éjjeléből, mint hold és nap; csak hogy századokra vétkezett a kor, hogy az észvilágát napnak keresztelé, s a nemzetiség igénytelenebb sugárait holdnak, mi alkotmányos nemzetnél így soha se volt, soha se lehet. Öröm és fájdalommal emlékezem az ötödik napra, melyben a nemzeti fejedelmek kora, halakul teremté a népet, hogy lenne alább a föld porán, uszkálva zavart vízkörében; s madarakul a felosztályt, hogy magos reptőkben láthassák a zsákmányt, költözhessenek szerkeszté a tél mostohasága ellen, hogy vész idején szökhessenek meg fészkektől, s hogy tojásaikat idegen fészkekbe rakhassák. De éj lett reájok is, s a hatodnap korányátünt fel, hogy az oktalan, ne legyen többé barom darabos útainkan, s' az ember se többé igás oktalan, s hogy mindkettő legyen az, mivé isten teremté. Itt áll párvonásban a mózesi és a magyar nemzetélet teremtés napsora; mindenütt későn jöve fel a nap, mi nélkül nap és éj nem leheté, mindenik meglehető zavarában. S tán a hajnalcsillagokat is fel tudnám mutatni mindenik napon, mert itt sem jött századokkal csillaga után a nap. Mutathatnék mondom, de borús volt nekünk is a teremtés kora mint amott, s nem tudom, valjon Arpádnak Ügek hős fia s Istvánnak az úttörő Geyza, hajnalcsillaga-e vagy csak fény-csillagok az elborult valódiak mellett. De már a hol előállandó volt a nap a gözkör éjjeléből: ott a nagy Hunyadi ezerszeres világításban ég fia dicső pályára. A fejedelmek korára pedig ne kívánjatok korány-csillagot: az egy véstetjes nap volt, melyen ha percre előbukkant a nap fekete fellegek megül, órákig hagyá aztán sötétben nemzetünket; ki pedig Kálmán és Nagy Lajosnál is napot keresne, látandja mikint az első egy cometa volt, hámész pontja a tudósoknak; a más pedig egy menykövel telt felleg átvonulása, melynek villáma ugyan órákig nappá varázslá éjszakánkat, de felderíteni nem tudá. Ismétlem fel-

tűnt a hatodik nap koránya, mert sötétebbé vált azóta látkörünk, mint elborúl a regg, ha pompában akarja előállítani nappalát. E nap a letapodott népet erkölcsi méltóságába, az állatot isten érző teremtményivé teremteni, hogy munkája után gyönyört is élvezhessen. Jogosit hiedelmekre, nemzeti intézetek felállítása, a honfiai egyletek : mert ha nincs is, ki milliókat tegyen le egyesületek oltárára; annál nagyobb az összhangzó lelkesülés; s ha eljövend napunk, s ha elsetétednék is egy új éjszakára, édes reménnyel menyünk elébe; az úr is hetedik napon nyugvék meg, az úr is hetedik napját áldá meg. Mig eljöne ismerjük el napunk hajnalcsillagát, mert ha nem csalatkozom láttam már, s tán mások is kívülem.

VI.

UDVARHELYSZÉK.

Udvarhelyszék első a székely székek közt, nem tudom melly alapnál fogva, országútai után ítélve bizonyára utolsó Udvarhely.

Tanárky.

Attiláról, kinek főlaka Erdélyben Udvarhelyt diszlett..... Székely Sándor.

II. Theodosius.... követeket küldött Attilához... Ezen követeknek Attilához való útját így írja le Priscus: Constantinápolyból elindulván mentek Serdicaba.... Constantinápolyhoz 13 napi járó földre.... elhagyván, értek a Dunához, mellyen fák derekából vájt csónakon mentek által, a honnan 15 stadiumnyi, azaz mintegy két mértföldnyi utat tévén megállottak, és másnap 8 óra tájban értek az Attila sátorához; mellynek e szerint túl kellett esni a Maros vizén. Itt szolván Attilával, vele együtt északfelé vévén útjokat, térföldre s hajót megbíró folyókra találtak... Az utolsónak innenső partján folytatva útjokat... a nagyfaluba értek, mellyben volt az Attila hajléka. Ezt a helyet Timon Moldvában keresi; de hihetőbb, hogy Moldvát, sőt Oláhországot is jobb kézre hagyták a követek, mikor általmentek a Dunán. Otrókocsi pedig azt mondja, hogy az Attila lakóhelye Jászberényben volt. De Pray azt jegyzi meg, hogy a követekről nem mondja Priscus, hogy azok általmentek volna a Ti-

szán és így Jászberényben nem lakhatott Attila. Innen a Tiszán kellett hát neki lakni; de hol? meg nem határozhatni.

Budai Esaiás.

Vagynak hát a székelyföldön hunnus régiségek, vagynak hunnus-betük, megvan a hunnusok árka, vagynak hunnus nevet viselő faluk, az is régi közhagyomány, hogy Attila Moldvából a székelyföldre jött lakni, a Nagyküküllő mellé székely Udvarhelyre, honnan vette ez a város nevét is Odvar vagy Udvarhely: ott van most is Budvára hegye, a várnak még alig észrevehető romjaival, ott van Kadichfalva, mellyek Buda Attila testvére, és Cadicha hunnus vezéreknek neveiket fentartják, megvan még Rika nagy erdő hol Attila első felesége Réka vagy Reca . . megholt és eltemtetett.. úgy Olt vize hajdon Ete vagy Etele nevet viselt... miképp Attila is neveztetett..... azt sem halgatván el, hogy Balamber Kádár nemből való volt..... maglan is a székelyek között sok Kádár familia van.

Kállay Ferencz.

Bay Mihály, ki Scythiának egy résziben, több esztendőkkal ezelőtt követ volt, állítja, hogy Azsiában is az őrzöket székelyeknek nevezik

Timon.

Maros- és Udvarhelyszék között már némi különbséget találok. Ott a föld, valamint az ember szelidebb: itt dohány, szőlő, gyümölcs ritkább és vadabb; ott vannak faluk, mellyek borvizzel kereskednek: itt faluk, mellyek zsendellyel, deszkával, só- és fejrőneműekkel; ott a faluk szeretik a szent címet: itt szeretik a falva végzetet; ott a főváros az mi magyarországon a fiatal Pest: itt mi a megvénhedett Buda; ott a székek nagy reményű fiu: itt egy sok leányu a n y a.

E szó parányi megállapodásra hí fel. Udvarhelyszék az anyaszék eleitől: itt állott és áll a nemzet pecsétje; itt volt a régi idők nemzeti gyűlése, innen választották az ország 17 biráit is a gyűlések ritkulásával.... Némellyek Attila lakát ide akarják letenni, felhordva véleményök mellett a helyhasonosságot és régiségeket. Igazán szép lenne annyi idők után valaha elhatározni e nagy kérdését a historiának: de meg kell vallanunk, hogy másfél ezred után, csakugyan későcske biztos nyomokra találni a népvándorlás csatatérén. Nem akarom megcáfolni azok véleményét, kik a székelyt egykorban telepítik ide a magyarral, sem kik scicilliai zsöldos katonák utódának állítják; sem azokét kik Kunoktól, Jászoktól, Peschenegektől származtatják le: ismétlem fölöttök döntő ítéletet hozni később kornak van fentartva, mikor bővebb és világosabb adatok által cáfolandhatjuk meg, mikép honi történetíróink többire mondatakat, az idegen kortársak pedig irigyelve ezek dicsőségét, többnyire rágalmakat halmozának. Azokhoz sem csatlom csekély magamot, kik látva, milly hatalmason öleli át a kárpát mármarosi karja e hon téreit; a székelyeket a tatároktól nyomtatott északi húnokkal szállítják át az Úrál bércein, s miután megpihenteték a Volga és Tanais lapályain, mint puszták vadait a harc után ismét felkölték Balamber alatt a 180,000nyi serget, s 376b. Dacia lakóit vagy túl űzetik a Dunán, vagy meghódíttatják általok. A historia szerintök illyszerűn beszél: Békés a géták, dáccok, romaiak, nyugoti gothok birodalmán épült Hunnia, mignem Bendeguz fia nem elégedvén meg nagyatyja örökségével, felemelé rettentő szablyáit, keresztül dörgé Európát, s birodalma határait túl akará letenni sz. Péter sirján, túl Szajna partjain. De a heves Attila a tüzes frankhercegnő nászéjén vérebe fúlad, s a még nem száz éves birodalommal a történt mi szokott a hirtelen feltornyosuló trónu-

sokkal, mi egy Nagy Sándor, egy Nagy Károly, egy Napoleonéval történt t. i. a gyáva egyenetlen utódok nem valának elég erősek megvédeni a vazsálok fegyverétől; a megtámodott trón összerogyott, s övéit eltíporá. A harcos Gothok, Gepidák, Alánok, Herulok, kik ez előtt harcbéreseik, most fegyvert ragadnak ellenök. Ellák 30,000 Hunnal sirba szál. Dengezicht atyjok halála utáni évben Syrmium bukni látja; kétszer megújítja ugyan harcát két két évet nyugodva, de mindig szerencsétlenül, végül is csak visszakelle mennie Azsiába, hogy fejét Constancinápolyba küldjék. A harmadik testvér Irnák pártjának egy részét a Feketetenger mellé, az európai schythiában telepíti, a más rész a Meotis partjára viaszaszt, s mint végtére akarják, három czernyi vert sereg a székelyhon bércei közé vonta meg magát.

E parányi nép önállósága ellen hatalmas kérdése az Praynak: miként állhata meg a körülé fölemelkedett gepida fegyvertől e 3000? A vélemény pártfogói illyszerűen fejtik meg. Minthogy e nép ellenségnek csekély, harctársnak pedig valamit ért, úgy mondják, a sok nemzethöl összeolvadt Ardarich birodalma oltalmára, szövetségben éltek, háboruzva a Longobardok ellen az Avarok kijöttéig. Tán biztosabban tapogatozának azok, kik 30,000 telepítenek ide, s ennyit is az őserdők véd árnyában. S meglehet még biztosabban, kik Udvarhelyre teszik le Etele udvarát, felhordják erősségül a szerete elszort húnirásokat, a honárkát mint akkori sáncozatokat, Kadichfalvát, Budvát, mint Kadicha és Buda lakhelyét, a Rikát, mint Attila neje temetőhelyét, az almási kőbarlangot, hol a kronika szerint a hadas Irnák sokáig tartózkodott; s végül az Udvarhely nevet s egyebeket: s úgy vélekednek, hogy a székelyföld a hún oroszlányoknak csak barlangok, s zsákmánytartó helyök volt, hol öreg, kór, gyermek, és nő kevés fegyveres vé-

delme alatt üzék a nomádéltet, míg a fegyveres férfiak kikirándulának, sergőkbe gyűjtve több kóbornépeket, hont hirnevet és vagyont szerzendők. De tartsák fenn magokat bár mikint; annyi bizonyos, hogy szinte egy század után elejőkben jövén, kezét fognak az Avarokkal, elnyomják a Gepidákat, Longobárdokat; s harmadfél századig nyomják vissza a feléjük csapongó népezőnt, míg nem nyugót hulláma, melyet Nagy Károly költött vala fel, Pipin korában lesodrá őket is az önálló népek sorából. Ismét visszavonulának erdejikbe, míg jöttek a magyarok, kivívák e hont, s a székeley nemzet rokonságát függetlenségét elismerék.

Hogy sem a honi, sem a külföldi tudósok nincsenek e véleményekkel kielégítve, naponként haljuk; legyen szabad nekem is az avatlanok egyikének kérdenem Cse... vel: mért kell Azsiából hozni ki a székeleyeket, mikor nagy időktől itt volt e nép? Ravennai Anonym, Pompon Mela, Curtius, Tacidid, Flavi, Herodot megegyeznek abban, hogy a régi Scythia a Duna mellékén is elnyult. Némellyik ki is mondja, mikép Azsiában a Tanaisig, Európában a Gadesig terjedt. Herodot leírja Europai Scythia vizeit, az Istert, Dunánkat találja napnyugotról legnagyobbnak, a Marist pedig az Agathirzi Scytáktól hozza ki, az Agathirzi Scyták pedig szomszédok a Budin-scytákkal; Priscus szerint pedig Attila neje Recca Budin-scyta vezér leánya volt; s miután a hun király Róma alatt járt, hazajött: a felzajdult schyták ügyébe elegyedve, az agathirzi és pontusi scytákat meghódítván, fiát Ellákot királyokká tette. Az Ellák eleste utáni fenmaradást védjék, kik a 3000t megtudják védeni..... A rokonságot pedig megértjük Flávitól, kiserint Japhetnek unokája lesz Hunnor és Magor s ettől a magyarok, attól pedig a hunok származának. A magorok pedig Sethől ős atyjokról, magokat Setitáknak vagy Scytáknak nevezék; s az

5000-ig fenállott birodalmokat Atilla rontá le. Így a székelly nem hun hanem scyta, a scyta² és magyar pedig azon nemzet volt. Határozzanak felettök, kiknek életidő és szerencse kezökbe adá multak titkaihoz a kulcsat. S hogy több vélemény legyen, bézárom Benkő azon megfejtésivel, miszerint Udvarhely azért nevezetik így, mivel anyaszék lévén gyűlések helye volt, s az evégre öszvesereglő nagyok ispányok udvart kaptak Udvarhelyen. S így lett Udvarhely, s töle Udvarhelyszék.

E mellett még az is mond valamit, hogy Udvarhely mellett ma is látszik Boudvára omladéka, Budától építve, s a tatároktól sz. László alatt lerontatva. Itt lakott a főrabonban, itt folytak az áldozatok, a nagyszerrű népáldomás. Itt metszeték fel béle a törvényrontóknak. Itt tartatott a nemzeti áldozó-pohár 1039ig, mikor Sándour István utolsó Rabonban belől vitte a hét erdők havasán, miért aztán kiűtött a véres harc, Sándour és a több tribusbeliek között, mit végre csak Béla herceg csendesithete le, azon rájuk ütéssel, melly után eltörle, elégete mindent mi a pogányságra emlékeztethette őket, el a faluk régi nevét, el Rabonban, Gyula, Harkáz nevezetét. Itt az adatok és vélemények halmaza, de hol a fáklya, hol a fonal, mellynek vezérlete kivezessen sötét tömkelegéből.

VII.

PARAJD.

Valamelly székely ember sóval akar kereskedni Segesvárszékből Kóhalomszékből és Fogarásföldén szabad volt kereskedni.....
Ha igaz pecsét vagyon nála, és jó okkal jár és a királybiró még is háborítja, a szegény ember maga oltalmába ha megölheti is, egy só dija.

Régi törvényök 73 cikkje.

Székelyhont az ég sóval is annyira megáldá, hogy a villickai só utcákat képes lehetne előállítani, csak vevője lenne. Az egész székelység sóbányája Parajd, s mégis évenként olly parányi kél el, hogy szinte hinnünk kell, miként ez emberek a föld e legjobb fűszerét, megtanulták nélkülözni. Régen, mikor még csak a föld felszínén ásták, mikor a székely mint nemes a vágatás áráért sót kapott, akkor eléggé költ: de a Balassa féle zendüléskor János Zsigmond e jogot csupán a főnépeknek-hagyá meg, s azóta gyakran sóra ül a földész, s kenyere meg nem adhatott ízét, a kifejérlő sóról reá esett napsugár adja meg.... Ezért néha pénzt, vagyont, sőt életit is kockára veti a szegény ember, s tiltott idegen sóval sózza sovány eledelét, míg sok helyütt a pince oldalak sóból állanak.... Hogy időnkben alább száljon a sóára reményünk alig lehet, de hogy a 3 pengőn felül eső néhány krajcárt, az apostoli feltség a népnevelésre országosan átengedné, meggyőződésemből hiszem. Se 200,000 pengővel, mit e gyűlédek tenne, egy jobb jövőnek vethetni meg alapját.

VIII.

K O R O N D.

Csakugyan jó anya a természet. A pénztelen székelyföldnek érces vizeket ada egyik örökségéül. Az egész hon rakva illy nemű forrásokkal, s többnyire hegyek aljában buzognak, mint a vulkánok tengerek partjain. Három keresettebb forrást említhetek: borszékit, előpatakit, ha szabad ide számitanom, és a korondit. Előpatak ugyan évenként mind látogatottabb; mégis igényeinknek nem felel úgy meg mint a más kettő. Előpatak fekvése nem kellemesb mint lehet egy kis tekenőjé, két semmit jelentő bérc keskeny völgyében; sajátlag egy korház szűk kilátással, s egy ki- és bemenő úttal. Borszék fekvése regényes, fenyvesek zöld bércei között, hol az isten fényes napja is szomorú; sajátlag egy örültekháza, melly a búskomoly lelket valóságos tébolyodottá teheti. Korond szép nyilásu téren fekszik, reá faluk, várromok tekintnek alá, s a vidéki erdők édes nyugalomra intenek; sajátlag egy oldalra dülő angol mulató, főleg ha a tervezett sétányok is elkészülendeknek. Előpatak nappal keleties város, hol a selyem és daroc, quacker és turbán, oláh és francia nyelv, drága öltözet s piszkos lak, és megfordítva, kényelem és koldulás, játékházak előtt pipázó henyeség és a fát hátán hordó nyomor, kártyaasztaloni arany, és sohajtozó szolgaság, egy napon találkoznak. Borszék pedig egy kolostor, hol ivás evés után minden elvonja magát, s a cseléd és bámészokon kívül minden alszik, imádkozik, olvas, henyél muzsikál vagy maga sem tudja mit tesz. Korond nappala, magyar ünnep: látogatások, szabadba-

ni özsonyák, sósfürdő zuhanyolás, vadászat és Firtos-ra járás a nap mulatságai. Estvéje mindeniknek mint ősszel a nagy városoké, a bándák zenéjét burkonyokban halgatják hölgyei. Éjszakája a két elsőnek inkább rendőrségtelen ki városias, sokfelé kártyáznak és dőzsölnek: Korondé pedig csendes, csak az éjzenék édes hangja zavarja a pihenő álmait. Piaca mindeniknek szűk, kár hogy néhány szekeres ember szerte nem jár, a szomszéd falukból felszedni minden konyhára kívántatokat; vagy hogy el nem tanolják Svájcz' azon gazdálkodását, miszerint közös kamrákat állítanak a faluk, hová bérakja eladandóját a földész, egy biztosság eladja, s neki csak pénzét kell visszavennie. Máskint is, a két első a székelyföld végszélein; Korond pedig közel van Erdélyhez. Innen Korondot Erdélyiek, más kettőt inkább Moldva és Oláhország nagyjai látogatják, még pedig az utolsók olly mennyiségben, hogy hat hétre egy csinos lak bére 100 aranyon felül van rugtatva, vagy szobája napjára 3—4 pengő forintra. Össze kellene már gyógyijerejüket is hasonlítani, de nem tudok hozzá, s nincs is könyv, melly után megtegyem; s nagy csoda, ha orvosaink is a megkérdetetésnél nem udvariasságból írják receptöket; vagy ha nem, felelnek mint oraculumok, hajolva arra, merre a kérdező már előre elhatározta vala. Mig orvosaink rá érkeznének megvizsgálhatni, annyit mondhatok: hogy Előpatak inkább kádban melegít; Borszék 6—7 gyadnyi meleg fortyogokban feredez, Korond pedig kádban, sósfürdőben, vagy zuhanyon. Az ivó borvíz elsősege, csak Borszéké marad, a vendégek többsége Előpataké; vagy is Előpatakra számíthatni 1500, Borszékre 1000, Korondra 500 vendég körül, de azért a szebb jövő Korondé marad.

IX.

FIRTOS.

Azon része Erdélynek, melyet a huneredetű természetes, bátor és élénk székely nemzet bir mesés századok óta; dús a legszebb vidékekkel. Örökerdők, mellyeket régebb a vad belény, medve és farkasok laktak, s mellyek most is csak gyéren ritkultak meg, vónulnak keresztül kasul rajta. A fenyvesek roppant magosságra nyulnak fel s ha a vihar kicsavarja őket, bántatlanul rothadnak el.

B. Jósika Miklós.

A Firtosvár romja, egyike a székelyföld legszebb jeleneteinek. Egyik oldalán gyönyörű szántók; másikon szédelgő bikkék és fenyők néznek a mélységbe. Fás oldalán kedves forrás várja a megfáradtat, de forrásokkal úgy vagyunk, mint az emberekkel, a mindennapiaknál unjuk a megfordulók zaját, a magánosoknál pedig egyelőre borzadunk, nehogy kigyótanya, vagy vérszópók közé jutánk légyen: azért a hegytetőn a legszebb bér fáradságodért, honnan Europa leggazdagabb földet ér el elődbe, végetlen ködében ugyan a távolságnak, mégis bájloan, mint alkotmányos nép szent földet. A vár dűledékei között ma csupán egy templom és kápolna romjaira ismerhetni, mint emlékére a később szerzetesek lakhelyének. Mondják hogy farészeket a legtisztább kövecsülésben találhatni itt; s hogy évek előtt a napsugára theodosi aranyok rétegében törött meg, mellyeket a nép fületlen gomboknak véelve, jó olcsón zsidóknak adogata el. Érdekeltek ugyan, mindazáltal a

vár romjain, én az enyészetet láttam, néma képével a fájdalomnak, mintha a fennálló faldarabokra mutatva mondta volna: nézd fiu az egykori büszke falakot, s olvasd róla mi rövid az út a lételtől a semmisülésig; s az egresnemű-fák tövisei, hol egykor tán a kéjelgés rózsalugosa mosolygott, vérzésig belém akadozva emlékeztetének, mi semmi az élet, s még boldog az, kinek sirjára egy vadnövény juthata; s mi semmik az emberek tervei; pedig gyakran egy csonka kődarab óriási terveit fedé el az emberiségnek..... Ha magosságon kelő érzelmeket akarnék, felkérnélek a Rákoci-hegyre; látnád mint fut el lábainál a méltóságos Szamos, ezüst szalagkint összekötni a két hazát; s hallanál tőle regéket, mellyeket véröntözött partyairól, az északi szél-től felindított sás beszéllett nekie. Eszedbe jutna, hogy egy bukott főnök nyomába tetted ingatag lábaidat, s alig mered illetni a magosság felszentelt földét; s ha felmerül lelkedben az idő emléke, mellyben itt egy népcsatától melegült fellázadott honfiserég szált sirba, fel a pillanat, mellyben vezérok e halmon könyezve vett búcsut hiveitől, lesújtva hazájától, s vérző kebellet sirba szált reményétől: lehetlen nem érzened, milly semmi egyének világot ölelő lángesze, milly erőtlen a hon-szeretet dagadó karja, ha törvénytől jogosított erő nem karolja fel terveit. Vagy ha higgatabb véralkatod nem melegül fel a historia szent földén, lépj a Detonáta bazált oszlopszata fölé, hogy lásd pujának lábaidnál a százados fenyőt, s féregkint mozogni az embert, s érezd mi közel vagy istenedhez, s mi rokon szellemed a mennyekével; s mégis egy véletlen tántorodás a kőhalom felett! s hamarább megszünsz lenni, mint e vadhelyről emlékül szakasztott virág..... De nem örömet mutatom fel a képréseket, mellyen az elhunyt emberiség áll halvány színében a pujaságnak; s a nemzetromlás üszkei is maradjanak tőlem ihletlenül: mert keblem szebb jö-

vőt táplál s minden máséba is szeretném egy csiráját e reménynek átoltani.

Fogjátok fel meleg kebellet a behatásokat, s legparányibb sejteményét se hagyjátok nyomtalan repülni át lelketeken. Minden érzemény egy gondolattal kínál meg, s ha sebesen nem öleléd meg, azonnal tovább repíti magát. A bérczromi kilátások nékem legalább azon helyek közüliek, hol egyik Pliniusként, ha magunkra vagyunk, legtöbbmagunkkal vagyunk.. Megragadom az alkalmat, e tetőn felmutatni a hon felszínét egészben, hogy meggyőződj, mikép isten a székhelyhont jobb kedvében alkotá. Északnyugotra hol belépénk Marosszéken, hazánk Rajnája borág koszorus hegyek s áldással terhes kalászak közt lebegtetli tutalyait, néhol megőszült salombos szirteket mosogatva hullámival. Nem sokkal jutott kevesebb báj Udvarhelyszék' vagy is a Küküllők és Homoródok partjainak, mellyek körölted olly gazdag, olly változékony csoportozatban mosolyognak vissza világunk tűzpontjának. Délkeletre töled Háromszék lapályai nyulnak el, Brassónál megtörve mintegy behajló otromba kar, de nyaranként ragyogobban, mint a mese aranyforrásba mártott karjai, átkékelve az Olt és Feketeügy érszáraitól. Keletre Csik tere van az Olt partjain, mintegy erdős sziklafaltól körített várpiaca, berakva csoportozatonként falvakkal. Felebb északra Gyergyóban is, Marostól öntözött lapály vesz ölébe néhány óráig: de csak azért, hogy fenyves sziklái között annál inkább meggyőződj, mikép az erdélyi helvétek hazája is tud kellemes, de tud rettentésig horzasztó is lenni. E váza a felszínnek; kiegészítésül alig kell többet mondanom, minthogy Csik- Gyergyót és Háromszék egy részét, Maros- Udvarhelyszék- s Háromszék egyrészétől, így a belföldet a külsőtől, a katonaságot a polgárságtól, az ősz Hargita, Mikó erdeje s egyéb

magosságok elkülönzik; s még azt hogy Aranyosszék a több testvér székektől szinte napi járó föld.

A terület mit feltárák 80 geogr. mértföldnyi területű, s ez a székelynép hazája, börtöne, melyben gyakran lefűzik és kinozzák a napi szükségek is. S hol keresnéd az elbukott szegénység alapókát? A föld mostohaságában? Alig hiszem, mert e föld Europa Perujának egy része; s felszine pedig, ha nem ad is egy magra három százat mint Afrika térein, eltarthatná fiait úgy mint sok ország. Vagy tán a munkátlanságban? Munka itt nem átká az istennek, mint a Mózes népénél, hanem az égnek ajándéka, mely nélkül az epikurkövetők sem elvézhetnének gyönyört. Vagy tán a termék pazérlásában? sokkal inkább érzi e nép, hogy veréjtékkel szerzi kenyerét, mintsem feldorbézolhatná. Vagy tán az igazgatás befolyásában? A föld nem szabad létiben? Igaz, hogy a népjólétnek sok kelléke van: még is e népben van a kóryanag, mint a gyengült orosz-lányban. Azonban itt sem lehet az elszaporodást venni alapul, mint sokan akarják: 214 □ mrfld áldott földön 350,000nyi munkás ember még nem olly nagyszámu, mely egymás kezéből ragadozza ki szükséges kenyerét. Vannak német hercegségek kétszer kisebb földön, és még is önállók és virágoznak; mellyek aránya szerint a székelyföld egy milliónyt eltáplálhatna. Csak Nassaut nézzétek és Braunschweigot. A nép sokasulás ritkán terhe önmagának: minden ember egy atomja a status erőnek, minden születés egy aranynyi szaporodást ígér a közpénztárnak. Kézzel tappintható támokul áll fel e status philosophema mellett a föld minden tája s hangosan sugja nekünk: mentől több a munkás kéz, annál több a termék; mentől jobban surlódik a népso-kaság, annál több a szükség s annál több a gondolkozó fő; s mentől több a termék, s minél szaporább az emésztés, annál sebesebb a pénzforgás. Különben is, mi né-

hány száz ember egy □ mrfdre, mikor 10,000nyinek kell rajta elférnie minden összeütközés nélkül. Nem a szerfeletti népesség tehát az ok, hanem az, hogy ha valahol a világon, itt valóban mértani arányban szaporodott a nép, s még számtani arányban sem a tápszerkereset. Megjött a szükség de nem a műveltség, mi a népesedést követni szokta. A földtani helyzetnek is tulajdoníthatni elkésését, de inkább a nem eléggé nyommaszto szűkülésnek. Számtalan székelyfi vándorol ugyan ki mint pap, tiszt, kézműves, s egyéb úton, s szánakodva gondolok rá, hogy vannak lépésnyi széles szántóföldek, s még azok hossza is néha többször elmetszve: még is hinni akarom, hogy mind e napig nem szorítá meg őket kényszerítőleg az inség és nyomor. Meglehet csalatkozom, mert nem vevém factorul számításomban a föld és ember jelen szabadságtalanságát: mégis hinni akarom, hogy a nép puja értelmisége itt az alap ok, melly nem hogy gyárokat állítana, hanem még a kézmivességet lenézi, melly miatt a szathmári 12 pont profetáira bizonyoson követ emelne. Költöztessék értelmiség fejtése nélkül a népetlen mezőségre, szorják el a feleslegest Erdély minden tájain, vagy vigyetek a téj és mézzel dús Kanahán földére: ha ős balszokásait, előitéleteit olly vakbuzgósággal bálványozandja, dúsabb lehet ugyan, de polgárilag, észszerűleg alig boldogabb. Népinevelés egyedül a jövő nagylét alapja, minden egyéb sánczat és támasz. S ha szeretitek mondogatni: Vox populi vox Dei; emeljétek fel e népet, hogy legyen ember minden, s lehessen isten a tömeg. Ha szeretitek mondogatni: Salus populi suprema Lex; tegyétek hogy a népboldogítás bár középszerű helyt foglaljon a törvényes jogok sorában. Ha szeretitek mondogatni: ubi populus ibi obolus; fordítsatok melegebb sugárokat a népre, hogy e mondások ne legyenek rajtok gunyszavak. Mig lehat hozzájuk is az ész mindenható tűzének

melege, melly századunk dicsősége: addig is mit nem tehetnének a tisztos férfiak, kik olly gravitással szeretik nevezgetni magokat és egymást atyáknak, nép oktatóknak, a falu elsőjének, kiknek általok és értők kell élniük. Mert ne véljék mintha a németföld virágzása említésénél eszembe nem jutott volna, hogy ott városok virágoznak s hogy a kereskedés jó úton űzi ajánlkozó nyereségét: míg a székelyföld egyedül a föld csallóka termésére támaszkodik, s hogy városai nem egyebek, mint nagyobszerű faluk, hogy legyenek korezmák középpontjai, s hogy kézműves és kereskedő kóbor vendégek. De itt is a népre hárul a vád: költeni kell a népnek, hogy legyen pénze, nem kellene drágábban szólni kelmét, mint külföldről kaphatna, vagy egyletek kellenének gyárokra. Mert sajnoson nézzük midőn a külföld azon ércdarabáért, miért alig ada néhány fillért nekünk, forintot vesz bé; bánattal látjuk, hogy a székelyföld, annyi rejtett kincse hátán, külföldiért számolálja bajosan kapott pénzét, s végül is sajnálva látjuk hogy a szalagért, melly nélkül alig lehetni el, napi robotok árát adja ki a nép, mikor pénzforrást nyithatna mint nyerstermékkel. Nincs azért miért kétségbeesni a szebbjövő felett, ha nem is költözik el innen: csak nyiljanak népiskolák, terjedjenek a népkönyvek, csak ne légyen űlly megvetett a kereskedő boltja, olly rémes a bányák ürege, ne legyen olly halálos a hajózás, zördüljenek fel gyárok, emelkedjenek országutak, s a székelynép fáradhatatlan munkássága után még egyszer jól lesz a földön, melly bár édes hazája, bár édes anyja, de a nagyra nőtt flakat többé nem táplálhatja, kiknek nem jut eszökbe, hogy az anyai emlé csak a gyermek-éveknek van szánva, s hogy a patriarchalis ekétől, mint nagy koruaknak, tovább kellene lépniök, s nem j u eszökbe hogy az áldás nem ömlik a népre mint a bőség-szarva, s a miveltség sem fog trombitaszóra elő-

állani, mint Jericho fala. Pedig készül békőszönteni a nyomor. Vannak már is emberek kik kilesik a férjet és gazdát a mezőre, s előbúva erdei tanyájokból, béállanak a magánhagyott nőre s ruhát és élelmet csikornak rajtuk. Megrázó jelenet! s még megrázóbb e közbátortalanság, ha a dagadó karokba egy gyilkot is kell képzelnünk mint követelésök támokat, s nem kissé homályosult meg a nép jelleme, hogy hallám az eltulajdonítás más neveit is. De mindezek még nem halálos vétkek, csak az ázsiai vér sugallatai, s nélkülözhetők még a szegény gyarmatok, nélkülözhetők Párizs és London emberszerető társulatai. Mert édes érzettel mondhatom el, hogy itt koldus csoportok nem állják el az úr temploma ajtait, nem sirnak fel mint mindenütt hazánkban, s nem kell törvényeket hozni halgatásokért, mint Angliában, nem rendszerezni mint mindenütt elkezdék: mintha az evangyliom első századai volnának itt, vagy mintha isten mannával éltetné földtelen gyermekeit. Legyen bár miként, a zsidónép egyik dicsősége az egymásszeretet s ennek kitűnő jellemvonása az, hogy zsidó-koldust alig láthatunk: úgy a székely ha szereti hazáját s keblére szorítja nyomorult rokonát még többet tesz, nem kell közökbe vendéglő, minden ház elfogad itt, s benne minden szolgálatodra van. De jövő kell az élni akaró népnek, és ide népnevelés, mi trombitaszóra elő nem áll.

X.

G A G Y.

Hogy az orvosi politia igen szomorú lábón áll, sőt hogy orvosi politialis rendszerünk nincs, ez köztudomású dolog; s egyike azon okoknak, melyek miatt népünk között a babona és kuruzsolás általában még olly életerős fa, mely gyökerei közel száradást nem remélhetnek.

Kossuth.

Gagyban golyvásokat láthatni. Nem minapi írók jegyzik meg, hogy nem csak golyvás, de egyszersmind góbé és eszelősök szülőfölte. El van ismérve az is, hogy vizének tulajdoníthatni, mégis mai napon is a régi helyen van, mintha gyönyörűségére válnék az emberiségnek ezen torzkép csoportozat, ezen esztelenek és boldondok. Méltán hiheti ki csak átmegy is e falun, hogy szánandók hazája, mert egyik kép keseredettebb a másnál s elmefogyottak, hogy úgy szoljak, karóltve jelennek meg néha utcáin. Titkolhatlanul a székelyföldön mi felügyelet sincs az egészségre. Örültekházát nem kerestem ugyan, mert azért más hon gyermekei is kiáltnak; de annyit legalább ohajthatni, hogy papjaik hitelessék el már egyszer, mikép a betegséget nem isten küldi, s nem isten keze veszi el, hanem az emberész isten ereje. Orvos kevés, annál több a varázsló banya. Gyógyszertár alig van annyi az egész székelyföldön, mint mennyi széke. Korházoknak pedig hire sincs.

XI.

SZ. KERESZTÜR.

Keresztúr fűszékhelye Udvarhelynek, már
1595b. Csik-Szeredával, Udvarhelyel, Maros-
Szerdával, Tusnáddal mint taxalis hely em-
littetik az országgyűlés végzéseiben.

Kállay.

Keresztúr azon helyek közé tartozik, melyek a le nem írással némi fényt nyernek. A nézni való benne az unitariusok egyik gymnasiuma. Tulajdonkép egyik honi iskoláink közül, melyek szerkezetét még a régi idő raká le, s most is annyi század után, mikor már misem tartja össze a régiség pókhálóján kívül, most sem akarja e hon egy célravezetőbb szerkezettel felcserélni. Rettenetesen fél nagy rész az újjítástól, ha csakugyan szabad túl nézmem e falakon. A bigotságig irtózunk csak egy kiporlott követ is kivenni az ősi hagyományoknak. Bontanátok pedig meg, látnátok miért sáppadtak, aggott öregek, a hősök sarjai. Az ónevelés pókjai kilopodznak ifjainkra magános és nemmagános óráikban s mérget hagyva magok után, kiszivják az egészséges vért. Bámulandó honunk régiség iránti tisztelete, e latin büzben alig lélekzelhetni, s még tán oda is eljövünk, hogy Cicero, Quintilian st. nevére kalapot kell emelnie a fiatalnak; nálunk a mi száz éves, mintha a theocratia szentelte volna fel, s ki Homernak vagy Shakespeare-nek szemére vetné durva korát, simátlan műveit, tán a szent lélek ellen vétkezne: s még is ez ó emberek bezzeg szeretik az új kabátot s egyéb újságokat. Vagy miért is építenék újba iskoláikat, hiszen itt minden megszire lehelli a régi tudomány felkenő illatját. Ez isko-

lát a mult század végén építék, hogy lakják benne a mult idő öltözeteiben, szokásaiban, s műveltségében. Valóban sok iskoláinknál azon hiedelemre vetemedünk, hogy a jó atyák, miután őket a korszellem előbb tolá néhány lépéssel, fiaikat önként tartják a rég lehunytt korban, hogy ne kelljen kitöltetni diáki öltözetöket, ha ifjúságok örömét újra akarják élni; végre tán mint a puskaporos nemű házokba, még cipőnket sem lesz szabad bevinni, nehogy fellobbanjon a rejtett világosság, nehogy valami azon nagy világra emlékeztessen, melynek számára készítik őket, mint éjben a nappaléra; s tán azt is megérjük, hogy a külföld utazókat fog hozzánk küldeni, ez óságok leírására, s míg mű külföldre járunk vizsgálni, mint kell korszerűen gondolkozni, a külföldi azért fog idejöni, hogy láthassa mit nem kell javasolni. Keresztturnak is van egy illy minta után szerkezett gymnasiuma, vagy szélesebben mondva: olly intézete, hol a nevendéknek mihelyt belépik, azonnal nélkülözni kell édes anyai-nyelvét s ronsolni a latin konyhai kifejezéseit; mintha csak ezen szenvedés után öltözhetne togássá, mint valami izlámi novitius az isten kilencven kilenc tulajdonai darabolgatásai után; olly intézete, hol egyenruhában jártatják a fiatalot, de jövedelmet hozzá nem adnak. Anglia papnevelő-intézete is visel egyenruhát, de ott ám koszt, szállás mellett, három négyszáz frtnyi évi jövedelmért nyűgözi le magát. Olly intézete, hol csaknem azok taníttatnak, mik sz. István korában a szűk klastrom-iskolákban. Miknek tanulásáért a budai zsinat a szerzeteseket kirekeszté az egyházból: azok máig sem nyertek audentiát beléphetésre, pedig protestans iskola; olly intézete, hol a latin nyelvet olly hosszason tanítják, mennyi alatt a classicusokat is meg lehetne tanítani: s a hellennek pedig, melynek elsőségi jogáról Guzmics olly szép nyelven prophetiál, még csak híre sincs; hol a szita-kötő és papfi, magyar és oláh

egy út egy modor nyomait váltogatják; oly intézete, hol a költészetet két évig tanítják még pedig a szabályok bölcs útján, hol deák hexametereket ír a tanuló, s magyar prosodiáról szót se hall; s ezeken kívül még két évig szonoklattant is kell halgatni, egy falka görög és római régiséggel, s mégis minden jutalma lesz, hogy a költőiséget a fiatal lélekbe öli, a szonoklást pedig lamentáló modorba csigázza; oly intézete, hol annak miről hellasz e tanodát így nevezé, csak híre van, hol szép izlési mesterségek ismeretlenek. Hogy mellőzzem a festést az emberész e felséges virágát, a hangászat, mire az egyiptomi gyermeket törvény kötelezé, mit Pítagorás reggel délbe és este el nem mulatott volna tanítványával, mi a bosszust megkérelleli, a szelid érzelmeket magasztosokká teszi, mi a spartaiban vérszomjat hevit, a vadnépet csatára, istenéhez sőt a máglyára is békesen lépni bátorítja, s a honfit hős tettekre tűzeli; a hangászat mondom, mire Olosz- és Frankhon milliókat áldoz, mitől Hellász csaknem fenmaradását függeszté fel, mit a világ egyik rhetora szonoklatban nélkülözhetlennek állított, mi nélkül Cajus Grachus beszélni nem tudott, mire az arkadi büszkébb volt mint a tudományra, mint mi honszerelmünkre: mondom e közösön méltányolt művészet itt parlagabb ma, mint vala az Árpádok alatt iskoláinkban. Nem tudom ki elakará hitetni, hogy férfiasultabb már nemzetünk, mintsem muzsikálni tanulhasson, hogy fiatal-korát eldallá a harcok lakomáinál, s hogy azon időben, melly templomaiból kiűzé a hangászatot, el is kezdődött a férfikor meláncho-liája. Nincs a nemzetéletben évenként fejlődő életkor, sem vénülés; a nemzet nyugotán mint delen egy forró-öv alatti fa, mellyen virág, bimbó és gyümölcs egyszerre csüngenek; csak hogy néha kopárobbs terméssel; a nemzeti élet maga a természet, melly most ősre, majd tavaszra kél, míg eljön a semmisülés nagy órája, s nincs

is nemzeti halál, haneha öngyengítés, vagy öngyilkosság által. Isten megőrzé ezekről nemzetünket, s remélhetjük, hogy fel fog mosolyogni a fiatal nemzet, mely nemlehetése bánatjában megkezde öszülni, s a bús Rákocit derülted induló váltandja fel. Csak tanítót iskoláinkban a hangászatnak, s dalolni fog e nemzet.

E gymnasium egyetlen iskolája a székely unitáriusoknak, honnan Kolozsvárra jönnek a felsőbbeket végzendők. Van az iskolának olvasó-egylete, könyvek és hirlapok meg hozatására. Van kölcsönöző pénztára a fiatalok összeadásából, honnan a napi szükségekre a részvényes, azonnal kölcsönözhet. Illyen több van ugyan hazánkban, még is legrégibbnek alig ha nem a M. Vársárhelyit találnök, mint prof. Péterfi alapítványát. Távol esvén a piactól, nem lenne-e célszerű ellátni magát ez iskolának írószerekkel? jövedelméből valami közhasznút lehetne fentartani.

XII.

AGYAGFALVA.

Több százados alkotmányunk egy nemes ércbányához hasonlít, melynek folyosói részint felhagyva, részint célszerűtlen művelés miatt már régóta béomolva, most már abban a mécs sem világít többé. Mielőtt hát művelését újból megkezdhetjük, szükség annak folyosóit megtisztítani, szükséges azokban mécsset gyújtani, hogy a bemenő lássa: hol s miként láthasson munkájához.

Egy szó nok.

A székelynemzet az előidőben nemzeti gyűléseket szokott volt tartani közügyei felett. Helye e gyűlésnek többnyire Udvarhelyszék volt; de maradtak fen példák, hogy más székekben is tartatának. Agyagfalván ilyen gyűlés többször volt: jelenleg 1506-kiről akarunk szólni, mint a melly a népszabadság első halálos dőfését adta volt. Meghatározzák pl. hogy valaki ezután a király vagy annak tisztviselői ellen, ha igaz ügy mellett ütne is pártot: veszesse el tisztességét becsületét, és többé székelyországban ne lakhassék; mindazonáltal ha mi örökségé leszén, az ő igaz örökösire maradjon; és az ilyeneknek senki a fejedelmen kívül kegyelmet ne adhasson, haneha az egész székelység; és minden ingó, bingó marhája kapsira hányattassék... E határozat csak nagyszerű előzmények szüleménye lehetett. A historia azt mondja, hogy mikor Anna királynénak szerencsétlen fia Lajos születnék, követelték a székelyektől az ököradót, de ezek minthogy Mátyástól fogva egy ki-

rállynak sem, yala örököse, elfeledték hogy őseik adni szokták volt; megtagadták hát az ökröket, s az erőszakkal kényszerítőknak erőt vetének elébe. Az adószedő tisztek nem lattak más módot, mint erőszakkal hajtani ki a megtagadott marhákat; mire a székelyek fegyvert ragadtak, s a hajtókat részszerint leöldösek, részszerint túl üzék országok határain. Erre Tomori Pál sereggel álla elő, de a fiatal vezér Marosvásárhelynél, nem hogy sergit, de önszemélyét is alig, és csak sebekkel tudá kiragadni a vitéz székelyek kezéből. Azonban mégis csak meggyőzetés lett e győzelem következménye, s lesz az agyagfalvi constitutio.

Békövetkezek a mohácsi vérnapi, béáll az anarchia zsarló kora. A nép itt is mint mindenütt szenvedé a nagyobbak nyomását. A török és német hatalmasan küzdött Erdély pártfogói hatalma felett. A székelynép panaszkodott, de János Zsigmond nem hallá meg, s a gyászos 1562 meghozá a Balassa zendülést, meg a székely jobbagyság talpkövét, s a második dőfést, e nép szabadságának. És a székelyek közt, hol néhány évtől a zsellérek és szolgák adózának, most az egész köznép adó alá esett. 1610 körül a követek költségire követelt 3000nek egyrészit már a székelyek fizetik. 1661-ben a két nemzet kérésire, hogy az unio közös segedelme ne csak pusztá hang legyen, az országra nehezült nagy adóból önként magokra vállaltak egy részt. Az egyházi nemesek a vármegyében adó alá jönek... A kapuk adója egytől 100 forintra hág. A papok-mesterek-től jövedelmök 20-ad részét elkérék. S így Apafi alatt a porta szerénti adózás a székelyekhez is becsúszott. S azon nemzet, melly országából sem előkori foglalás jogánál fogvá, a fejdelem tartására jószágot ki nem szakasztott; melly a vármegyére osztatás alkalmával a vármegye közepére épített vár körét, köréből ki nem szakasztá, sőt át sem ment e változáson mint a

megyék; a nemzet mondom, melly a marturinákat, lucrum cameraet s a királyok más adónemeit nem is ismeré: egyelőre 22,000 adó alá jött, mi évenként jóval szaporodott. Leopold diplomája elismeri ugyan, hogy adozni nem tartoznak, azért az önként vállalt segedelem nőttön nőt, pár év mulva két országgyűlésen is beadják ünnepélyes óvásukat az adó alá vonatás ellen; mind hasztalan, mert az ország olly szorultságba volt, hogy a partium nemeseit is adoztatá, s kik adójokat meg nem fizetheték, jóságokat elfoglalhatá az, ki értők az adót megfizeté. 1750b. az ország összeiratik, 754-ben a bethleni adórendszer elkészül, s 755-ben már a jószágos székely nemesek, a vármegyei ármálistákkal egyenlők levének. II. Leopold 791-ben ugyan az egyházi nemesek és ármálisták felszabadítását regia propositióvá teszi.... Azért mind nem változott a székelyek adózása, pedig kiket a fegyver felvételés adózva talált adózva is hagyák, mig nem végre I. Ferenc, kinek az iker nemzet olly sokat köszönhet, 1802-ben ideiglen felmenté az adó alól a katonáskodókat; azonban a szabad székelyeket, ismét azokat, kik nem elégedvén meg a nemzeti levéltelen nemességgel, egyházi nemesekké tevék magokat, máig is annak hagyá. S ki tudja hol az idő, melly egykor őket is felmentendi?..... azon terek alól, mellyről mikép országosan kimondatott: mind a felosztás mind a felszedés tekintetében valamelly lényeges hibának kell rejtezní ott, hol a más országokhoz mérve hasonlíthatatlanul csekély adó menyiség ekkora tterherrel látszik a népre sulyosodni.

XIII.

UDVARHELY.

Vén fő fiatal vállakon, az kell hazánknak.

Szechenyi.

Sandvich szigetén 1839b. egy tanuló irt tör-
vénykönyvet.

Hirlapok.

Udvarhelyt sok oldalról toll alá vehetni: mint olly várost, hol némelyek Utidavát keresik, hol mint anyavárosban a nemzeti gyűlések tartattak, mint a hol tömlőc van, s így verés és kinzás máig is; mint olly várost, hol klastrom és iskolák vannak, s a gazdag levéltár. Említhetném a rom. egyház gymnasiumát, de nem mellőzhetném e bűzhödt léget, a tanítók irodalmunkkali ismeretlenségét, az élclmi alapítványok titkait, s hogy ezen 70 v. 80 fiatal ember mit miért és miként tanol, s azon megjegyzést, hogy itt a tanulás nem olly jó folyamatu, mint a katona-földön, nem félvén a katonaságra viteltől.... A ref. collegiumhoz térek, mint jobb jövők elősugárához. Épülete azon időben kél, mellyben a protestans iskolák nagyjaink udvaraiba szorultak volt, a nyomatások mián; s azóta minden században az emberész és honszeretet részvételét tapasztalá. Alapítója Bethlen János, mint atya, hitbarát és hazafi, mátkás leánya részéből, leánya és nemes szülői bánatának emlékéül építteté. A következő század prof. Kis Gergelyben reformátorát állítja elő, s a más század Kis Józsefben megváltóját a szegénység nyűgeitől, s tán a jövő században elő fog állani egy ember, ki azzá tegye, mivé egy iskolának kell lenni, pl. hogy állítsa elő a lehető

legáltalánosabb embert falai közül, vagy legalább neveljen éptestű, jólérző, világosan gondolkozó tudományos polgárokat a hazának.

Meglehet sokaknak paradoxum lesz mondásom, midőn mostani módszerünkkel is mutathatunk fel jó főket. Erre csak annyit: jobban nevelve azok, tán jobbak is lehetének. Mindenek előtt a tudományos pályára készülőket el kell a polgáriakra készülőktől választani, vagy is real iskolák kellene. Erre nézt azon eszmét el kell fogadni: mikép nem született minden könyv mellé, s ki tudományos pályán szerencsétlen, más pályán kitűnő lehet. Ennyit el kell ismernünk, annyi nemzet, annyi század tapasztalása után nekünk is valahára. Meg kell vallanunk, hogy a tanuláshoz egyszer jó létszerekkel ellátott test kell, mert vaknak látni, siketnek hallani, lelki műszerrel maig senkinek sem adatott. A mily-lyen kézzel foghatók a test kelledékei, ép oly nélkülözhetlen a szellemiekben a hajlam, vagy ha jobban tesszik a tanuló genie, mi nélkül egy eszme sem fog a lélekig behatni. Nem követelhetünk ugyan mindenütt előjeleket, millyeket a nagy talentomokról szeretnek beszélni; millyek a gyermek Linnének atyjávali jelenése a kertben, ismét Kupeckynek gróf Cobor udvarában: de azt csakugyan kívánhatni, hogy lelke legyen mint egy lép, s az indulatok ne állják útját a kamrákat megnyitó és tisztító forgolódásoknak; hogy legyen a lélek mintegy drágakő, melly a napsugárait örömmel szivja be, hogy majd magának világíthasson; vagy legalább ne durvább a gyémántnál, hogy önporával simítani lehessen. A gyermeklélek e hajlama nélkül, majd mint férfi nem fordíthat 9 évet egy féreg műszerei vizsgálására; sem mint Montesquieu 20-at a törvények szelleme dolgozására. Föl kell hát állítanunk a meggyőződést, hogy mi nem élünk keleten, hol a papfi csak pap, s a kereskedőfi csak kereskedő lehet, hanem legyen minden gyer-

mek az, mire lelke szent vonszalma felhijja. Mert igazán jól mondja Guzmics: Jaj neked szegény ifju, kit előre bizonyos életmódra határoztak önkényű, felőled, nálad nélkül határozó szülőid. De teszem, áldja meg az ég ép testtel, nyerjen hajlamat tanólásra, azért még a leendő nagy tudományos' diplomája nincs a szülők kezében. Sokan elbuknak atyai durvaság, legtöbbször anyai szeretet miatt. Az iskolás gyermeknek nem szabad többé visszatérni az anyai szeretet virágházába. Válaszatok csak jó nevelőt, s ne bánjátok azután: fektesse paizsra, tanítsa éhezni, szomjazni mint Spártában, nyargaltassa csaknem meztelen a zivatarokban, mint Egyiptomban. Jácodja el napjait mint gyermek, miként már Aristoteles akará, s ne várja melegágy éjszakára. Gazdagítsátok inkább a mesterembereket, mint a gyógyszerért és orvosokat. Azonban a Cornélia, Szilágyi Erzsébitszerű anyáknak tisztelet lelkem méljéből! Jó nevelőt válasszatok mondám felebb: igen de honnan? Iskoláinkban a nevelőt többnyire az igazgató adja. Iskoláinkban boldog és boldogtalan nevelőnek született; iskoláinkban ha togát ölt a tanuló, már jogosítva érzi magát egy jó tanítványra, vagy is egy jó asztalra; iskoláinkban a gyermek csaknem eszköz. Vagy térítsetek meg hitemben, mutassátok meg, hogy egy oktatónak nem kell testben és lélekben reá születte lenni, hogy nevelésben nem kell béketűrés és foglalkozási szenvedély, hogy egy nevelőnek nincsen szüksége a tiszta erkölcsre, s végül nem kell reá készülnie! Pedig lelkemre nálunk... nagy rész csak protagorási nyereszkedő kezekkel érinti a fejlődő lélek ártatlan csiráját, s ezredik sem bírja az apolloni lelket, megmondani szemébe a nagyreményű szülőnek, hogy fia e pályán nem a legszerencsésebb. S ez második okom, miért olly messzelátom még iskoláinkat céljától. Azonban ezen könnyen segíthetni. Ki kell venni a professorok kénye és

emberszeretete alól a nevelő választást. Ne legyen minden ember tanító, mert lehetlen Ciceroként gyakran nem hibáznia, ki tanítani akar, mielőtt tanított volna. Tanítson historiát ki azt tud, számtant, kinek arra van hajlama; mi baj az ha az oktatók változnak, csak a nevelés ne változzon. Szaktanításmód for ever!

Vessünk egy pillanatot az egész egyetemies szerkezetére, s lássuk mint hat egy valódi ember kifejtésére, ki nem csak értelem, hanem szív, ész és test, úgy miként isten teremté! Honunk iskolái a testet kifelejtik a kiképzendő létszerek sorából. Mellyik mutat fel egy tánc-, egy úszó- vagy vívómestert? pedig szükségünk volna reájok, és fiatalok által éppen úgy lehetne taníttatni, mind éppen a gondolkodástant, ha nem sikeresben. S mik azok a szivre munkáló eszközök? Jutalom helyett, csaknem mindig büntetés; útbaigazítás helyett a gyermeknek bot, a nagyobbaknál olly törvények....., mellyeket *S o l o n k é n t* igazán elszaggatnak, bizonyos darázsok, a gyenge legyeket pedig pókhálójokban tartják; mellyék tiltanak ollyakat, miket a polgári élet dívatnak, célszerűnek hisz és vall, s parancsolnak más, mikre sok helyütt bélyeg süttetett; mellyek eskü-t-szék-eket állítanak, hogy fiatalon tanulja megszegni hitét az ifju; mellyek korlátozni tudják a bált, színházat, pipát, es öltözetet, melly kikiáltja a szerény első botlását, hogy legyen a bűn bélyegezett híve, s az elromlott fiatalot visszadja apjának, a társaságnak, s homlokára sűti a korcsulás címét, mintha nem ő tette volna javithatlanná, ha csak ugyan ollyanná lett; rég kimondá *Montesquieu*: nem születésinél fajzik el az ember; csak akkor romol meg, mikor már előbb az éltes emberek vannak elkorcsosodva. S mi történik a fiatal értelemmel? összehalmoznak reá mindent, tövel, hegygyel, s neki emésztienie kel, pedig a legjobb gyomor is megcsinli, az illy jószívűséget... Műveltség a cél, nem memorizálás.

Az udvarhelyi iskola sok részben jól el van látva; vagyon Kis József alapítványából 50 ifjunak 50 vftja, vagyon szép könyvtára, s gyarapítására tán 100 pengő, physicali apparátusokra szinte annyi: de azért az újabb megrendelések évektől nem érkeznek. Vagyon csinos casinoja, kipotolni az alapítvány fenakadását; és végre muzsikalis egylete, mi itt is mint minden reform iskolában szép lépteket tett. Bár mint el vala is látva egy iskola, naponkint támadó szükségek újabb forrásokat igényelnek, s valljon egyik jövedelem forrásul nem lehetne-e a professorok melképeit tenni, melly úton Magyarhon országgyűlési fiatalai már szép célokat segílenek, s különben is az oktatók képsora egy nagy szála falán, nem csekély kincse lenne egy iskolának..... Van az iskola udvarán egy emlék, Kis Józsefnek, mi nincs mit tagadnunk, a várakozásnak nem felelt meg, nem a hév lelkesülésnek, mellyel az ifjuság három ízben adózott, nem azon meleg részvétnek, melly e jó érzésű város résziről nyilatkozott, azon napokban és éjjen, mellyen az ökrök hosszú sora bőgő hengereken csigázta le a nagyocska alapkövet. Az ifjuság előtt mindég érdekes marad mint szerzeménye, mint emléke egy meleg keblű emberbarátnak: de az idegenre alig van más hatással, mint lehet parányi erő bukása, óriási vállalatok romjain. Egy büst Ferenczytól könyvtárában magasztos leve; s nem kellene a bámész érzelmét, gyakorlatlan, s ingatag kezeokról panasz, és mentegetődzéssel vegyíteni. Emlitendő még pénzgyűjteménye, mellyben 14 arany, s néhány százra menő ezüst és réz találattik, van jó csomó ásványa, két fejű borja, kettős báránya, s egyéb ritkaságai, miket az erdélyi Muzeum is méltányolni fog, s kincsei közé örömmel számlálандja.

.

XIV.

SZÉKELYTÁMAD.

Székely támadt-várát

Bár gúnyúl építék:

Büszkélkedve néz rá

A késő ivadék. .

Szentiváni.

Megfontolván ő felsége (Mátyás k.) hogy az ő székelyei nemzetségek tisztjei által, sok és különbféle módokon nagyon is el vannak nyomatva, s hogy tulajdon törvényeikből, szabadságaikból, mellyeket boldog emlékezetű régi magyar királyoktól nyertek, vagy azokban megerősítettek, tisztjeik által egészen kivetkeztettek, s azoktól megfosztatattak: megszánván ő felsége szerencsétlenségeket, mellyekkel tisztjeik kinozzák alattvalóikat, megparancsolta, hogy régi szabad állapotjokra visszahelyheztessek őket..

Boznyi Gróf János parancsából.

Udvarhelyszékről vala egy katona Bíró István nevű hadnagy, és rosszacsván lévén, a mint a tábor utazott, meglátván egy forrást, leszáll lováról hogy igyék. Teleki mindég elől hátul nyargalván, abban akarván generalisi tisztit megmutatni, meglátja a hadnagyot, megszidja ezt mondván: Lélek lélek bestia lélek curvafia, hogy mersz leszállani lovadról ilyenkor inni? Ama megfordul a forrástól, és mond neki: ne morogj uram! ha igaz generalis vagy, vagyon törvény, ha mit vétettem; mert isten engem úgy segéljen, ha kapom ezt a kardot, majd a tenyeredbe teszem fejedet. Teleki megajándékozza.... Győr alatt megtiltotta vala, hogy senki a

táboron bort ne árultasson, hanem az ő korcsmájából hordják..... Megviszik Telekinek, hogy Kálnoki Sámuel bort árultat, reá izen ilyen szókkal: mondjátok meg, hogy mindjárt bevágatom hordója fenekit. Amaz is embermódon izen vissza mondván: mondjátok meg az ilyen amollying fiának, hogy maga jöjjön hordófenék vágatni, ha mit akar... Más helyen... egy csíki székely eltávozott vala a se-regtől, hogy valamit kapna, mivel a mi székelyeink szeretik a prédát. Meglátja Teleki, arra felé kezd nyargalni, a székely megrugaszkodik előtte, de rossz lévén lova, utol éri, amaz is megfordul, ragadja a kopját és Teleki felé fordítja; Teleki puskát ránt, a székely szembe rugaszkodik mondván: Tartózzál nagyságos kegyelmes uram! Teleki elteszi a puskát és mond a székelynek: Mit bolondoskodik barátom? a székely is a kopját visszafordítja; és Teleki mond neki, ugyan nékem hozod vala a kopját? amaz mond: Egy szerencsére nagyságos kegyelmes uram, bizony oda taszítóim vala. Teleki... pénzt... ad neki.

Cserei.

Segesváron országgyűlés lesz, melyben a székelyek a sokszori felzendülés miatt szabadságokat elvesztették, kivéven Aranyasszéket, melly a többiekkel nem tartott. A többi szék két vár által, mellyek köztők épültek fel, zabolán tartódtak, munkákra, szolgálatokra, s pén zadókra kényszerítettek; holott azelőtt szabadon éltek, mint Helvetia lakó-sai, csak fejenként katonáskodtak. Ezen rajtok esett gyalázat miatt azután is sokszor felzendültek, de csak kétséges és bizonytalan volt a visszanyert szabadság mert még sokkal nehezebb, s alig szenvedhető szolgaság jármát vették nyagokba.

Istvánfi.

Udvarhely egyik résziben van egy várrom, mint egy siri-émlék omladvány a székely szabadság sirján, nagy tettek, nagy vétek regéjét rejtegetve, mintegy semmisült Ilium. De ennek hősei nagy szenvedések után is élnek, nyomorban bár, de méltó emlékében a multnak, szép reményével a jövőnek.

Épülése történetével nincsenek tisztában az emberek. Némellyek Báthori István vajdától építtetik 14. század elején; mások János Zsigmondnak tulajdonítják 1563 körül; mások pedig csak bévégeztetésit adják neki. Benkő, kinek még legtöbb hitele, nem csak neki tulajdonítja, de egyszersmind tagadja, hogy Székelytámad lett volna is valaha. Támokul felhordja az oldalán szinte májg is látható címereket, melyeket János Zsig. vagy mint szülői örökséget, vagy mint fejdelem hordozott és használt. Millyenek a nap és hold; a négy folyó, kettős kereszt, ismét koronás sas, tarka orszá-lánnyal; ismét a három emberfő, unikornis, s az emberkét torkon ragadt kigyó, s a t. Olvasható még egy falka latin vers is, melyben inti a hazát honi fejdelem alatt keresni nyugtat és áldást: mindezekből keveset oku-lunk, ha után gondoljuk; miért nevezteté hát Báthori Kristóf Udvarhelyvárának? ha az előtt is így nevezék, Bizonyos annyi, hogy a Rákoci-forradalmak közt báró Tige a holdvilági vesztes után felgyujtatá; gróf Pekri. Lőrinc pedig honszerelmében a székelyekkel szélyelhányatá.

A rom ma is igen nagyszerű, s ott a ház, melyben Jósikánál az utolsó Báthori Ágnesét, a nők legkedve-sebbikét, álmában meglepé, s Hugo Victorral mon-dani akarta: kedves! volnék isten, léget és földet özö-nével, a demon s angyali kart, mely nékem hódol, ad-nám, s a mély chaostenyésző méhével, öröklétet, eget és tért a világtekékkal, egy csókért ajkidról... s más e-gyéb érzelmek meghozzák azonihletést a kebelnek, mely

Gibbont a Capitolium romjain andalogva, elragadá, s felszentelé a föltételre: megírni a romai nép felemelkedését és buktát. E romon három század emléke tűnik fel nekem, nagy fiaival, s méltatlan gyermekeivel e hazának. Mintha látnám Dózsa Györgyöt a székelynon fiát, mint vív meg, és győz az ozman hősön, a két tábor láttára, s lesz kapitánynya, hogy a pápa Várnáért hirdetett kereszthada által, felgyujtsa a népforradalom terhesült fellegeit; s lesz bére: tüzesített királyi-szék, s az urok ellen fordult népé, eltiltatás a szabad költözködéstől.

E had szélyelverése, s a Rákosmezőn határozott következés jogán, királylyá lett szepesi gróf alatt bár több modositást szenvedett a költözési törvény; mégis a Ferdinánddali vetély, a reformatio sugárai, a primoroktoli nyomtatás, a tisztek zsarolásai, az udvarhelyi és agyagfalvi constitutiok meg nem tarthatása, a jószágoktól megfosztatás, a jobbágy-rendszer terjedése: annyira bírák a székelynépet, hogy nem tudá, önnemzetét szolgálja-e, kivel egyenlő joguvá teremté isten, vagy egy idegen ajku, jobb jövőt ígérő trón árnya alá vonuljon; s így lett, hogy 1555b. Ferdinánd hűségére megesküvének.

A fényeskapu gyámfia 22 éves korában, az atyja alatt felindult s mindig kínosabbra terjedt sohajtásoknyögésekből ismét felleg alakult ingadozó trónja felé. Balassa Menyhárt és Székely Antal, tettelegesen akarák megszegetni velők, János Zsigmond iránti hűségöket, összeesküvésre lázítván a népet élete ellen, ruto-gatva nekik, hogy hálálával sirba szálland véle minden népnyomór, minden belviszály és háboru. Balassa felis jelenté Ferdinándnak, de büszkébb és nemesebb volt, mintsem ez orgyilkolást elfogadja. János Zsigmond hívei között, Báthori Istvánnak jött legelőször tudtára a baj, feljelenté, s Valkainak az egyik izgatónak kegyelmet is nyert. A másikat pedig Forrot, midőn Tordán

kinpadra huzná a bakó, a pártos nép kiragadá kezeiből. Nyomozó székek állanak fel a székelyek között; mind e mellett is Székely nogatására nagy sereg gyűl fel Udvarhelyre; s a király- és nemességre halált esküvének. A 40,000-re szaporodott nép vezérévé gálfalvi Nagy György lett, s Vaja felé megindultak, lánggal és vérrel borítván a primorok jószágait. János Zsigm. követek által tudakoztatá forrongások okát, ezek feleletül elvett szabadságokat adák, s egyszersmind a szászokat is felszólíták a felkelésre. Azonban érkezik Májlát Gábor a királyi sergekkel; de megverik, s Marosvásárhely monostorába szorítják. Segédül jó Radák László 2000 lovaggal, hozva egy János Zsigmond által vezérlendő magyar és pogány sereg híret, s megverék a felköltek szép seregét. Az elfogattak közül soknak kegyelmet adott a király, soknak orrát fülét csonkittatá; Nagy Györgyöt pedig, és alvezéreit Segesvártt lefejezteté, s születtek a segesvári országgyűlési pontok, mellyek a székely népszabadságnak olly dőfést adának, mellyből magához jöni többé nem bira. Megállíttatott pl. hogy ezután hűtlenségért nem csak fejét, de jószágait is veszesse; hogy a primorok és primipilusok a dézmától mentek legyenek ugyan, de a köznép adó alá jöjön; hogy a szabadságban maradt közrend a fejdelem hatalma alá essen, s hogy a sőt csupán a primorok vihessék ingyen, s a t. s a feldult székelyszabadság romjaiból, a Székelytámad és Székelybánja várak épültek, a nép fékezésére.

Megvolt törve a nép, megsemmisítve papíron a szabadság; de nem vala a lélek belsejében. Mit azelőtt mint véd-szentséget imádott az egész, most egyének keblébe rejtezett, hogy minden egyes kebel egy haza legyen, a bosszu és szabadságvágy szent lángjában lélekkelve. Bátori István trónra lép s mig elől éljen! hangzott: megette Békés Gáspár, s a székelynép halált mor-

mola. Uralkodása első évében már táborba is szállt volt néhány száz, midőn hivatja a primorokat tanácskozándó a leületés felett. Ezek elvállalják, de mégis tanácsosabbnak vélte saját sergét indítani ellenök; de mielőtt megérkezne, Bek Pál szélyelveré a gyüledező népet.

Az önző Békés 4 év mulva, miután Fogarashól is megfutott, a két haza hadaival Tordához száll. Halván a fejdelem' közelgetését Fejérvár felől, hátorságosabbnak vélte, harc előtt felszólítani a székelységet is, Maximiliántól diplomát is igérvén a többek között nekik. De a székelynép a szabadságot nem fogadta el, míg önfejdelmétől megnyerhetni nem próbálá. De Báthori István gúnyoson fogadá követeit. A székelyek most hatalmasabban kezdék érzeni, hogy ők sajátjokat kérik, hogy a szabadság közös, s elvehetlen az ész jogainál fogva, mint a napfény, mint a befoghatlan levegő: egy sereg gyalog s 2 ezer lovas, nyujtá ki utánna ismét karját a szabadság szent hevültében. Radnotnál szembe is állnak, de ismét vesztökre. Megfutottak a Cinna ágyui előtt, s ki el nem hullott, Marosba nem fult; kifutott hazájából, hogy a rögtöni bitófát vagy rabságot elkerülje. E győzelem után országgyűlés lesz Kolozsvártt, törvénszék elébe állítják mind, kik Békessel Szathmárra nem menekülhettek. A pártosok birót Lengyel- vagy Magyarhonból kívántak. Hasztalan, a boszszura ingerültek karját jog fel nem tarthatá, s Wesselényi Miklós, ítélőmester a csonkítás, jószág és fővesztést felolvasá, de könnyes szemekkel. Zách Bodog korának megbocsátható mészárlása, de most, s a hazának illy nyomasztó korában, midőn egy rész szolga, más rész száműzve, más harcon elhalva; ennyi vért áldozni a boszongó nagyravágyásnak, ennyi árvát és özvegyet nyomorultá tenni, több volt, mint önző pénzzsarlás. A lefejezendők közt volt a két Pokai is, kik felségeseb-

ben érzének mint korának sokjai; kiket Szigligeti megénekelt ugyan, de dicsőíttetésök a jövőnek tartott.

Bátori Kristóf reményt nyújtott a székelyeknek, de nője halálán korán halálra busulta magát.

Zsigmond is felnő német gyomorral és olasz szível. Átveszi 1588b. a kormányt, ismét eldobja, kifut, s majd gyilkoltatni visszatér, vagy is mint egyik történetírónk mondja: mint a trojai lovat béhozzák vesztőkre. A török ellen akart menni, szüksége lett a székelyekre; de ezek még híven emlékeztek a szabadság napjaira, hívebben a kolozsvári piacon 7 óráig büszhődött testekre, hívebben a 34 székelyre, kiket Báth. István előbb megcsönkittatá; s úgy kísértete a szamosfalvi bitófára, mások tanuságára; mintha szabadna embert eszközül mások példájára kinoztatni. Sértő volt büszke nyakon a járom, s most Zsigmondtól egy előre csak a pénzdót tagadták meg azon esetre, ha csakugyan felkellene kelniök. 595-ben táborba szál 24,000-nyi Feketehalomnál: a surlódásban ismét fellángola a szabadság érzelme, s megizenék Zsigmondnak, hogy mint szolgák éppen nem, mint szabadok örömmel harcolandnak fejedelmökért. Zsigmond kényszerítve volt: serge csekély, a Feketetenger felé dühöngött a pogányság, s így, ezen háboru alatti ingyen szolgálat, némi termék-adó, születendő fiának ökörigéret által, a székely ismét székely leve. Megesküvének hűségére, s azonnal siettek törni Zsigmond útait Havasalföld felé. Tergovestnél Sinant megverik, elfoglalák a várt, el Bukarestet; Gyirgyónál ismét utóleri a futó hadat Zsigmond, s a székely gyalogok vérrel festék a Dunát, s holt ozmánokat hőmpölygetve zugá tovább a székelynép diadalát. Visszajönek, kezét emelnek a primorokra. Fejérvártt országgyűlés lesz. A nemesség ellenök felszólal. A fejedelem a Rendekre bízta ügyök eldöntését; ezek pedig, mivel visszaéltek ki-

zsarolt szabadságokkal, meghatározzák: hogy a köznép régi ura alá visszatérjen. Visszatért, de csak mint fáradt oroszlan kalickájába.

Azonban, míg a Jésuitáktól fanatizált fejedelem Rudolf császárhoz megy, alkunni a hon ára felett, kolostorral váltandó a fejedelmi trónt: megjön Sinán megtorolni mult évben kapot sérveit. A kimerült hazában ismét csak a székelynép volt az erő-forrás, fel is kelnek helyettes fejedelem Bocskai István parancsára; de nem török, hanem önnemzetök vérében márták alig pihent fegyverök, s újra veszte a kormánytalan nép. Itt meghomályosul szerencsecsillaguk, s a szabadság szent lobogója felszeldeltetve szóratik szét a pusztult hazán. S a székelynép mint a roppant elefánt, melly magába bizni megtanult, azon fa által lett szabadságtalanná, mellyre dölve olly sokszor nyugodott. A fűrészlést megtevén vala az idő; a segesvári 1562. országgyűlés próbát tett sikerén, s itt e harc után lezuhant a roppant erő, s maga erején többé fel nem kelhete. Zsigmond harmadszori vándor útjával, a székibe erőszakkal lépett B. András és Mihály Vajda között felbomlott a béke Kornis Gáspár közbejárására. A vajda Erdélyt vérben, magát trónján akará bemutatni a XVI. század lemenő napjának. Erdélyben terem. Nehány székely híve által felizgatja viszont a szabadság hőseit, lerázni a hadirabság békoit, mellyet olly méltatlan szenvednek. Végig cikázta ez ígélet a székelyhon idegeit, sebesebben mint villanyerő. Csik és Gyergyó csak úgy ajánlá fegyverét, ha szabad leend előbb Várhegy oltalmazóin megpróbálni. Székelybánja égett, s mintegy ezer fegyveres ment alóla Mihály felé, pusztítva a primorok jószágait.

Megtudja Bátori András: szerte ír a nemeseknek; Maros- és Aranyasszéken véres dárdát hordoztat, s a székelynépnek is szabadságot ígér csak kijőjjenek. Gyűlt

a sereg. A fejdelem is táborba indult, tapasztalni Szébennél, hogy a fejdelemnek nem nyílik olly könnyen a vár, mint a papnak; hogy nehezebb a kard mint a biblia; s feszebb a fejdelmi, mint a bibornoki palást. Vert serge szétszalad, s míg az oláh vajda fényes bementet tart, az erdélyi fejdelmek fénylakába: ő Udvarhelyen összehívá a székelyhon bátortalan primorait kíséretül, s Moldva felé indul Zsigmond után. De sebesebb lépteken haladt a Mihály vajda által fejére tett jutalom híre. A Csikiak kapanemű fegyverekkel utána szaladnak. Szenttamásnál, a harctól hatodik nap, utól érik Ördög Balázs vezérlete alatt, s kíséretének nagyobb része szoros után lelé halálát a Csik-moldvai havasoknak. A menekvők közt volt András is. Naskalat táján érte az est, s midőn egy kunyhó mellett, egy fa holdvilági árnyában szunyodna Mikóval: megjö Ördög és társai. Mikó kérlelve lépik elejökbe. Semmit ért. Mikó hősileg hal, átadva élesebb fegyverét, hogy ne mészárolják övéikkel; András pedig egy balta ütésre szűnik meg magát védeni. Fejét és kis úját levágák, azt Mihály vajdának viendők. De érette a kegyért haragot találtak. A menekvőktől zsákmányolt drágaságokat a vajda magának kívánta, s több jeleit is kelle érezni e zsarnok önzésének, ki hogy despotismust állithasson, Erdély nemessége kiirtásáról Náprági püspökkel meg is egyezett volt; míg Basta segítségével, mielőtt barbar népével tölthette volna meg hazánkat, előbb Miriszlónál megvereték, később Tordánál meggyilkoltatott. Így a székely pártosokat is leültették.

Ez új bűnért Lécfalván meghatározzák: hogy népmember semmi nemű fegyvert ne hordozzon, s hogy Várhegyet és Udvarhelyt felépítsék. A bibornok meggyilkolásáért pedig VII. Kelemen, százados bőjtöt mond a Csikiakra, pénteken és szombatou vajjal tartarfdót.

A kegyetlenséget, melly a Mihály vajda halálával félbeszakadt Básta kezdé folytatni.

Tán legnyomorultabb korában a belviszályoktól is felszaggatott hazának, újra bejő Zsigmond Goroszlónál megbuktatni híveit. Székely Móses emeli itt fel fejét, a honszerelem szent lángjával, megóvni a népet, mellyet a nőjéhez, hazájához hűtlen, 50,000 aranyért s egy hercegségért bealkuvo fejedelem, meg nem akart oltalmazni a pártfogók zsarlása ellen. Nagy lett a nyomor. A nemesség kirabolva, vagy harcmezőn; a jobbágyok lázongva, a nép elszegényülve, a hivatalok dőlőfős idegenekkel töltve, a protestánsok halálra üldözötve; mindenfelé honfivér és füstölgő falvak, szóval: kezdődött a Básta-szekere nyomorult kora. Székely Móses török segítséggel fejedelemmé lesz, a székelyek még is csak hívei maradnak a németnek. 1603b. fegyveres népet küldött pártjára felköltetni Székely Móses, de a Csík, és Háromszéken felkölt 3000 ember mégis csak a kétfejű sas felé vonult Rádulhoz; s majd, mit most csak tenni akartak követeivel a székelyek, midőn Földvárnál táborozva újanon hozzájuk küldött, követein megteszik. Megfogják, Coppahoz küldik, s ez legyilkoltatá őket. Összevágna a haza hősei a zsoldosokkal, s főleg a székelyek vitézsége által a jobb ügy elveszett. Székely Móses meggyholt, s az idegen nép ismét urrá lett a hazán. Tetőpontját éri a Básta kegyetlensége. A mellette vivó székelyeknek panaszok ellenére is külföldi tiszteket ad, azzal rakja be Erdély városait, kik a nemeséget még szóra se meltatják ajándék nélkül; templomokban vadak tanyáznak, magyar magyart fosztogat a mindennapi kenyérért, s izzadott a nép ekéjét vonva, az idegen katonák számára. Új bajnoka kél fel Bocskai-ban Erdély szabadságának. Szerencsés táborozásain mind a német, mind a török szinlelt kegyét megnyeré. Már Magyarországon folytatá szerencsés harcait, a szé-

kelynép még is csak ellene volt. De Petki János 1605b. Kereszturra hívja nemzetét, előadja, mi hasztalanul, a hazának milly nagy romlásával szolgálák eddig is az idegen fejedelmet, s hogy ideje volna a Bocskai zászlója alatt, még egyszer szabaddá tenni az édes székelyhazát. Irnak a több székeknek és vármegyéknek; szavok viszhangra talált. Szeredára gyűlnek, Bocskait fejedelmöknek kiáltják. S követeket küldenek megvinni esküjök: ha szabadságokat visszaadja, eddigi vétkeiket elfelejti, az idegen ajku tiszteket véggkép kiirtja közülök, s végül ha 15 napnál hosszasabban, a hajdoni szokás ellenére, egyszerre nem táboroztatja. Bocskai elfogadja, s a kassai országgyűlés után 4000nyi sereg zászlója alá készen is állt. De a honszabadító még ez évben megholt, el nem fogadva a koronát, s királyi címet, s a székelyek minden szebb reményeit is sirba vitte. S így Bátori Kristóf óta harmadik nagy férfi, kiket a kora halál elszólított a megváltói hivatás nagy céljától.

Ennyit elmondani igen jellemzőnek véltem. Láthatni innen mint vittanak szabadságokért, mint oltalmazák legkisebb jogukat, s hogy a sóügy, jobbágyság és adózás ellen készek valának hosszas időn át vért ontani. Itt elszűnnek ugyan a szabadságharcok, de nem a mult, s jobb idők érzelme, s az ollykor felzúduló szabadságérzetet Mádéfalva sem tudá megtörni..... A szabad népre melly erkölcsében meg nem romlott, jöhetnek a napi események bár minő csapásai, mig a nevelési elv meg nem változtatja gondolkozásukat, addig remélhet jobb jövőt. Jól értette ezt Philopoemon, s hogy Spártát nem tudá leverni csatáiban, nevelési rendszere megváltoztatását kezdé ajánlgatni, mind a melly meghozandta volna az erkölcs korcsulását..... Ber'senyiként pedig:

Minden ország támasza, talpköve

A tiszta erkölcs; melly ha megvész:

Róma ledől s rabigáhá görbed.

A más felett pedig szívszakadva dalja a költő:

Nyugosznak ők, a hősiak,
Duló csaták után,
Nyugosznak ők, sirjok felett
Zöldel bokor, virány.

Csatájok a védelmezett
Népjog csatája volt,
Mellyet szent eskü, szent kötés
Ellen zsarnok tiport.

Vad kényt, zsarnok parancsokat,
Lánczot nem türtenek,
S szabagság te szép égi lény!
Érted vérzettenek.

Márvány lapokra tettöket
Örök betűivel
A történet komoly szavu
Mu'sája vési fel....

E porba omlott szép haza
Fel fog születni még;
Van biró a felhők felett,
Áll a villámos ég.

S hol legtöbb honfivér lépé
A harci sikokat:
A népszabadság ott tenyészt
Legszebb virágokat.

XV.

OLÁHFALU.

.... **P**arancsolat adatik, hogy a vitézlő Rende-
 kijöjenek. És mivel..... Koppádon Vitéz Gáspár a
 fiát keresztelteti vala, a hadak kiérkezvén, egye-
 nesen odamenének. Bánfi Dénesnek hurré esvén, el-
 szalad, a feleségit pedig, minden vele valókkal fel-
 prédálják, s el is fogják, sőt megis ölték volna azok
 a tatárnál kegyetlenebb székelynépek, ha Kornis
 Gáspár a magán lévő hosszú mentével bé ne ta-
 karja onnan az hadak kioszolván Örményesre
 és Bonczidára a Bánfi Dénes jószágába, szörnyű
 prédálást cselekvének, a drága úri és fejedelmi kön-
 tösöket egymás kezében összeszaggatván, az ezüst-
 talakat, nem tudván a parasztok mire valók, össze-
 olvasztván golyobisokat öntének belőlök..... Akkor
 nevetséges dolog történék Bonczidán, mert egy szé-
 kely a pincében sokat iván, és megrészegegdvén, hor-
 dókkal lévén a méz a pincében, a hordókat pedig
 mind felvagdaltván, a méz kiomlott a földre, a ré-
 szeg eltántorodván beléesik a mézbe, s egészen
 bele keveredik, onnan kijövén, a mint tonnából a
 puskaapor kiomlott, abba is bele esik és bele keve-
 redik, és a mint a derekalyokot egybeszaggatták
 vala, a sok tolu a földön hevervén, abba is bele
 keveredik, és a mézre reá ragad a sok tolu. Illyen
 irtoztató módon a grádicson leakart menni, hogy a
 lovához mennyen, az udvaron lévő székelyek meg-
 látván, és nem tudván miféle szerzet, elijeszti egy-
 mást mondván: imhol jön a Bánfi Dénes ördöge.

És immár futni kezdettek vala, ha a részeg ember meg ne szolitsa őket, segítségre híván, hogy tisztítsák ki a mézből, toluból és puskaporból.

Cserei.

Oláhfalu a székely anekdoták bölcsője. Az ősz Harigita csendes magányában fekszik, regényesen, mint lehettek a csendes bércek árnyai, hol Oskár és az atyák bús alakokban ülnek, nézdelvén a jövődők harcait. Minden országnak, sőt tájoknak is gyakran van egy helyök, hova boldog és boldogtalan, mint idegen fészekbe, jogositva érzi magát lerakni elméncségeit. A magyarvilág rendszerint az egész székelyföldre szokta alkalmazni lótojasos anekdotáit, a székelyföld pedig mind Oláhfalura tolja. Csakugyan a természet is kitenni látszik őket. Lővöte határa éppen falvakig rug, s hitelesíteni látszik a kankóhuzást; sovány köves földöket nem szánnathatván végig, s indíták innen, hogy felbillenéstől félnek; itt vivék keresztben a lajtorját, itt hordák lepedővel templomba a világot, s taszíták borsón álva az oldalát, őket számitá meg a katona, ők itaták meg a fűzfát, s huzták fel a fűhöz bikájokat, ők feküdtek egy éjjel haza Fejérvárról, s tudja a jó isten még mennyi szikrája van a népelméncségnek. A természetén kívül, még ezen elszigetelt élet, deszkafűrészelés és széthordás is adnak anyagot: ezért nyerék meg, hogy egy dögvészkor legyen Fejérvár nekik egy állomás. Van egy fűrészmalmot hajtó patakok, mit falvakon felül ketté szakasztanak: ezen patak malmaitól, le több falu határán, egy egy köblöt vámol, mit ha megtagadna egyik fél, a másiknak veszik vizit, s kényszerítve vannak ez adózásra. Különben világért sem olly hobortosok, minőknek szeretik festeni; sőt a székelynépet ki hallomásai után akarja magának osztályozni a műveltségben, bizonyoson mást fog találni mint keres. Elmúlt a kómé-világ. S ma a tarka jézust meglátni nem ugrik ki

az alól álló, sem az órát nem verik agyon, sem a szemet nem vájják ki, hogy meg ne vakuljon.....

Oláhfalunak Bethlen Gábortól kiváltsága van, minél fogva Udvarhelyszék alól ki vagyon véve, s benne idegennek birni nem szabad. Ezért Fejérvárra évenként 2000 deszkát kellett önköltségeken vinniök, s eltűrni egy fejedelmi fűrészmalmot, mellynél ők dolgoznak. Illyszerű helység Zetelaka is, 100,000 zsendelyért, mely ma már Udvarhelyre viszi ügyeit. Mindkettő követeket küldött az országgyűlésire, s Oláhfalu az anekdota szerint azt, kire az ősi magyarka rá talált. Annyi igaz, hogy egy hason követnek a mult hongyülésen, a királyi személyes csináltatott e célú öltözetet. A külső ugyan mit se nyom az értelmiség mérlegében; de különösön jó az, hogy e falunak is, annyi szózata legyen, mint székének: sőt a 800nyi lélekből álló Csík-szeredának annyi, mint a 130,000 lélekkel bíró Hunyadvármegyének. Ez annyival különösebb, minél közelebb látjuk az évet, mellyben országgyűlésünk létszeresített volt; s ha boszantó látni, hogy Magyarhon félszáznyi szabad városa, csupán egy szózattal bir, úgy ha bizonyos honérdekek nem szólanának még az 791-ki rendszerezés mellett, ez sem kevésbé boszantaná. A magyarhoni városok küzdenek a szavazási jogért, s hinnünk kell, hogy nem is fogják a Rendekek tőle megtagadni, csak azon számításért sem, miszerint néha egyetlen, vagy néhány szavok százezerökbe kerül. De hogy nem fog minden városnak két szózatot adni, az is feltehető; lakosok száma szerint kellene felosztani a szózatokat, főleg mig e városok annyira ellenei a magyar nemzetiségnek; mig német nyelven írják jegyzőkönyveket, németül perelnek, s mig a tót nemzetiségért küzd: nagyon korszerű e kiváltságot tőlök megtagadni; s milly korszerű e ma, túl a heggyeken, épen olly jótékony lehetend nálunk is egykor.

XVI.

KIRUJ.

A Kiruj egy sziklai völgy, Oláhfalutól 3 órányira; gazdag borviz forrásáról, s a műipar szerencsétlen kísérleteiről nevezetes hely. Százada hogy feltalálták e völgy forrását némi előkelő vadászok, az erdők rengetegében. Akkor-még vadon, de regényes, miként költője gróf Lázár megéneklé. Most kissé szelidült, hogy a magánosságát kedvellőknek elvonulhatást nyujtsan az élet zajából. Lakható háza 13, leggyakrabban a szászak keresik meg.

Még látszanak itt egy fonó- és szövőgyár romjai, mint emlékjele a mult e részben hanyag időnek. Némelyek azt hiszik, hogy a gyár virágháza a fejletlen műiparnak, mellyen kívül kevés élet, benne is csak addig, míg minden foglalkozóit jól fizetheti. Mások állítják, hogy el kell előbb jönie, a nemzeti szükségnek, melly kényszerítse, s nyomorával taníttassa a mesterséget a hon lakóinak: addig hasztalan minden gyár. Legyen bár miként, annyi való, hogy a székelynép még nem ért meg a művészet szebb kívánataira. Eleget fonnak, eleget szőnek, varnak, de mind ez mit sem ér, ha annyi áron a külföldről többet és jobbat kaphatunk; s szinte elmondhatjuk, hogy köntöseikre tett munkájokkal, viselhetnének brüsseli csipkét, florenci szalma-kalapot. Nem az erőtlen tíz ujj az, mivel nemzeteket fedez a külföld, hanem milliókra menő emberkezeket pótoló erőművek, vagy ollyszerű gyár, millyet itt is szétromlani látott a részvétlen kor. A maradás édes barátai Albion nyomoruságát szokták előnkbe lökni, mintha a kívánczorlók

ezrei kézi munkától megfosztottak, mintha a gyárok felállítására s szaporodására által tönkre jutottak lennének. A gabona-törvényben fekszik itt nagyobb baj, s egyebekben, mitől Erdélynek nincs mit tartania; ott a gyár sokasága, itt nem léte a baj.

Hogy ki legyen egészítve e kép, még vashámorát is megemlítem. Eleget futnak fáradnak e jó emberek, még is a 13 részvényes verője 200 mázsa vasnál többre szert nem tehet, mikor Torockón egy verő ezerfelé dolgozik fel. Ohajtandó, hogy egylet vegye e völgyet kezére; vas itt annyi, hogy jelenleg a felszínen turkálnak művessei, s nem is olly rossz, mint e gyámtalan kezekből most kikerül. Megjött a vasidő, vasból építnek ma utat, házat, templomot, tornyot, hidat, s még hajót is; nem méltó-e hát, hogy legutolsó érces helyeinket is felkeressük? Az érc főleg a nemesebb minden szemernyivel gazdagítja a hont, ha szinte több költség megy is rá, mint mennyit ér. De hála az égnek nálunk a bányászat bizonyos aratás.

XVII.

HOMOROD-ALMÁS.

Én részemről a mondó vagyok, hogy a nép-nevelés olyan mint a tölgy, melynek nagy idő kell míg a kisdéd makkból élőfa lesz, de épp azért nem lehet vele eléggé nonsietnünk.

Kossuth.

A székely ereiben láng foly. Jósika M.

A székely férfi közép természetű, erős idegzetű; jellemzett arcvonású, a nők itt is kevésbé szépek. A székely férfi többnyire sápadt, mit a pálinka s a rossz fenyővíz okozhat.

A székely munkás takarékos régihez ragaszkodó, vallásos...

Tánárky.

Szeretném jellemzeni e népet. Több próbáit láttam már; s tudom hogy Mátyus sangvinico-phlegmaticusnak el is határzá. Gyakran haljuk, hogy a frank tüzes, a német komoly, az angol melancholicus, az orosz tompa érzéketlen; szép megjegyzések, melyek csoportokra ilhetnek: de a nemzet egészére ruházni nem tudom. Meglehet úgy van, de mostani eszemnek mégis úgy tetszik mintha mondanák, a madarak repülnek pedig járnak is; mintha mondanák, a csillagok ragyognak, pedig nekik is van éjszakájok. sat. Meg lehet korom más hiedelmet vált, de ma még hiszem, hogy mivelttség és életmód, az égaly e két szülötte határoz a nép-jellemek felett, s hogy faj, ág, nemzet-különbség, csak alá rendelve hatosok. Mondom innen, hogy Európának nem csak mivelttebb osztálya hasonlít egymáshoz; de alsobb népe is mint kereskedő kereskedőhöz, mikép föl-

dész földészhez miveltségéhez, s életmodjához viszonyítva. Jellemezze bár a székely népet kinek mint tetszik, én nem mondhatok mást, mint hogy a kaukásusi ágon, alig lehet erőteljesebb virágot fölmutatni. —

H. Almást gondolám kiválaszthatónak, hol jellemvonásokat tárhassok fel. A falu nagy, négyből együlvék sok idő előtt. Sok temploma sincs, megszaggatni a nemzeti és családi édes viszonyokat, csupán annyi hiány, hogy belebb esik a bortetmő helyeken. — Akarnék egy hét napjait munkáival, és gyönyöreivel hét képben bemutatni; de tudom hogy honi kép, honi kéztől át forgatandó mű; s hogy kik azt nem ismerik, ismerni sem vágnak. Pedig látnia kellene mindennek, mi nyomorult kunyhokban rejtegeti e nép a krajcáronként gyűjtött pénzt, mit a város sima asztalokon fog könnyeden tovább adni. Éreznie kellene mindennek, hogy az ökö, a székelység egykori adója, nem áll elő mint gomba, s ha nyárban barátja és munkatársa, télben azt szolgálnia kell. Tudnia kellene mindennek, mikép gabánájok nem ünnepnap ajándék, hanem a korány és estpirtől színezett homlokverejték szerzett gyümölcse. Azonban a falunak is megvannak saját örömei. Almás békésen lakik öncsinálta házaiban, míg a várasi sokszor pénze mellett is költözködik... E házak elég nagyok ugyan, de kár hogy nincs ki figyelemzetesse kényelemre és csinosságra, hogy legalább olvasó embernél ne kellessék látni háló és könyves szobát nyugotán, s napali házat északon. A ház e népnek az, mi a méhnek kasa, hová csak éj, vész, és hó hajtja be, hol a nő mint anyaméh rendezi a bészerezetteket, ... mert a székely embernek udvara igazán élete, ott találja a nap első sugára marháinál, ott látja a felemelkedett nap téli faragásaiban csépléseiben, s ott hadja el az est vég sugára erdőre mezőre készültében. S ha a tél tovább állt, s földet kárpotlásul trágyát kapának, ismét kiáll

az eke, hogy majd a nyár szekeret rakhasson; s míg a férfi kún úzi nehéz gondjait, hón a nő fon, majorságot táplál gyermekeket nevel, s vidám arcal várja férjét kevés, de jó ízű ételére. vagy ha a nyár kalászkodká érlelé a jó reménnyel vetett magvakot: együtt kelnek, együtt dalolják az aratás örömét; együtt hajtják fejeket a nyugalomra; s ha széna-csinálás jó, szekérre kerekedik az egész család, mennek itt vargyasra, hol házok, ólok készen várja, s megnépesítik, megifjítják az erdőket népdalaikkal. Kedves jelenet a kőjukba menőknek látni, a szép fiatalok pe'sgésit, s még élvezetesb elnézni egy ily nap szombat estvéin, miként költözik haza a munkás nép szekeren és lovakon, magával hordva tehenét, kecskéjét, mik héten át tápat nyujtának. Vasárnapra megnépesül a pusztá falu, mert ünnep ugyan e nap de nem angol csenddel: a Themse partjain becsukatnak a boltak, itt vasárnap van a vásár, gabona és gyümölcs szekerekkel; ott zárva marad a színház; itt korcsma, minden vigalomhely e nap zajdul fel; ott alig láthatni embert dél előtt, itt járva kezdi ünnepét a nép. Meg kondul a harang: özönlik a fiatalság fekete kalapban, körül ödvedzve réz sinor-és fekete szalaggal, derekán hányatos bőr mellény, lábain szűk harisnya és csinos czizma; utána eregel a férfi kor, hason nemű öltözetben de, kalapján sem virág-csomó, sem sinor, hanem helyettök vállakról tisztes fekete zeke leng, mit télben a fiatalak is hordanak; utánnak a nő serög, tarka mellénnyel a Brassoban szolgált fiatalok, mindenek fejről szalagok kigyoznak a fejr fersingre, mely előtt fekete kötény van. A leányok hajdonfővel, a fiatalnők fejr keszkenő és főkötő-, az éltesek fejr fátýolszerűvel fejeken. Megzendül az orgona, s' ha e népsereg felmelegül egy hét munkája után: vallásos és megletős jól énklésire a kebel elfeledkezik magáról. Ez papja dicséretére legyen említve.

Mert sajnálandó a protestansoknál az, hogy a templomi mu'sikára nem készíti el mestereit; s mégis csudálkozunk ha a romai egyház méla buzgalomra ragadja híveit. A papné bėjöttén a nők felállanak, úgy fogadják papjokat is; gyönyörű maradványa a vallás jobb idejének, mikor frankhon papjainak utánmorog, Spanyolország pedig éhségre juttatja. A férfi ősz fürtéi is tisztelvék itt, mert bár mi benn üljön a legidősb székeben, egy fiatal sem teszi lábait ki előtte, hanem korok évszáma szerint hagyják el istenök. Végül csak az egyház szolgálai maradnak ben a fiatalsággal, kik míg a karzatból lemennek, a leányok énekelnek; ezt teszi délután értők a fiatalság, aztán elhagyják a templomot, hogy délelőtt a fi, délután a leány magára maradv, a paptól tanítást vegyen. A tanítás könyörgésen kezdődik mindig, s olly jóljön látni, mint emelkedik fel az ima, a leány sötét hajaktól ívezett barnatüzes arcán, mit az egész halgatag komolysággal utáneseng, délben miként a jó Henrik akarta volna a franknépnél, asztalokan megvan a jó kenyér és tyuk; míg várasón gyakran selyem suhog, sovány asztal körül. Délután kezdődnek a vigalmak, de egészen más színben, mint városainkban. Ferdő, teke, kártyaház ajtai helyett, ismét istenházáé nyílik meg; a harangok szent hívása közé nem zörög kikocsikázók s hangászok zaja, sem teke golyó csatogásai; nem fut itt házából a nép, mint kínhelyéről, s ha kimegy is, nem néptömeg tarka vegyületében, hanem rokonai házi körében találja fel örömét; nem megy népkertekbe honvágytól sáppado hangászoktól nyerni gyönyört, hanem fiataljait nézi táncában, ha estvére szált a nap; s nem eped az anya lihegő gyermeke egészsége felett, tudja mikép tiltott gyönyör, fűzött kebel nem veté meg betegsége ágyát; tudja hogy ép kebelből szít életerőt s hogy munka megedzé életre; míg a városi fiatal mindjárt hektikával fizeti le rö-

vid gyönyörét. Azonban tagadhatalanul jobb, egészségessebb lenne, egy deka táncházat építeni nyárra, hol az élv is ízesebb leendne. Ki pedig hón marad, érzélgő iratok helyett, a szentkönyv íroival társolkádik, s ha papját vendégül nyerheti, az ünnepnap lesz nála: asztaláról léveszi szőnyegét, fejjérrel teríti bé tiszteletül, s a székely szivesség minden jeleivel fogadja. Így ujj életerővel ismét megkezdi héti munkáját.

Házi életiből a munkásságot, vallásosságot vehetni fő jellemvonásokul.... Imádnunk kell a vallást, sok jónak kutfejét; de ovakodva kell elfogadni avatatlan szájokból tanításait, mert gyakran egyik kezében istenbeni bizalmat nyújt, a másban pedig kétségbeesést, vakbuzgóságot, és itt ellenségivé válik önmagának: tört ad a vakhit kezébe, hogy gyilkolja le az ingadozó hitet; gyilkot hogy ledöntse emberi méltóságunkat s a status életét; a vakhit philosophemákat állit fel, mellyek nem hagynak önfejünkkel gondolkoznunk; s míg a néptömeg megavult szokásokat bálványoz, halad az idő előre elkészíteni a nemzet sirját, vagy láncait. Nemde ez úton kereskedett Egyiptom papsága; nem így bitorlá-e a középkor az emberi méltóságot. Karunk nem kíván többé sóvárgó rabszolgát látni dus asztalai körül; minden embert a polcra akar emelni, melyre isten teremte, hogy lenne istenképe a földön. Méltán megkívánhatni tehát, hogy néptanítóink az idővel haladjanak, hogy iskola és templom a népmivelődés e két intézete, babonát számára ne természetsszen. Korunk már megkívánja a néptől, hogy érezze önbecsét, ismerje hazáját, jogait és köteleztetéseit, birjan némi ítéllettel és izléssel míveléseiben; higye hogy a természet ezredektől kiszabott úton jár, s valja Spinosával, hogy az erény magának legfőbb jutalma. Eljött az idő, hogy a vallás ne legyen politikai inquisitiók eszköze, s a sz. István törvényeiben mindegyre odavetett bűjtök után, elvénült

az esküvés is, meg kell hát szünnie, vagy valástalanságot segít elő. Mert hol a műveletlen ember, ki esküjét a bizonyos kín vagy halál előtt meg nem szegi? Egyöngéin az alkotmánynak csak népnevelés segít. Igen-de itt iskolák kellene; pénz, kézikönyv, oktató, s mind e sokba kerül. Adjatok elég jövedelmet oktatbitoknak, hogy ne kelljen szántaniok; fizessétek őket ezüstben, mind sok tiszteteket, s ők gondolkozni fognak értetek. Csak egyesülni kell, s lesz pénz, csak akarat kell s lesznek iskolák, csak meleg kebel kell s a vasárnapi-iskolák megtörik a műveltség útát. De ugyan most, mikor van mester ki falvának egyszersmind mészáros-sa, mikor még él ke... falván a pap, kiről nem tudom igaz e vagy nem, forog az anekdota, hogy a disznokat ő is kihajtá, és örzé naponta, mikor a sor reá jött; mig egyszer vasárnap üté a rend, s a Püspök közbe szolt: addig mondom, ugyan mit kívánhatni a néptanitoktól. Ha jó mészáros, és jó disznópásztor, megfelelt hivatásának, s miért áldozná fel magát.

Valamint az elvtelen vallásosság, ugy az elvtelen munkásság sem termi meg a jóllét várt gyümölcsét. Hasztalan kelek fel korán, izzadok az országúton valahová előbb juthatni, ha mások rövid ösvényen szektak jární; hasztalan vagdalom az erdőt, ha keresztül tartva viszem a lajtorját, mikor észszel vagdalás nélkül elvihetém. Mig mások gépellyel vagy más jobb eszközökkel szántanak, vetnek, rostálnak, és fejtenek; mig Albion néhány perc alatt a beadott anyagot használható kelmében adja vissza: itt atyáktól tanult modorban gazdáskódnak, s a durva kelméből mit szödegelnek, 18—20 garasokba jó egy sing... De van a külföldnek, a földnépe munkásságának elősegítésére, egy szép találmánya, a kisdédóvoíntézet. Mig a külföld kisdedeit óvoíntézetben rakja le, hogy a szegény szülő gondtalan végezhesse távol munkáját napes-

tig: itt idegenek' vagy ügyetlen gyermekek' kezére bízva a csecsemő, s gyakran megesik hogy kire bízák a felügyelést, gyújtja testvéreire a nyomorult házat. Valóban szép eszméje ez óvás emberszerető századunknak, s alig kell egyéb hozzá, mint egy könnyen építhető ház, s egy ha lehet nős kisdedóvó; vagy mért ne lehetne az, természettől ide felhívott nő is. Az iskola-tanítók is megtehetnék ezt, csak ne kellene a zsoltárt kapával váltogatni. De el kell halni a XVIII. században szülőtteknek, hogy a haladás óriása békóit lerázhassa; el kell halni a jelen iskola-tanítóknak is, hogy az iskolák, élettudományt tanító népiskolákká váljanak. Almástól e részben sokat remélhetni. Csak kolomposok kellenének, itt a jóra felhívás, nem marad viszhangtalan. Igazolja mondásomat azon idő, mellyben jó papjok felszólítá őket, bétakarni a saluvégin földszinre jött embercsontokat. Elvállalák, de nem volt ki végrehajtassa. Azonban apáiknak e csontjait, hiszem hogy tiszteletbe fogják tartani, s eltakarják.

XVIII.

HARGITA.

Zord Hargita messze honunkra lenéz;
Meszebbre kiterjed a honbéli vész.

Kanyaró.

Az almási barlang napra kijáró ürege, a bemenő-jénél helyes szeglet alatt, egyik dél más napkeletre, töstént kétfelé ágazik..... A Málhegy üreges része mész, és föld vegyületből, s egyebekkel együtt itten előálván... minekutána, itt keménységet értek, egy locsogó tóviz a földrészeket feláztatván, ki öblegette, A hegy oldalához nem ragadhatott kövek, az üreg fenekén feküsznek... a becses kőnek való, a fővénynek valóval, lágy korától fogva együtt feküdtek... A bemenőre csüngőleg néző ág, a szádánál hágni kezdvén, mind a hátuljáig nagyobb emelkedéssel hág... Minden üreg teteje egyik felől egy ölnyi, s hol több, más végen öt s több ölnyi magasak... Csepegőkő akármi márvány keménységet felvetten találtatik..... Találtatik jaspis, achates, jaspachát, calcedon, crizopráz, topáz, hiacint, rubint...

Fekete István.

A Hargita egy nagy hegység, Udvarhelyszék és Csík között. Belsejében mint szokott a mészkö hegyekben, egy jókora üreg, s ez a székelyhon egyik csodája, az úgynevezett almási-kőjuk. A falutól távolacska esik, főleg mivel útja darabosabb mint volt teremve, s ha nem tudnók, hogy a falunak ez legnélkülözhetlenebb

útja; hinnünk kellene, hogy a jó útani elszökéstől féltik e ritkaságot; így pedig mi jót sem hihetünk. Egy órai veszélyes út után, feltűnik a Vargyasvölgy, mezél lakjaival, hol a nyárban begyűjtött szénát, télben a marhák fellelegelik, s volt reá példa, hogy sok éveken át laktak itt emberek, kiknek még az úrasztalát is itt kellett megteríteni. A Vargyason átkelve, a dombon, az erdők tisztásán, egy kápolna törhetlen romjai látszanak; túl rajta felnyílik a száz ölnyi mélység, a meghasadt sziklahegy két falai között; felmorog a Vargyasvize viszhangjaival, s az útas vágytele száll fenekére életvesztes meredek szirtoldalon, galyakhoz kapaszkodva. A rákok és halak eleme néhány lépésre eljátszodja első játékát, s bámuljuk az ijesztő fakoronás szirtoldal alá besuhogását; s elhagyott kődarabos medrén mi sem marad a nézdelővel, mint egy tompa moraj, s az égre nyúló két szirt feje felett tomboló szélvész. A jobb oldalon, népcsoportokat elfogadható üregek készítik elő a menőt a borzalom viharának. Felsőtéltik ezek után a barlang száda, s mint lépdelünk fel az ingó lajtorján, mennyi képe az alvilágnak, mind átkereng szédelgő agyunkon. Bélépünk a szádába: hátunk megett mászhatlan meredek maradt; s egy szomszéd oldal szirt, égre iramló fiatal fákkal, előttünk éjféli setétséget lehellő barlang nyílások, s fejünk felett egy semmivel sem biztosított földkúp. Támot és gyertyát kapunk kezünkbe, mellettünk áll a benveszéstől mentő ágokkal terhelt ember; megindulunk, órunkat kellemetlen bűz, fülünket denevérek sipegése, szemünket egy sirbolt megvilágított éjszakája foglalja el. Eszünkbe jut, hogy az erdők, mik felül tőlünk a napvilágot felfogják, vérszomjas állatok tanyája; megrémlik képzetünkben, hogy a jáspis és achates mellett, némellyek szerint ember csontok is hevernek; felrebbennek a mérgőkben egymást evő denevérek, mintha látnók a barlang mokusait, s hallanók a

medvék kihívó mormolásait. Azonban a bátor vezető lépdel, a jegyeket hányó űz, s a vitzől sikos földről, mocskos kőhalmokra, majd vízbe, majd puha denevér-rakodásokon haladva: mikor a fekete számjegyet látjuk érezzük az örömet, mit érzett Göröghon bodorgó gyermeke, a mértani figurák látására; s mikor a benjártak neveire bukkanunk, mintha megnépesednék a földalatti világ respublicája. S miután megbarátkoztunk körünkkel, s bámultuk csodáit: látjuk a csepkövek szeszélyes alakjait, szeretnénk valamit gyártatni magunknak, de eszünkbe jut, hogy e csep-kövek, valamint a szomszédos márvány tömeg böcstelen kincs, mert Erdélyben van, s hogy Szigeti ékművészünk kiköltözött, Ferenczy pedig bánhatja mért született magyarnak... Ha megfordultunk az embernek teremtetett napvilág felé: klimiusi eszmék, római éjszakák szellemei simulnak reánk; felmerül előttünk a végtelen idő, melly látá e hegy gyermekkorát; felel ugyan valamit ha kérdjük, e föld-üreg születése felől; de megvallom az idő e feleletét nem értem. Az emberek némellyike a teremtés kezéből akarja lehozni, mások a víz feloldó ereje által akarják a mészföld szén-savas részeit kiöblegettetni. Ki biztosan akarná véleményét fölállítani: sok ezredeket kelle itt leélni, s látnia az idő lassu munkáját, s még akkor is tökélytelen lehetne az eredmény. Hiszen a méhet látjuk munkáiban még is titkait nem ismerjük; s a selyempille 40 napos élténe is, ugyan mennyi titka van még az ember előtt?! Puják vagyunk a természet működéseinél, s ki itt akar föllépni mint csalhatlan, tegye keblére kezét, s fejtse meg csak keble dobogását, s mondja meg mi az ember, mi e föld, mellyen az országok mint göztől kigyult sajkák önkaraitlanul tébolyganak! Az emberek felszámíták hány perc alatt futja szélére hosszára át a szél a székelýföldet; tudjuk, hogy a Mercur 83 nap 23 óra 14' alatt futja meg pályáját a nap körül; de az

emberi szerkezet működésének problémája maig is talányok talánya. Ki e tan tengerén északtót találna, ki ez éj setéjében csak pharost emelne: annak hinni tudnék a föld multjáról és jövődjéről. Térítsétek meg ha tévelyegnek azokat, kik a szellemet nem tudják a vértől elválasztani. Mondjátok velünk született-e az istenről eszme, a tulvilágróli remény, vagy csak a hit tárgyai?

A nép itt is, mint minden réginél regéket mond. Kik Gyergyóba akartak kijutni üregén, azokat a szék érdemes mérnöke biztosítja, hogy az egész üreg alig 400 öl hosszú, s a földszinre csak kéményszerű nyílásai vagynak a bémenten, s azon helyeken kívül, hol a Vargyas bé és kizajlik. Egy mesét Kirchertől mégis megemlítek: k. u. 460b. Hamelát, Saxonia városát, teméntelen egér borítá el. A város aggódva tanácskozott a kellemetlen vendégek elűzésén: midőn egy furcsa ember előállt, s jó pénzért elvállolá elpusztításokat. A szerződés megesett. Elővett hát táskájából egy sipot, olly ékes dalt zengett, hogy reá mennyi egér, mind a Visurgisbe ugrándozott és vészett. A város most nem akará megfizetni ígéretét, s midőn fenyegető követeléseit a szászok nevetnék, előáll mintegy vadász más sipot vesz elő, s hangjaira 4—20 éves szász gyermekek a város melletti üregbe rohantak, s nem soká itt e kőlikon bujt ki velők. S ezek maradéki a mai szászok. Nem kisebb elméncség, mint Jornandesnek azon hiedelme, hogy a húnok az ördögöktől és baszorkányoktól származtak.

Mínhogy hadas Irnáknak, sem a felijedt népnek nem lesz többé oltalma a juk, jó volna a széknek egy kis gondot fordítani reá, hogy juthatnának könnyebben hozzá.

XIX.

HOMORODMENTE.

Zápolya szolt: „örökös jobbágyság s rabnyüg a pornak!”

S ölte lón a szellem, ölte maradt az ipar.

Kölcei szolt: „váltság s örökös föld! s szárnyakat öltött

A nyugozott szellem, s létre virult az ipar!

Zápolya meghamisítá törvényével az írást;

Ósi jelentését Kölcei visszaadá!

Garay.

A mely primipillusok a táborba nem jelentek meg,
és nem is akarnak eljöni, örökadó alá essenek.

1556b. Ujvári Gábor végzése.

Valakik elköötték magokat valami praetextus alatt,
két vagy három köből zabért, elégséges lévén pe-
dig mind a hadakozásra, mind pedig a megválto-
zásra, megváltozzék, s az is a kinek kötötte ma-
gát, kibocsássa, ha kinem bocsátja kifoglaltassék.

Udvarhelyi végzés 1608b.

A földesúrnak érdekekben fekszik, az urbéri
állapotnak szabad egyesség útáni megszünteté-
se; mert ha így nem történik, előbb utóbb a kö-
telező törvénynek el kell következnie, s ez való-
színűleg nem lesz olly kedvező, mint a szabad egy-
gyesség.

Kossuth.

Im előttünk áll a dicső, a nagy munka, . . . ne-
hogy százados késelmünket hajdani álmából már
felébredt honosaink elunván, követelni merjék töl-
lünk az igazokat, mellyeket ma még ajándékuul ven-
ni, s köszönni is készek.

Záborszky Al.

A két Homorod két partja az, hol legtöbb a jobbágy, hol úgy szolva minden nyomon jobbágyok pana-szaiba botlunk. Különös úgy-e? Jobbágy a székelyföld szabad mezején, a feudalismus illy nagyszerű nyomai e helyen, melly idegent bételepülni nem engedett; lakósa pedig az elsőtől utolsóig, mind nemes és szabad. Mondhatom nem a legfelderítőbb talány. Philosophia mondja: semmiből semminél egyéb nem lehet. Itt nem volt székely jobbágyság, s mégis lett; s valjon mért ne lehetnék, hogy a mi nem volt nem fog lehetni, ha az emberiség, az egyetemiség alapelvével, végcéljával össze-ütközik. Mondhatja valaki, hogy itt eleitől fogva voltak jobbágyok, mert kiket itt kaptak, azokat jobbágyaikká tették. De hátha állani talál, hogy e nép nagy idők előtt, még mint népetlen pusztára települt volna. Akkor a bévándorlottak parányt sergin kívül, nem állithatunk fel más származási utat, mint azon vad törvények útját, mellyek a keresztény-vallást bé nem vevőket, s később a bűnhődőket jobbágyokká tevék. S ki kell mondanunk, hogy az itteni jobbágyok, a közülek kiemelkedett tisztek zsarolásai, kényszerítései, s vásárlásai által buktak le jobbágyokká. Volt még egy törvény is a székelyeknél, melly a harcba nem menőt szolgálásra adja. Meg volt ez a magyaroknál is, mondjátok, és méltán, mert nem érdemes a szabadságra, ki jögeit s honát gyáva védeni. Korunknak itt csak szánakozni szabad, minthogy nem bünteti többé a flut atyjában; szánunk kell az időt, mellynek törvényül volt-i-ratva az eszme, s örvendenünk, hogy azon kor világga nem fejt ki több életerőt; mert bizonyosan a veres-tenger korbácsolója sem írta isten nevében, ha gyaníthatá, mikép a harmad és negyed ízigi elv, ezredig is kiterjedend. De maradjon: nem szurnak többé szemet szemért, s a durva korról jól mondja Beccaria: meny-kő kell az oroszlánnak, mit golyó el nem dönthete. És

e kor sokkal fásultabb vala mintsem rettegett istenén kívül, mastól törvényt elfogadjon egész Solonig..... Az atyák vétkeiből ennyi szolga nem születhetett. A his-toria azt mondja, hogy századok előtt minden székelj jog egyenlőséggel birt, mint egy amerikai ma; s minden válaszfal csak a 6 törzsök, ezek nemzetségei és ágazatai közt vala, s egyenlően osztának meg tehert és szabadságot. De a fényes anyagi erő naponta tul-nyomobb lett; felkült a vagyonszerzés vágya, a patri-archalismus temetőjén, s megszülé az előkelők és nép' osztályait. A mint az egyik nyomult lefelé a nemzet-jollét mérlegében, azon arányban emelkedett a másik s lett a primori rend. Lassanként magokhoz ragadoz-ták a hivatalokat; a tisztség, házasság, vásár, öröklés által jövedelmet és jószágot kaportak, s e fény és pom-pa disztiményeihez kiegészítőül szolgálak is kellének, mint akkor mindenütt Európában: üldözés, nyomorga-tás, szegényítés, elpuhítás lettek eszközül, kényszeri-teni a földnépét hatalmasoknál keresni segílyt és ol-talmat. Egyelőre vérarulás-szerűleg ötlük szemünkbe, s szemökre vethetnök, hogy még Hellász és Róma is megkiméllé önfaja méltóságát, hogy ez ember vérben gyönyörködő nép is, csak azokból tartott szolgálakat, ki-ket legyőzött, s megölni is szabadságába volt. De azon kor lelkibetegségeihez tartozott ez; IV. László kora kö-rül egész haza illy zsarlások ellen panaszkodik, s vét-tek-e ha a boldogtalan holdjáró, holdját imádvá jártá-ban eltápodja önvéreit? véték-e ha a mohácsi vész kö-zeledtével és után fűhez fához kapaszkodott a felülről nyomattatott ember? A székelynép azonban nem volt gyáva e szenvedésben, s hatalmason felszólalt több-ször e jog és vértiporás ellen. Az Udvarhelyen és A-gyagfalván tartott egymásutáni heves gyűlések, felsíró nyomait hagyák e békétlenségnek. A primori rend ma-gyarokkali nösülés, harchír, vagyonosság, értelem,

tisztviselés által csakugyan úra maradt a népnek, s kényszeríté az alrendűeket megválni tőlök; s felállítani a primipili és pixidari rendet, hogy lenne súly, lenne gát a hatalom és elgyengült nép között. De késő volt már: el volt érve a cél, meg volt férgesedve a nép a lehullásra, s hasztalan állítják fel az életvesztésit a szolgaságra térőkre, még is látunk az évkönyv lapjain, kik kevés gabnáért feláldozák a székelyszabadságot. Kitörtek ugyan a lázzadások; de a 8 népháborúnak mi sikere se lett. Így változtak meg az idők a szabadnép felett, s általa a nép. Mert nem e nép örvendett László királynak, midőn Sándour család nászán ivott a nemzet szerecsendió poharából; más néppel ontottak bajnokilag vért a Rhabanbánok;

S o más székely kar menyköve villogott

Attila véres harcai közt, midőn

A félvilággal szembe szállott

Nemzeteket tapadó haragja.

Mire jutott aztán a nép, mellyről azt mondja az írás, hogy nemes és adóment. Hiába! Nem tudák elhinni, hogy a mult veti el a jövő aratását. Jobbágyok lettek. E nevet eltörlé ugyan a mult század nálunk, de mást helyibe nem hagyta. Azonban igen olly törvénytörést, melly három négy napot kíván hetiben egy gyalog-szerestől, melly megtiltja ugyan a pennaticum-féle huzavonákat; de meghagyja a tízed neműeket. S mit ad a népnek kárpotlásul szabadságért? Nyomorult telket, szűk mezőt, s azon jogot, hogy lemondjon személyes létéről, s földösúra pereljen érette; s ha a földösúr eránta goromba, szegények ügyvéde oltalmazza perét. Boldog ország, hol minden ember isten képére teremtetett ember! Boldog Magyarország is felettünk, hol az urbér viszonyai meghatározvák! A robotot úgy, miként a tízedet a testvérhon meg akarja pénzen váltatni, s ha kivihető lenne örökváltságot sze-

retne eszközölni, hogy lenne minden ember polgára hazájának, nem proletarius. A pénzen megváltás, már törvényeinkben meg van engedve! meglehete, hiszen a hódoltakat nem méltányló Roma meggyőzöttjeinek is megengede ennyit. Örökváltság azon magos eszme, mellynek kivitelére, olly meleg keblek buzognak a testvérhazában, hogy legyen mindennek java s lehessen mindennek szólás-szabadsága; legyen képviselve a temérdek nép, hogy pereljen ő maga, hogy ne kelljen őt szegények ügyvédének oltalmazni, azon embernek, ki nem pártfogolhatja a szegény igazságát, mert a földösúr kegyéből az mi lett, s ha ellene szól kenyerét veszíti. Magyarhon felkarolta e tárgyat; Erdély most készül megközelíteni; ott bankot akarnak állítani, mellyből önmegváltására pénzt vehessen a nép, itt még csak most neveznek biztosságot úrbéri terv dolgozására; ott már falvak válták meg magokat, itt most készülnek verni a törvényes békót; ott a nép kezét fogott urával; itt ha valami javadalmat nyujtanak nekik, reszketve veszik el, nem foghatja meg a nép, miként lehessen valamit nyerni azoktól; kihet eddig persa engedelemmel csak félni és gyűlölni tanolt. A székelyhonban a megváltás e nagy kérdése egyik tételét, már az idő eldönté..... nem lévén királyi jog ősíleg e földön, nem kell rettegniök, hogy csak haszonbérlett jószág felett alkudoznak; s az előitéletek hydraival sem kell hosszason vivniök. S még az időtöli elmaradásban is vagyon hasznok, ha valahogy és valamikép tagosítás jőne létre e földön: ki adhatják úroknak mellék-tartozásokat, ott a hol tetszik földben s a robot tőkéjét könnyebben leróhatják, néhány év alatt; vagy még könnyebb leend a sok nemű terhet rendre semmiteni; vagy ha egyszerre lenne is a tartozás-tömeg alkuja: nálunk alig haladhatja meg az összes summa, a 1½ ezer váltót, mert nincs 1½ száz hold földé egy szolgáló em-

bernek, mint sok helyen Magyarhonban ; oltalomra sincs többé szükségök, oda az idő, mellyben a feudum urai királyokként köték, vagy oldák szomszédaikkal a békét. A pallos joggal egyebeket is kezdenek visszanyujtani mindenfelől, s ki kell mondanunk, hogy a pártfogolás nincs többé kezökben. Az uradalmak azonkívül elgyengültek, egy éhségkor néhány ezeret fel sem tudnának segíteni. Mert hány földösúr mondhatá el a 17ki szükségkor is, mit gr. K.....ny Sámuelné, mikép egyetlen egy öröme annyi szűk idő után, hogy emberei közt egy sem éhezett. Pedig itt ezereknek kelle pénz és élelem.

XX.

RIKA.

Az erdő sűrűje némi borzalommal önti el a keblet, mint az éj homálya, s főleg hol legyilkoltak sírjáról hűs szellők lengenek felénk: mondhatom nem mindennapi érzelmek állják el útunkat. Kiskoromnak ez erdő iszonyatos színben vala festve, mikép Afrika bátorságtalan helyei, hol a banditák mint fejedelmek ülnek törvénszéket az élet felett, s neve nem hangzott edesebben füleimbe: mint a sir, halál, temető, vagy vérpad. De jelenleg nem a borzalmas Rika ez erdő többé. Az emberjog feljövő napjával elmúlt dicsősége, hatalma mint sok másoké. Most az átvivő út nem olly keskeny, mint a megtámadások idejében, az erdő ritkásain favágók, szénégetők, nyájörök vegyülete bolyong; s a virgili képet gyönyörű székelyleányok széna-gyűjtése egészíti ki. Önkénytelehűl elfelejtkezik a sziv, Svájc bércei közt gondolja magát édes ábrándjában, s midőn a pásztor élet tündérregéin merengenenék feltűnik a bitófa! s eszükbe jut, hogy 3 □ mrföldni erdő közepén állunk majd 2000 párizsi lábnyi magosságon; és pedig olly erdőben, melly néhol járatlan még, mint a gondolat országa, néhol mély és veszélyes mint az érzelem tengere, néhol magos és nyaktörő mint az eszmék végetlensége. Felmerül lelkünk előtt a véres idő, magával hozva törvényszolgáit, a bakot és az elitétet. Füleinkbe zudul a papi áldás, s a mormogó nép zaja, s mindezekről ha egyszerre lefoszlik a mult ködös leple, mit látunk egyebet, mintegy vaderdőt, benne akasztófát, körüle kidüledt képű holtakat, s nyársban csavargó

szerencsétleneket, emberderekakat, melyek nyakereiből messze felfortyog a vér, a lehullott fej után! Valóban nem kisebbszerű látvány volna már időnkben is, mintha ebédjeinknél egyszerre csak felgörgene egy függöny, s megette gladiatorokat látnánk gyilkoló sebeket osztogatva vendégeink élvére... Fázom ez emlékeztől, s engedjete meg, hogy csak töredékét adom. Mert hinne kell, hogy nem mulik annyi év, mint ide a dózsazendülés; s mikint mi alig hihetjük már, hogy' eheték egymást az éhes pártosak, hogy ültetheték hévtronra e pártvezért, s hogy nézheték el kinokat jézusi vallásban nőtt emberek: úgy idők mulva e sorok, eválóságos tény is szomorú nevetséges emlékezeté leendnek. Jóni kell időnek, melly nem fogja vérével mosni a tántorodott embert, s nem csonkítja meg az ég művit.

Szabad legyen kérdés: ugyan mit használt az emberiségnek annyi ontott vér? mennyiben tán a leélt emberek nagy része, keresztségét is tarthatná. Jó is lenne, hogy ne ismernénk sokra régi nevén, hogy lenne több Pilátusa a földnek. Felelik némelyek: kiírták a bűnöst, hogy rettegjen más gonosztévő. Mondanak inkább: ledönték a Rika ferde növésű fáját, hogy egyenesre nőjjen kárpát csemetéje. Nagy eszme ez is miként a háború! csak hogy mindenik több vért ont, mint mennyitől csak borzalom fogná el a kebelt. De ki jogosítja a társaságot, hogy egyedeit vérpadra vonja mások rettentésére? Itt ezközzé fajul az ember, áldozattá sokak bűniért: mészárszékre viszik, megölik testit, hogy az fattyu erény jobb útat vegyen. Így ez eszme sem volna kisebb adoztató a hazán, emberiségen, mint a minotaur, mint a jösszék a régieken...

Sajnálni kell azokat, kik a halálos büntetést a bátorság elvéből pártolják, mivel úgy mondanak: nem gonosztévő, hanem ártatlanok oltalma az alkotmány. Ugyan jó emberek, ha egy általatok elfürészelt fa vala-

mellyíteket megcsönkítaná: a sa volna-e a bűnös? Ugyan ha egy eléheztetett, vagy felingerlett állat reátok törne, érdemelne-e halált? Pedig o mi sokan veszték eltökét nyomor és dühösség vétkéért, kiket a közállamnak meg lehetett volna tartani. De nem csak lehetett volna; tartozó kötelessége egy államnak jóvátenni azt, kit benne a közönség tett ártalmassá. Mellyik ember született bűnösön? ki az, kiről elmondhatná a polgárzat, hogy nem az ő ültetvényéről szedé a kábitó gyümölcsöt. Nincs pedig olly alásülyedt vétkes, kit fel emelni ne lehetne. A polgárzat, mint egy folyóvíz, majd alatt, majd fen hömpölygeti egyes csepjeit; s minden csepp az emberiség tengerében csak úgy nyomulhat alá, ha fennől nyomati k.

Az éhezőnek kenyér vagy munka, a tántorgónak javítóház kell és nem halál. Vaanak ugyan emberek, kiknél sok évi javítás sem mutat sikert. De minél zavartabb a víz annál későbbre tisztul. S egy néhányért üdvös-e ezek éltét kockáztatni a halálos büntetés elvében; kiket különben is műrontunk meg. Van mégis eset, hol ölni szabadna, mit Beccaria is meghagy. Teszem hol egy haza és jó alkotmány ellen zablátlanok serge emeli fel fejét; itt ha a pártfő, börtönéből is vilám sugárakat bocsáthat a hon fellegrébe: akkor jobb neki, mint a hazának szabadságnak elhálnia, a büntelen megtámodás oltalma s közhaszon elvéből.

A természet törvénye azt parancsolja: ne ölj! a vallásé is viszhangozá, de utánveté: szemet szemért, fogat fogért. Ha meg nem szentelé a biblia, hamarább elismerik, hogy a megölnék életit egy más halál nem kárpótolja, hogy a nyilvános lefejezések nem hogy kevesitenék, sőt nevelik a bűnösök számát. Tanum a történet, melly keservesen panaszoja, hogy a legdurvább, leggyilkolóbb törvények kor-

szaka volt, legégrekiáltóbb vétkek szülő éjszakája. Tanum a lélektan, melly naponta mondja, hogy a távol öröme mindég bájlob, csábitóbb, s a nem ismert kin mindeg rettentőbb; mégis a törvény nyilván gyilkolat s megmutatja a sorsa felett kétségbe esett embernek, mi könnyű szembe menni a halállal. Az iaség gyermeke könnyen cserébe veti lelkiismeretét a jollétért, s ha tudja miként egy óra-negyedet fog szenvedni jónapért: sokkal kérelhetlenebb zsákmánylásiban, mintha hosszú munka és börtön félelmében tenné azt. Tanum a külföld jól sikerült példája; s tán hozzánk is meghozza a v é l e t l e n . S ha szinte kivégeztetést igényelné is a közhaszon, nem közhelyen, hanem elvonultan viendik véghez az éjszakának e borzasztó e gyászos munkáját.

XXI.

ERDŐVIDÉK.

Valljon láttál-e egy nemzetet, melly sír-
lékeket nem emelne halottainak, mintegy val-
lomásként, hogy köre kell biznunk a hálát és
keservet, mert minden mit csak emberek hor-
danak keblökben eltűnik.

B. Eötvös.

Erdővidék Három- és Udvarhelyszék egy egy székét foglalja magában. Benkő úgy vélekedik, hogy e két szék pl. Bardoc és Miklosvár, későbbi telep volna, a kiirtott erdőség helyére, oláh, dac, olasz népekből. Az oláhok IV Bélától bírnak is egy donatiót. Mind a két szék, növekedésével kiváltságot is nyert a fejedelmektől, s így nem fű székek; de ezért appellatiojok mégis az anyaszékre megy; városa egy sincs, de annál nagyobb falvai, s egyszersmind kezdődik a katona-föld.

Erdővidéken közelebből egy gazdasági egylet alakult a magyarhoni mintájára; s látszik az előzményekből, hogy a székely műiparnak már is adott impulsust. S azon meleg részvét, melly a darab vászon és fonál megjutalmazását kísérte, melly a meghozatandó új gazdasági-műszerek jövőtelét sovárogyja: előjele annak, hogy a székelynép megért a kor reformatiojára, csak fátylás kell, s e nép minden jóban híven követendi. Egyelőre meglepő, hogy éppen e középpontalan vidék lépe illy hatalmasan fel; de ha eszünkbe jut, mikép a vidék mindég nagy férfiak bölcsője volt, mi csodálkozni valonk sem marad. Ugy látszik e szerencséjét érzi is. Alig létesült ez egylet, azonnal egy más nagy eszme vil-

lant meg agyában: Benkőnek mint országos hírű gyermekének emléket akar emelni.

A cél magas, vagy is nem kisebb, mint a Benkő érdeme. De tán parányi sietéssel van összefüggve. Mert nem vala-e jobb egy pár évet az egyesület megalapítására fordítani, s csak azután lépni fel a meleg kebel ohajtásai mellett. Ha Erdélyben valaki, Benkő bizonyosan szobrat érdemel, még pedig óriásiabbat, mint a millyet ez egyesület kis köre emelhet. Az igaz mind egy, legyen bár miből s bár mekkora egy emlék, csak igaz tisztelet emelje: de ez igazság mellett még is meg kell engednünk, hogy a művészet minthogy nem esz-köz, csak remek művel dicsőítheti magát és kegyencét. S még bátorkodom mellette azt is kérdeni: valljon az assyriai király 60 könyöknyi aranyszobra, nem elragadóbb-e, mint lehet egy fa vagy márvány darab. Az emlékeknek áldozattal kell előállania, különben nem lehet méltánylást elismernünk: Erdővidék pedig csak erejét megfeszítve tehet bár középszerűt. Érzem mi puja vagyok a divat-eszmék árja ellen. Mikor Magyarhon a Mátyás és Kölcsey-féle szobor vitát folytatá megpendítém: nem volna-e célszerűbb, a szobor helyett hasonhajtóbb, vagy is korszerűbb emléket állítani, melly ne meritené ki a nemzet feleslegét. Én az akkori magasztos hevültségben pártolást nem remélheték az esz-me tűzpontja felől, és mégis egy harmadik véleményé vitaták ki erőtlen gondolatom, bár mellette én többé egy szót sem emeltem. Ebből azon tanuságot vonám, hogy bizon korán van a Mátyás szobra, s nem kezdém remélni a 100,000 pengő összegyűlhetését. Pedig lelkemből ohajtam, s adja isten csaljon meg reményem. Azonban én akkor és most is hittem, mikép e két hazában annyi magasvágyu kebel, annyi áldozni kész jó szív dobog, mennyi szobrokat állíthat elő: de anyagi jollétünk illy szenvedő állása mellett, míg a szív érzel-

meiből pénzt nem verhetünk, nagy áldozatokat várni követelés. S a gondolatra jöttem, hogy magyarhon itt egy tetőn elaludt vándor, ki most midőn felébredt, messze haladt bajtársai után akar rohanni; s mikor hallám mellette az erdővidéki szoborügy megpendülését, jónak láttam a szobrászat históriájából következőket elmondani, hogy látnók mik a környülmények mellette és ellene.

A szobrászat első csiráját Egyiptom látá, s azonnal a papság, melly a napfényét is dugárosi markába szeretle volna keríteni, még gyenge bimbojában leforrázá. A papság ada itt mintát szobrászainak, s ha a lángész vésője egy dőléssel tovább ment, nem volt kisebb mint isten-káromlás.

Majd a költöző Egyiptusok áthozák a közép-tengerre. De az anyagi szükségekkel, rablókka küzdő kor, nem ápolható eléggé áthozott virágait a műveltségnek. De letelepültek a gyűlevész népsergek. Fejedelmek emelék fel fejöket. A föld minden mythusá egygyé lesz. Az istenek földre kezdenek szálni, s az emberek hozzájuk emelkedni. Kidühöngik magokat a fél-istenek; s a polgárosodás felkél a Theseus vállain. Hercules az állatok talányos trónát lerontja. Előállnak a törvényadók, s megállítják Hellász jóvendőjét, s a tudományok művészetek kora megnyílik.

Azonban keleten háboru torul össze, s menyköveket hozva zúg, a hellenföldnek nem csak virágait, de porát is megsemmisítendő. De a marathoni ütközet a 20-orta nagyobb serget megtöri. Itt megkezdődik a persa-háboru, de a szabadság maroknyi népe, nem rendült meg kelet óriása előtt. Majd hét nap és hét éjjen szakadatlanul ontja reájok Xerxes Hellespont hidján katonáit, mégis Termopil, és Salamis megdicsőül, s általak Hellász szabad népe.

A plataei harc végre hódító fegyvert fogat velök..... De a mi célunkra elég megemlítenem, hogy e

győzelem roppant zsákmány birtokába juttatá a görögeket. Új emelcsők állanak elő a tudomány, művészet, mesterség, kereskedés gépelyzetében. Az építészet pártázatain felemeli fejét a szobrászat is; feltűnik Phidias, teremti a Párthenon Minerváját, az olympi Jupiter, s Athen e fiában eléri a szobrászat tetőpontját; mit korunk alkalmasint oly sikerrel vár, mint izrael népe messiását. E lehozásból láthatni, hogy a szobrászat istenitalát nem századok erőködése nyitá fel; hanem a pillanattól, melyben a korinthisz ifjú, szerelmesít agyagból képzé, csendesen folyt mint megindult folyam zuhatagjához, s hol Dedal cövekszerű szobrai eleveníteni kezdé, ott megszorúl, hogy annál sebesebben s nagyobb tömegben önthesse ki árját.

E környületek után nem lesz felesleges megemlítenem, hogy Hellasz földén a szobrászatnak még az istenek is kedveztek. Az égőv ábrándhozó meleg, de a jól idomult földszint, kupres olaj plátán borostyán berkek árnyai enyhítik; kellemes levegője, virág illatárban fürödve leng a tengerpartok hosszában. A népszabadság korlátlanabb mint szabadság ideálunk. Minden polgár egyszersmind hős, s minden hős polgár. A nép egyszerű, vig, ábrándozó, fogékony, szellemdus. A szabadság csatáira még mindég büszkén emlékezett. Jollét járt a gunyhoban, kincs a palotákban. A hősi dicsőség kivíva. A hon e nyugalmaiban csak tudomány, művészet fénypontja után esenge a lángész. Hittanában nem volt ez: ne csinálj magadnak faragott képet! hanem inkább e szókat szentesíté meg a szokás: istened szobra legyen éléfánt csonthból, s mentől tisztább arannyal bevonva.

Vége Hellasz belviszályok közt elfáradván, meghajolt Rómának. És megholt. E nemzet haldoklása egyszerű, mint élete. Örökségül Rómának hagyá szellemét,

hogy általa gyilkolóján hasonló halállal boszulja meg magát. Roma éretlen volt elfogadni tanítmányait, áthordá komédiáit, de csak hüvelyit látá a fényes törnek, csak álarcát a szörnyetegnek, mely egykor meggyilkolandja. Mikor Athenben a philosophia csarnokai nem hangzának többé, a Cincinát kora is kezde lehunyni. A romai elbámult a szobrászaton mint bában a gyermek; azt haza hordatá, s hívé hogy titkait is sajátítá. Soká erölködött szobrászokat állítani elő, hogy képezze zsarnokait, hogy álljon elő az idő, melyben Nagy Sándor képeit Appelles festé, Pyrgoteles metszé; Lissippus pedig szobrain dolgozott. De Roma nem szüle Phidiást. Hadrián végre kitalálta, hogy pazarlás emelé nagyra a népjog hazájában: megkísérté tehát, de tapasztalnia kellett, hogy nem lángész az, mely megtud hajolni úra kényinek s így Romának megkellett elégedni a diadal-kapuk dicsőségével.

Roma buktaival a tudományokra, művészetekre éj borult. A félvadok, kik e kor hősei, az emlékeken s szobrokan próbálgaták harci ügyességöket. Azonban e setét századokban egy új Athén támad. Parti lége kellemes; olaj, narancs berkekben fellenghet itt is a képzőerő. A Gvelphek és Ghibellinek közti viszályokban önálló. Polgárai szabadok mint amott. Hatalmas földön és tengeren. Selyem és mozaik művei felülmúlhatlanak; világkereskedés, roppant gazdagság kezökben. Ez új Athen, Florenc.

Majd feltalálják Afrika körül az utat Indiába. Elveszti a kereskedés kolcsát e város. S halomra gyült vagyonára többé nincs szükség a kereskedés volt piacán. Művészet, tudomány jó napirendre. Megragadja kormányát a Medicisház s mérhetlen áldozatával néhány pillanatra, némely görög minták utánazásában, felmosolyg még a lehunyt görög szellemű szobrászat. Peruggiok, Masacciok veszik fel a hellenvésőket. Te-

rem egy sereg Venus Niobe s más utánzások. X Leo még eggyel tovább lép; eszibejut hogy a hellenszobrászat egyik emelcsője vallás vala, s e kor szobraira a vallás szentelő leplét is reá veté. De hasztalan, mert hosszas küzdelmek, nagy pazérlások után is, csak azon tapasztalást nyerék; hogy a morálszívben foganszik; a szobrászat még a vallásnak sem eszköze, a szobor nem örökit; hanem ő a mivészi lélek ideala, szenvedély szülötje, s a világra nézt pedig, magasabb gyönyör.

Florencek elfogyot pénze, s lekelle mondani a világról. A botra költ művészetet Frankhon fogadá bé. Népének görögszerűsége sokat ígért, de e népnek csak egy nem vala meg, az atheni nép-szabadság. Elsőbb is szegénynek az absolutismus királyát kelle képeznie, s így egy csapat Ferenc állakészen, s őt követék utodai. Majd tronra ül a despotismus XIV Lajossal, s a több művészetek után, a szobrokra is felraká parokáját, tanujául annak, hogy minden művészetnek egy a forrása egy a célja. De e kegyességiért egyik utoda vérpadat fest. Napoleon alatt Dávid reménytelenesen emel fel vésőjét, de e kor bébizonyítá, hogy a derék katoná mintája nem oly változékony, mint a nő alakoké az érzelem honában.

E sorokat csak azért hozám fel, hogy láthatnok, mikép a szobrászat honosítására, mít a magyárhon szándéklott, vagy csak szobor alapításra is sokkal több kell, mint csak akarat és meleg tisztelet. Pénz, szabadság...

Napunkban e kország Frankhonból mindenfelé eláradott. Naponta ujabh, fényesebb, oriásib szobrok emelkednek, s nem hiszik az emberek, hogy ez is frank betegség mint a fényűzés más nemei. A franknépnél a szobrászat is, mint minden divatszerű pártfogokra talál; s tán mondhatnok, hogy oltárának nem hajol meg úgy mint emlékeinek; s tán az egész ma meghalna,

ha emlékről biztosítva lehetne. Rég ki van mondva: bírja a frank király Cato lelkierejét, Aristid igazságságát, Marc Aurel humanitását, Titus jóságát; ha háborút nem visel, fővárost nem ékit, palotákat, hidakat, csatornákat, emléket nem állít elő, nem népszerű, nem bír a frankkirálynak kellető erényekkel. E gyöngéjőken tartva, vitt ki velők császári koronát Náoleon. Anglia feje, Frankhon szive Európának, s nem csodálkozhatni ha a fellázult szív, egész testét felizgatá. E szív a harcivérben megifjadott, mint Juno bűvös forrásában, de sok részei a nagy testnek vénhedni indulnak: shogy őszbe indult fürteit megpillantá, serdülő libertinusa, Amerika rázó ujjai között, megrezzent a közelgő halál előtt, vasútakat, gőzhajókat siet készíteni hogy elfuthasson; össze akarja gyűjteni a világ kincsét, mint szegényülő fősvény végóráiban... Mégis a szobrászatot akarja e kor tovább művelni, hová a fiatal érzés minden ereje központosul.

S mit akar Europa a szobrászattal? önmagát örökíteni. A művészetet mesterséggé alacsonitá, hogy gyártson sokat, és szaporán. Célját elérte. Dutel erőművet is talált fel, melly mértani pontossággal kilenc gyárnok helyét kipotolja. A célt eszközzé tevő, s hiszi hogy szobrain az örökök, kinek állítja. Csalódás! kiket Phydias, Praxiteles, Scopas örökítének, rég elmerültek az örök feledékenységbe minden mythusos dicsőségökkel, a szobrok helyét gyom dudva nővé be, de a művész nagy neve maig is él; Homer megénekli az atriadákat, s énekeiben őt, és nem hőseit csudáljuk. Appelles Zeuxis neveit ma is bámuljuk, s kitudja előmutatni csak egy vonását valamellyiknek... És ennek így kell lenni, mert mikor a művészet e koszoruját a műhomlokára, s mikor a művész dicsőségét a fizetőjére ruházzuk át: akkor a művészet többé semmi egyéb, mint mesterség, s művei gyári szakmányok.

Korunkban már kevés dicsőség szoborral tisztel-

téttetni, de tán így volt ez mindenkor. Előáll egy főember, s ha nagy a nemzet, azonnal feláll a szobor. Egy nemzet, nemzeti ügygyé tévé vala állítását, s már mindenik beakarja bizonyítani, hogy neki is vannak nagy fiai. Így szokott e lenni minden periodicus gondolatnál. A hirlapok azóta tömvék tervekkel, felszólításokkal, leleplezésekkel, néhány hó alatt látánk a Göthe, Linne, Börne, Robertson, Schiller, Jean Paul, Priznic, Cuvier, Müller, Carrel, Herman, Guttenberg, Beethoven, Nelson, Solygon, Wellington, IV Henrich, I Miksa, Fridrich, Florian, Combes, Galiläi, Garnier Pages, Jaquard, Talma, Fenelon, Virgil, Thäer, Mozárt, Calderon, s a jó isten tudná még kik emlékeiről. Annyira közönségessé váltak már, hogy kevés időn alig leend több belbecse, mind a tapsnak színházainkban, a: éljenzésnek polgári gyűléseinkben. Petrarcha a florenci azt mondta volt néhány század előtt: régebben a szobrok erények emlékei voltak, ma a szem gyönyörűségére vannak. Állítottak azoknak, kik nagyot miveltek, vagy a köztársaságért haltak el. Millyen határozottatott Itália szabadítójának Africannak, a mellyet lelkinagysága és szerénysége el nem fogadott, de holta után meg nem tilthatott. Állították a jeles és tudós férfiaknak, millyet Victorinusnak tétetni olvasunk: most tétetnek a gazdagoknak, kik képesek nagy áron idegen márványokat vásárolni. Ma tétetnek nem az érdemnek, hanem hogy legyen egy pont, mellyre büszkélkedve mutasson a honfi, hogy neki is vannak szobrai. Egyik romai császár egy szép fiúnak templomot állított; Nagy Sándor kedves lovának emlékére egy várost, és nevéről nevezteté. Nekünk is vannak embereink, kiknek csak több érdemök, mint bár melly lónak, azért meg kell elégednünk olly emlékkal, millyen kitelik; hogy pedig ünnepélyes nagyságu nem telik kézzel fogható. Ki viszonyainkat ismeri, annak s a t i s.

XXII.

FELSÖRAKOS.

Rákos Felső-fejérmegye soltonként elszort salvainak egyike. E falu lakosai nem hazudtolják meg Benkő véleményét a településről. De azért az idegen nyelv itt idegen. A székely nemzetiség itt olly erős, hogy a beléhullott idegenségnek, benne fel kell olvadnia. A régi települőkeket többé nyelvön ismerni nem lehet, s még kik megtarták az oláh s más eredet emlékit, azok is magyar iskolába jártatják a fiatal nemzedéket. S olly jólesik a vándornak mikor tudja, hogy alig van a székelyföldön ki magyarul meg ne értené, s nem kell még számíthatni, hogy valljon miféle nyelven kérdjük meg bajunkról. E feletti örömet nyelvészeti útjakor Döbrönteij kijelenté, s a nyelv apostola nem veté kösziklára szavát, nemzeti nyelvök iránti büszkeségökre olajat öntött. Mert érezik miként anyanyelv nélkül, nincs többé a nemzet.

Rákos inkább borvizéről nevezetes, minthogy a bort tán mindenek felett jól főzi. E borviz története, a magyar műipar mása. Helyén 1825ig kender-áztató tó vala. Minden tudta, hogy ott borviz buzog fel, de papján kívül senkinek sem jutott eszibe megkísérteni. A proba jóra ütött. Három évre lecsapolák, s akkor bezzeg minden birtokos jogot akart hozzá. Maurer s Daniel nevek jönnek mint pártfogóké, de mint buzgó eszökört papját Barabást; mint végrehajtót a népet kell említenem, kinek 1200 szekér és gyalog napszámában áll. Most ház is van mellette, s a vidékiek kereskedést üznek vele; néha a közönség kárára, a borszéki neve alatt.

XXIII.

V A R G Y A S.

Erdővidék az én hazám,
 Katonának szült az anyám,
 Apámat háboru
 Anyámat sok gondból
 Szegényt elragadta.

Kriza.

E falunak maig is némileg szomorú képe van, mintha még nem épülte volna ki az utolsó háboruk egyikében elhult férfait. Azt mondják, hogy mind egy csoportban lévén, egyszerre hultak el, s hiszik hogy azóta, több ügyelet van a gyalogak lovasokkal elegyítésére a falvakban. Illy eseteknél, ha nem látnók is a katonaság alapeszméit üdvtelenebbnek, mint a vallását: mégis áll a gondolat, hogy miatta elég vér omlott ki már. Az igaz mig béke alatt tenyészik a nemzeti jólét, lenni kell ki falainál őrt álljon; mert nem kisebb dicsőség a békét megoltalmazni, mint harcon békét nyerni; s legyen bár a fejdelem szerencse kegyeltje, mindazáltal a nemzetsergek ezredei, mint megannyi potenciái személyes ügyességinek, vagy mondhatnám, mind meg annyi zerus járul jelentő maga mellé, s ha bukott a szám, mohácsok válnak sirokká, és ellenben. Megváltóul lehetne itt az ember, ki a nemzetügyek felett más kockát találna ki; mert mikép a háboruk ezrei nem hulhatnak el egyénekért, úgy két egyén sem vívhat meg milliók sorsa felett. S még e találmány után is kellene katonaság védelmül, ha valakinek csakugyan eszébe jutna felzavarni a bék nyugalmát, jótékony hatását a műveltségre.

Ezt elkell ismernünk, de el azt is, hogy a kis Áthén, oriasibb embereket állított elő békéjében, mint a hét-hegy népe, hosszú és öldöklő életén. Europa harcióit Napoleon feszíté meg ennyire, de miután az erő és gyengeség, az erény és véték ez óriása lehunytt: alig lesz többé ki ez íveken több nyilvesszót merészeljen a szövetséges állományok szemébe lőni. Ide kar, ide ész kell, s miután ez új csodára hasztalan várunk, gyaníthatólag visszavétnének e polgári vállakról a fegyverek; s azon igazság, hogy e haza polgárokat szül, vissza lesz állítva. Hazáért halni felséges; de érette élni felségebb. Bedugult a jösszékek szája, s eggyel kevesebb minotaur él ember vérrel; s tán a zsoldosok is szemökbe mernének már az élő szörnyetegnek nézni. Akkor a székelység is polgára lesz hazájának, még pedig homlokán hordva a dicséret azon fénysugarát, hogy mikor vért kíván vérrel, mikor szívet kíván, szívvél tud járulni hazája szent ügyéhez; s mi őket csak becsülni, őket csak szeretni fogjuk, mint a nemzet erő gyágásait. Mert könnyű volt az ókornak dicst aratni, triumphussal térni meg; nekik hon nem vala mit munkálniok, a legyőzött rabszolgák nők felügyelése alatt elvégezték a ház és földészet munkáját. De ezeknek senki sem szánt, s ha nem vetnek, nem aratnak.

Mi békétlenséget látott e tárgy felett itt a mult, inkább a modor ellen volt. A katonaság, az édes haza és jó fejdelem védelme, a székelyen nem suly. Ők azzá születvék, mint méltó utódai a művelt és harcos scyta nemzetnek. S mikor rendszeresíték, mondhatjuk csak egy lépéssel léptek tul e nép jogain, azon kor sürgető kívánságára, s csak a szünni indult katonásszellemet ébreszték fel bennök. Azon kornak minden gyermekére számolni kellett: a külhatalmak trónja elleni rohama, a meg nem tért ozman dagály ellen, minden esetre anyai gond vala gátot vonatni. A trón-kérdés eldőlt; a kelet-

nép dagálya megtört, s ha felderül nálok a polgárosodás, itt sem fog kellenni határőrizet.

Ha átfutjuk a szabályzat lapjait, van is benne kárpótlás a vesztett nyugalomért, s a teendőkért szép remények. Mária Thrésia borus korát ismerjük: szüksége volt hű karokra, s felállítá a katonaságot a szélbeliek-nél, a belsőbbiekre is fenhagyván e jogát. Jollehet a hon határain belől tartozott addig is katonáskodni a székel, mégis benne a szolgálatba kilépés napjától minden gyalognak 4, lovasnak 8 p. krt rendel napibérül, s mind bel, mind kül háboruban kenyeret és lőtartást, fegyvert mindenkorra, szíjnemű szereket csak előszörre ígér. A háboruban vagy rablók üzésiben elhult lóárrát megtéríttetni rendeli. Továbbá az adó harmad részit elengedi, el háboru idején a katonát kiállító családnak, s az özvegynek, kinek férje harcon vesz el, mig más hoz nem megy, vagy fia nő. Háboruban sábornemű kellekekről gondoskodást ígér. Idegen tisztekkel raká meg ugyan az ezredeket, de nagy öröme leend közülek tölthetni, mihelyt azoktól eltanultják az újabb harctant. Az érdeemes altiszteknek is hópénz van ígérve. Szerette volna hogy a rendelt öltözetet bevegyék, de ha nem tetszék, megmarad a jelen zekéjek, csákójak, csak hajtókát rakassanak rá. A katonai szolgálaton kívül, minden katonai és polgári hatóságok kényszergetése ellen oltalmát ajánlja. Kiveszi ugyan némelly közterhek hordozása alól, azért a közjavadalmaktól meg nem fosztja. Sem egyes sem köztelkek, szerinte, el nem foglaltatnak a katonatisztekért, csak legelőt és fát kíván nekik. A szolgáló lovakat az adó alól felmenti. Hogy más ezredbe újonc gyanánt át nem téteti megigéri. A vallásügyeit régi állásában hagyta. A magszakadás régi módján mit sem változtatott, s végül fennhagyá, hogy mig valamelly család katonát állithat, addig élhet a katonai kiváltságokkal. S ez a székel katonaság alapszabályzata.

Lesznek, kik ohajtanák hallani, mai állását is e katonaságnak; de e helyett bár régi korával tehetném párvonalba. Legyen elég most annyi, hogy a székelységnek régen is voltak katonás terhei. Millyenek a királyi udvarokban 100 székely-lovas tartása és változtatása; millyen a várak és határok őrizése; s a háborúra felkelés, mellyre mindig készen kellett állania. S mikor parancs érkezett, vagy hordozák a véres dárdát, perdültek a dobok, meggyultak a tűzhalmak lángjai; a székelység nagyobb kisebb számmal felkelt a haza oltalmára, s a királyt egy hóig ingyen követé táborozásain; de ha 15 napig meg nem ütközött, haza jöhetett. Ezen rend fentartására lustrák tartatának, hol nem csak fegyveröket vizsgálák meg, de egyszersmind figyelmeztetnek értékek csonkulására, vagy magosbulására, s a melly primipil, nem bír tovább lovan szolgálni, jött a gyalogok közé, s a melly pixidar, három annyi jószágot szerzett, mint kelle rende egyedének, azonnal primipillé üttetett, fenmaradván az elszegényült gyarapodásakor rende visszaadatása. Ezen lustra bék idején is folyt a szék kapitánya által, s ki alóla kivonta volna magát, vagy háboruba nem mene: fejét veszté ugyan, de jószágát nem; s ha megkegyelmezett fejedelme, 25 mftal megválthatá. Így lett aztán az, hogy a székely parányisága mellett is harci hírt szerzett magának; így az, hogy néha 40—50,000 embert álltta ki, e szerint minden 6—8ig férfit; s bár mikint hangzék azon monda: hogy a csikiak kikérték rátájokat, hogy levervén, csépelni hazatérhessenek a háborukból: azért a székely katonaság régen úgy mint ma, gyöngysora bár melyik seregnek.

XXIV.

KÖZÉPAJTA.

Benkő József inkább eredeti, sok oldalú tudós volt, ki a tudomány roppant tömegéből azt tevő sajátjává, a mivel hazája legkiáltóbb szükségein gondolt segíthetni. Benkő egy practicus tudós volt, nem azok közül való, kik a tudomány kincsein egy hosszas életen át, használás nélkül kotolnak, ő a mit tudott, azt mind hazája hasznára igyekezett fordítani; szóval: Benkő a legnemesb értelemben hazafi tudós volt, s ezzel róla a legnagyobbat mondtuk, mit mondhatánk.

Árokalyi.

Középajtán minden Benkőre emlékeztet. E föld családja szülőföldre, hol mint pap, író, fűvész, és halott mindent felszentele. Benkő derék volt és méltó szoborra. Mégis ez ember, tanulásától le a hársfa nyugalmaig, melly alá tétetett: örökös szenvedésnek volt kitéve. Már diákságában felkölt vala lelkében Transsilvaniája eszméje; mint fűvész a külföldön figyelmet és egy plántának nevére elneveztetését, hón Mária Teresiának egy arany érdempénzét nyeré meg; mint diplomaticust meghívák a kolozsv. lyceumhoz a historiai taniszékre, s a harlemi tudóstársaság pedig tagjául: s mind e megkülönböztetések mellett is az udvarhelyi professorságban, megunva az üldöztetés, civódás szenvedéseit, meghajolt az ivás gyengeséginek; s mind ezek mellett 12 nyelvet érteni, könyveket nyomatni, a hazai adatokat foliántokra irogatni érkezett; míg nem jött az aggkor, mellyben minden tiltakozások ellenére, törvény-

telen öszesketésekért, inséges zavarokba jött. A királyi Tábla vetélkedett büntetése megfizetésén egymás között; de a papság mikor megholt is, még csak temetésire sem méltóztatott megjelenni. Sanyaru kora hazánknak, s annál sanyarubb, hogy e professori civodások maig is tartanak.

A historiának illy szertelen buvára, mennyi felfedezéseket tehete jobban pártfogolva; de hozzá minden kegy későre érkezett. S valljon nem így van-e hazánk az öreg Bolyaival. Ha a m. honi tudóstársaság felemelné 1000 mftnyi jövedelmét csak a szükségeken felül, olly munkát várhatna és venne néhány évre a haza, mi mértani fakának dicsősége lehetne.. Jelenleg éppen készen nyugszik eleme egy nagy munkának, melynek kidolgozására, mitsem kérne mást mint időt; de ezt professori foglalatosságai mellett, magának nem nyerheti meg.

Ezen hajóban vagyon Erdélynek minden belső embere, különösen egy pár státusé tagadhatatlanul. Ők elérték korunkban a szerzetek kiskorát, levetik a palástot, s könyv helyett földműveléshez térnek. Ha mesterember leve, vagy tanolására költött vagyonát tőkésíté: nem jutott volna ide. És a világ bámulással kérdi, hogy képesek elmaradni a világtól? Ne rágalmazzuk a keresztényi türelmet, mikor nem képesítjük a mindennapi kenyér mellé, egy biblián s concordantián kívül, csak egy héti lapot is meghozatni. Mindennek felebbhágott az árra, a pénz ezüstre vált, s a mű papjaink még azon évek szabályzata szerint veszik kopójök', midőn 18 denarral csizmát, 1 mforinttal egész borjat vevének; mégis mértékletességit hozzuk kétségbe, ha kopott öltönnyel lépik az úrasztalához. Jól van Frankhon, hol nemzeti pénztárból huz minden pap fizetést; s ha nálunk ez csakugyan nem lehet, ezüstbe kellene felszedni mostani jövedelmöket. Annyit azonban tapasztalhatni, hogy e kepeszedés-mód viszályt szül gyakorta, s igen üdvös leendne egy papipénztárba gyűjteni fel minden papijö-

vedelmeket, s az egész papság azon köz pénztárból vegye évi díját. E tárgyat érte korunk, s készül is segéd karjaival. A lutheranus pap e felett nem agg, ők úrilag vannak a tízeddel ellátva, azért náluk a professorság csak papi út. A reformatusok is felváltják néha a professorságot ecclesiával: de az unitarius professor 900 m. ftnyi jövedelmét nem cseréli papi képével. A két utolsónak van tehát nagyobb oka az ügy felköltésire. De teszem adjanak bár annyi jövedelmet, mennyivel csak kijöhetnek: mit fog tenni özvegye? pedig minden 4 — 5 papnő özvegy marad egy falca gyermekkel. Természetesen ha nincs apai birtoka, takaradnia kell szentgyörgy napkor, ha mindjárt az ég alá is. Valóba ha valaki sirathatja férjét, a papnő igen: s az emberek mégis csodálják, hogy nem kap a tisztos hivatalos mást nőül, mint pap vagy köz leányt. A katona, királyi tiszt, kormányiszéki hivatalos özvegye és árvái legalább egy részét megtartják az atya fizetésének; de ezek csaknem éhségnek vettetnek oda, pedig ha a képét ma meghozák, holnap mint kölcsönt visszaviszik; s ha visszakérni merészkedik, a kivételre egy szózatot szerzett. Itt jó ember a fájdalom, melynek könyeit ideje már valahára letörteni! Ezüst pénzben fizetés, status-pénztár, papi özvegy és árva nyugpénz-intézet az, mi által a vallás és erkölcsiség apostolait visszatehetni méltóságukba. Az özvegyi intézet régicske eszme a külföldön, minden miveltségszágnak volt gondja rájuk: miért ne lehetne nálunk is forrásokat nyitni fel e szerencsétlenek megmentésire. Az intézetbe beálláskor leteendő néhány pengőnyi részvény, ekklesiák adakozása, közföldök mivelése, ürességbe jött ekklesiák bére, vég hagyományok: oly tőkét ígérnek, melyből egyelőre legalább az élet mindennapos szükségai kitelnek, s csak akkor remélhetjük, hogy papjaink a népnevelés és tudományok gyarapítására kezet nyújtanak.

XXV.

BÜLÖN.

Engedjetelek néhány igénytelen szót egyesek emlékezetére; s ne gáncsoljátok az igazság és méltányosság melegebb szavait, mert Farkas Sándor, az északamerikai utazó, e faluban született. E vidék látá a gyermeket, kit lángörpítő szelleme phárossá tett tengerünken, hogy világítson setét útunkan, ha elkészünk az időben: míg önmaga néma homályban szevedé a feléje csapkodó hullámokat. Kik ismertétek az egyenes lelkű hazafit, édes keservvel fogtok emlékezni az elhunytára, ha másokért egy pár szót emelek.

A ház, hol őt ringaták, nem olly fényes mint hirneme; s családja székely szűk kívánságokkal él. Tanulni ment, s a szabadság újhazájában juthatás eszméje, mint harmat csepp hullott a fiatal lélek remény-virága kelyhébe, s gyümölcsöt hajtott hazájának, mert mint Orpheus leszált a föld alá, s megholt nejét, a szabadság szent érzelmét, önvérei közé felhozá. De ne irinyeljétek dicsőségét, nem híuságból ment ő, üzetett mint üstökös; keblében egy nemzet végveszélye feletti bánat gyult vala ki, s mentől sebesebben, mentől tovább szaladott, annál rémitőebb alakban kísérté kilángolása. Látta Kosciusko kertyében, a tanulók által állított szobrát, igen a Waschington sirját, megszaggatott gledicsiaival; s a juliusi forradalom háromnapos vérinnepe nyomdokait: de nem nyujtának más örömet számára, mint Ádám fiának a föld ékessége, ha elgondolák, hogy az éden, régi hazájok sem vala egykor azon tájnál jelentéstele-nebb. S miután a népszabadság földét ismerni tanulta,

hazatért, mint megterhelt méh, melyet gyűjteménye súlyáért a vihar földhöz sujtoztat; s az elbágyadtnak nem vala ki nyugalmat szerezzen, s lett munkás élete azon elv példájává az ajkakon: író jó dicasterialista nem lehet! Kimondá a természet nagy igéjét, mikép minden ember egyformán szabadnak születik: szemébe merte mondani az agg Európának, hogy gyanuskodása neveli csalfákká embereit. Az első gondolat elfogadása otthonnól űzé, a második künjártában tette szenvedővé, látva mi hasztalan fáradsnak polgártársai, kerülve egy végetlen körben, mint tapodó-malom terhei... Így lepi meg a halál élte 47-ik évében honitörténetek dolgozása között. Igende nem korán és nem váratlanul! Amerikában jártakor ett az europainak tiltott szabadság gyümölcséből: félrevonult Europa jövője elől a tudás kárpita, s fejére lett menydörögve a verejtékes kenyér és lassu halál. Es ő ez örömtelen pályán is rendületlen maradt; legnagyobb szenvedései közt is volt mint egy félisten szobra, melyet körülángol a tűzvész, s még derültebb lesz nyugalmasában. 1834-ben kijöve utazása, s lőn az ébredő nemzet fáklyájává a reggel setétében. Ismét megjelent volna más kiadásban, s a m. Tudostársaság a nyagydíj, 200 darabb aranyát, mint kora legbecsesebb munkájának ítélé. S e fénytelen ember nem fogadú el, visszaajánlá egy oly munka írójának, ki Erdély történetei körül legtöbb fáradsást tanusit. Mégis e férfi, ki a kor egyesületeiben, ha nem első, de nem is utolsó, e férfi ki az örömet csak ismerni kezdette hona iránti szerelmében: ápolatlanabbul szenvedett utolsó betegsége, mint egy idegen; febr. 2-án magát körültekintí, megpillantva ágya előtt a halált, intett szolgájának, zárná rá ajtóját egy pár óráig, s mikor hozzá visszatért — megholt vala..... Azonban legyen elmondva az is, hogy kórágán egy új könyvet tervelt, a nötlenség kinairól. Re-

mélj azért, ki nagy jövők csiráját hordod kebledben, mert Farkas S. sem maradt elismeretlenül: a halál-hír megrázá a hazát, s febr. 4-ke alkonyán a fagylaló hideg csikorgásai közt, egy férfit kísért ki az ország képviselő kara, a más nagy honfi sirja s emléke mellé; a koporsó felett követ szonokolt meleg kebelrel, s a sirt és ötet, a kétfelőlről felgomolygó máglya - füst fellege megkoszoruzá, — mert a füst lángja könyes, elborult arcokat világított; holott nem valának itt rokonai, ő egy néma gyermeket hagyott hazájának: észak-amerikai utazását, s néhány idéttent, miket megégetni hagyott meg végrendeletében. S legyen szabad most kérdenem: valljon a néhány nap után tervelt szobor, nem méltó emléke leend-e? ki nem birt egyebet fáradozmaióért, mint egy bilikomot a testvérhazától, hogy legyen nála az öröm és szenvedés itala egy kehelyben. Ne vonjátok meg tőle a háládatosság érzelmét, hiszen a nemzet dicsősége egyesek homlokáról sugárzik alá; s e falu elholt gyermekével a hon nem fog megszégyenülni. —

XXVII.

NAGYAJTA.

Erdély annyi nyomos gondolkodó, alapos tudós, annyi lelkes s általában nálunknál poetább lelkületű férfi hazája, költészeti literatúránkra nézve eddig — csodálatos — csak alig létezett.

Schedel Fer.

Csik büszkén említi, hogy már 9 püspököt adott ki kebléből; de Erdővidék sem terméketlenebb a derék fők termésében: különösen Nagyajta az, honnan annyi deréket mutathatunk. Itt írja Cserei kora történeteit. Itt van a Vén körtvefa is, melyet a gyermek Kriza körül jácodott, s mint költő megénekelt. Nincs miért hát kétségbe esnünk a költészet jobbkora felől, a néhány év előtt ébredt lelkesülés már annyi helyet, s im fát is megénekelt, annyi népdalt adott a székely ajkokra, hogy nem messze látjuk az időt, melyben a Pókaiak, Adorjánok, es Jenők székely szellemben jelennek meg az utókor előtt. És még egy nevet! s nem is halgatom el, ne láttassam önérdek emberének; de nem tehetem hogy azon eszme társulathoz, mi e névhez kötve van, néhány szót ne emeljek. Személyemet, fiatalkoromat érdeklőkre semmi szóm, de ánnál több volna a székelyhonról mondottakra, s főleg ha úgy veszem őt, mint székelyhon polgárát nem csak mint szobatudost: úgy sajnálva kell megemlítenem főelvét: miszerént a székelyhonban az anyagi és szellemi erő nincsen parlagon. Én vitatkozni e lapon nem akarok, csupán olvasóim meggyőződése az, mit álkodással félrecsaltni nem szeretnék, félre

csalni polgári és erkölcsi véteknek tartanám. E honroli hitvallásomat ekkép tevém vala le: a székelynép kebliben nemzeti erő, földében temérdek kincs, alkotmányában jog és szabadság; csak hogy mind ez parlagon; s Kovács ur e parlagon tagadására idézi a pesti Hírlap következő szavait: törvénykönyvében sok gyakorlatlan, néhány üdvös, a jelenkor szellemivel összhangzó jogokkal bír: e jogokat törvény nem csorbitotta meg, de a mellyekben rossz szokások, káros intézkedések, rendeletek s áruló hazafiak fondorkodása századok óta dúltak s némelleyk kárleső és haszonvágyó szelleme ma is kénye szerént dúl? tovább ezt: feljajdul lelkem valahányszór reájok gondolok s eszembe jut, hogy az ostobaság ellen magok az istenek is hiába harczolnak sat. Vallyon nem egyet teszen-e a p. Hírlap és az én hitvallásom? És hól van jót akaró ész, melly innen a tágos értelemben használt: parlagon szót és lételt tagadhatná. Hól ostobaság és önkény, szegénység és sérelem van ajakon: ott azt gondolom, nincs miért dicsekedni egy jóhonfinak, a jollét virágaival, gyümölcsseivel. De kérem a meleg székelyfit, ne sajnáljon egy pillantatot vetni falujára, s elgondolni a sok sérelmeket a földön..... hól mesterség, kereskedés, népmíveltség, iskolák, művészet, utak, gyárok, st. csak bágyadt vendégek: ott azt gondolom tiszta meggyőződésből mondhatni el, hogy kebel, föld, és jog parlagon; s nem alaptalan az elhidegülés gondolatra, mert így élő nép egymásiránt bizodalmas nem lehet. S az agyagfalvi gyűlés is, semmi egyéért nem gyűlt vala egybe, minthogy az elhidegülők ellen, egy más rész magát, összeesküvéssel biztosítsa. De ne menjünk tovább, Kovács ur irománya élő tanujele.....

XXVII.

HÁROMSZÉK

Háromszék gyönyörű tér, de nagy része terméketlenebb, mint a magyarföld; s mégis a legmiveltebb szántóföldeket, egymástérő s faházakkal csinos falukkal mosolygó, s áldástparlóló vetéseket látnak szemeink. Csak egy talpalatnyi föld sincs használatlan, minden munkásságra szorgalomra, csinos takarékságra mutat.

Tanárky.

Háromszék legszebb völgye Erdélynek; ki tengert, vagy magyarhon rónáit nem látta, kedves látványa lesz e kárpáti karoktól ölelt térség, melyen a faluk mint csillog csoportok szóródnak el. Nyárban egy sárgálló tenger, hol a kalász hullámain faluk hajonként fogják megszaggatni..... Ki e falukat s az eddigieket látá, önkéntelen azon kérdésre jó: miből élnek ez emberek? Valóban ki látja, hogy a férfi maga ácsólja házát, faragja szekerét, míg a nő gunyáját szövö és varja: meg kell győződnie, mikép itt minden földmivelésből él. Igaz, földmivelés legbiztosb tőkepénze a népnek. De látók felebb, a szőlőmivelést miként korlátozza az égaly és mivelni nem tudás; látók hogy a baromtartás itt, hol egy más Svájcz állhatna elő, mi kisszerű; látók mint jut tönkre a bányászat; s mellette a Thois fonó gyártalálmánya, mely 12 órán 6668 ölet nyújtva, hasznos lehet; gondolhatni mily csekély hasznu a vadászat és halászat, hol üzni csaknem mindennek szabad, s ezredik puskásnak sincs fogalma arról: mit mikor kell és nem kell

ellőnie; s tudhatni mint megy az erdőlés, hol semmi rend a pusztításban. — Ki mindezeket elnézi, könnyen a gondolatra vetemülhet, hogy e nép is mint sok keleti, hátára veti zsákját s megy lisztért hová isten vezérli. De nem, itt szinte mi keleties keresetmód sincs, hanem szántanak és vetnek. Vegyük fel a földészet ez ágának, minden lehető emelcsőit: például, uradalmak nem lételit, a tized nem adását, a birtoksajátságot, más miveltségek országrészekről elszigeteltetésit, a mindennapos szükségét, divat nem ismerést, általában mindent: első emelcső az ön számar a dolgozó szabad nép két karja leend. Nincs is itt heverő kéz, a kisasszonyka szénát gyűjt, s a katona-fiatal még commandóban is gu'salyt, gereblyét mit farag szerelmesének; s mégis e földön, hol a nemes ércről a márványig, a tiszafától a galagonyáig, jáhortól a nyulakig mindenféle van, mit ez égely megszenved: nagyon szomorú látni mi kevés kényelmet tudnak magoknak szerezni e jó emberek. A hibát, a fenakadás ez okát hol népszabadság van, a nevelés hiányában kell keresnünk. Európának egy kormánya sem tesz a földészetért igen sokat, éppen azért kell a népnek magáról gondoskodnia. Mennyi idő és erő megy itt kárba, mennyit hajtana bé velők némethon, hol a nép is érti, miképp a harmadik fordulóba olyakat természeteni igen is lehet, mik levegőből színek kövéredést; hol a szőlőműves nem kételkedik, hogy a szőlő lehányt levele és fája ad legkövéritőbb hamagot. Itt pedig fut fárad minden ember, nem marad egy órája, melyben istenével szolhasson, nem egy pillanata, nem egy fillére, melyet ön vagy gyermeke mívelésire fordítson. De mit is várhatunk egyebet illy aggszokásokkal, hol minden úgy megy, mint a nagyatyák alatt. Tanumul csak a gyümölcsfa tenyésztést hozom fel. Mivel azonnal nem terem: senki sem gondolkozik ültetésről. Falvakat me-

gyünk át, s nem látunk egy fát, nem egy gyümölcsöt. Nélkülözve van az, mikor a pihenőnek árnyat, a hevíltnek hűs csemegét, a betegnek eledelt, a tűz ellen oltalmat, a pénzetlennek jövedelmet hajt, s mikor Stájerhon a nyári utast enyhítő gyümölcsborral fogadja, s másutt az utak szélei rakvák gyümölcsfákkal: itt mit sem tudnak róla, az egészséges szépítő gyümölcs helyett, kiszit ezen zabbol készült pépszerű csemegét használnak hűsítőül, és más egyebeket.

Nyelvbuvárok elismerék, hogy a székelynép a leg-tisztább magyarságot beszéli. Itt azonban több tájbesszéd vagyon, s alig határozhatni el, melyik már az eredeti típus. A Rikán kívül, mely szóban két e van az utósót övé teszi, mint gyermek, e m b ö r; a két a s szót pedig, ha ragos lesz, mind két tagjában á-val ejti, mint á n y á m, pájtába, s más illyszerű kiejtései vannak, mőnjünk a hōgyre sat. A Rikán belől pedig az ember, e m b é r lesz, az isten i s t é n, s más egyéb végtagi nyujtogatások halhatók, s van táj, hol a Hagyjatok olvasni című játékban az orvos nem mond több Jánoskát, borocskát, bokocskát, mint ez emberek mutogatnak főjebbecke kicsinyke kutacskát. st. A parancsoló mód, ha egy tagu, csaknem mindenütt s z a s z e ragot kap, néhol a több tagu is, mint: mondzsa, jősztesze, mutasdsza. Vannak más sajátságai is, melyekért egy nyelvbuvár nyereséggel töltené itt napjait. Vagy mért ne kelhetne a székelek közül is egy, ki mint Szeder Fábían a paloc ejtésre figyelmetessé tegye a magyar világot, hogy rokonságukról és rokonságunkról jobban és világosabban lássunk.

XXVIII.

SEPSI-SZENTGYÖRGY.

A katonai lakok körül kitűnő rend csinosság, dísz, valóban meglepő . . . szemközt fekszik a mostanában készült székház, minek párja hazánkban bizonyosan egy sincs . . . Említést érdemelnek egy katonai nevelőház, s a Reformátusoknak télen nyáron át üres iskolájok . . . Mostanában czéhok keletkeztek, mikor másutt a czéhok nyűgítől menekvésen török fejöket.

Árokalyi.

Nincs miért említenem, hogy az erdélyi határszéeli katonaság az őrséget Bánátnál veszi át a magyarhoniaktól, s Máramarosnál teszi le; s tudva van, hogy ezen őrséghez járuló másfél-százezer ember 5 regimentre oszlik: két székely- két oláh gyalog s egy lovasra. E lovas ezrednek stabja sep. Szentgyörgyön, mintegy középben, minthogy egyik oláh ezred Szebenschék- másik Besztercze-vidékén központosul . . . Van egy csinos normal iskolája két oktatóval. Innen, Kézdivásárhelyről, — de legyen ide számítva a szentmártoni két, s a bereczki egy oktatóvali iskola, s még tán az egerbegyi is — mondani akarám, ezen iskolákból nyer a székely katonaság minden szükséges tudományt; s minden felsőbb míveltséget a katonai szabályzat és fenyítékből. Bajos állapot! Azonban ma nem így van. Mind a katonai fenyíték, mind a tanulhatás, szelidebb s tágabb korlátot nyertek. Most könnyebben nyer engedelmet a katonafi felsőbb iskolákba is mehetni; könnyebben ad-

nak szabadalmat mesterségre, vagy politikai s egyházi hivatalokra eltávozhatni, s nem vitetik vissza erővel, ha van más, ki katonai kötelességeit lerojja; s minden mit a kormány az ily eltávozoktól kíván: évenkénti bizonyítvány tanolása, s évenkénti jó magaviseletéről; s ha haladást tanusít, rendszerint meghagyják választott pályáján. Nem mondom hogy ha a család megszorul, haza nem kényszerítik. De korunkban itt is vannak kivételek. Történt, hogy az hasonló fiatalokat egy házba záraták, s a jó versíró visszamehetett iskolájába.

A katonai fenyiték jó hatását senki sem tagadja, ha a katona és nem katona polgárosodását összevetjük. A mult időkben duryának kellett lenni, ma halad az idő szelid lelkével. Nem rég bottal törék meg, mit a fegy meg nem hajthata. Ma ők is, mint nemesek sarja, ki vannak vétetve a botozás alól; legalább naponkint érkeznek a szelidítő parancsok. El van az is ismerve, hogy ők egyszersmind polgárok is, s hogy a tulfeszített szabályok szétszogatják a lélek polgáriasság hajlomait. Különben is a katonai rend örök mozgonya szabályosan megy, s mikor megszünend katonáskodások, akkor is hadi szellemü marad; s ki az ösmagyart látai akarja ide fog jöni. Csakugyan, ha eszünkbe jut, hogy az insurrectio nálunk még áll, s jöhet a pillanat, melyben a haza dísze harcra szólíttatik, nem kisszerű zavarnak nézünk elébe. Egy szerencsétlen óra, s a haza jobb fiai, a gyakorlatlanság napjai után sirba dülendeknek. Vagy el kellene nálunk is törteni az felkelést, mint más nemzeteknél, vagy időszakonként gyakoroltatni a fegyvert, vagy mi tán kívánatosb, zsoldosokra bizni. Azonban emlékezzünk, mint szált szembe a frank néhány évtized előtt Europa haragjával; emlékezzünk miként repült Roma sasa a világrészein, mig polgárok hordák jobb joken, s mily hamar és könnyen elbukott, mihelyt zsoldosok kezére került szent oltalma.

XXIX.

LABORFALVA.

Itt egy művésznő jut eszünkbe, ki Magyarhonban tisztelve van, míg e nép róla, leányáról mit sem tud. Nem itt született ugyan, de megáradott kebelével vallá meg Erdélynek, hogy az édesanya boldogítóbb a fogadott-nál. Kik hazájokban vannak, nem érzik a vándor honvágyát, mit Erdélyi J. olly jól énekle. Boldog az anya, melly minden gyermekét önkörében teheti azzá, mivé hajlama felhivá; s hol minden ember jól van és büszke nemzetére, tán a fájdalma sem olly kinosok; s melly hazában, bár melly tájra keljen a polgár, mindenütt kíséri a nemzeti dicsőség szivárványa: ott tán a kétségbeesettnek is vannak reménysugárai. Magyarhon hála az égnek, kevés időn az illy nemzetek sorában lesz, míg Erdély naponta öregbül e keleties pangásban. Fendobog minden jó érzésű kebel mikor látja, mennyi intézet, mennyi műipar, mennyi lelkierő fejt ki önerején túl a Királyhágon, ha eldondolja, hogy Magyarországnak országgyűlése által, a történhetők ellen garantiája van, hasonlóan tudóstársasága, fejlődő irodalma, mű és termék-kiállításai, takarékpénztára, muzeuma, hajókázása, vasútja, selyemtenyésző egyesülete, priznici gyógyintézete, hengermalma, gazdasági iskolája st. st. Magyarhon az emberiség jogait is megismerte: a zsidókat emancipálja, a jobbágyokat polgárokká kívánja emelni, a rabokat emberiebb módon jobbitja, s a siketnémáknak iskolákat állított, a szerencsétlen kisdedeknek lelencházat, óvóintézetet, az újoncokat nem fogdossa kötéllel, a népnek olcsón kíván kezébe könyve-

ket adni, Angliával kereskedési közlekedésbe jött. s ha mindezek után elgondoljuk, milly fényes polcot vívott ki magának a tudományosság, mennyi tiszteletet és pártolást vitt ki Barabás ecsetje s a Ferenci vésője; s ha végül mellé számítjuk a színészet országos pártolását: lehetlen nem örvidenünk, lehetlen azonban el nem szomorodnunk Erdély maradásán, s mig egyik szemünk örömben úsz, a másnak könyeznie kell.

Szeretném sokakkal elhíttetni: hogy csupán a művészet szentelheti fel a nemzetet a tudománynak, hogy ő maga a nagy cél; hogy a szépségnek olly magas köréből ad eszméket, hol a tudomány elnémul; hogy a színészet egy a legizletesb művészetek közül: de illy környületek között Erdélyben a színészet meg nem települ, s az ember ki oltáránál kíván szolgálni, el kell hogy hagyja hazáját.

Erdélynek van országosan állított színháza, s nézősége, melly Magyarhon jelesbeinek egykor koszorut tudott nyújtani. S most úgy van Erdély velök, mint eltiltott kertész nevelt gyümölcseivel, mint megtagadott anya elpártolt nagy reményü magzattal. Így van Erdély más művész gyermekeivel is, ritkán sirja is kinek bölcsője volt. Pedig az idegen föld minden kegye, minden koszoruja, nem ér fel az anyaföld egyetlen jóvähagyó tapsával. De hogy ne láttassunk egyénekért szólani, kérdem: nem érezhető szükség-e egy országos színház nálunk is; s nem kedvetlenítő-e, hogy feltűnnek nálunk a pestiek mint fecskék, mint vándor csillagok, hogy annál setétebb boruban hagyják szinpadunkat, hogy annál sajtóbban érezzük, mit kell nélkülöznünk.

Csak, ki a művészet magas élvét nem kostolá, lehet haza, nemzeti nyelv, csinosulás, színészet iránt kőzönbös; s ha illyen vagy, nézd meg egyszer Laborfalvi Rózát, Magyarhon Rachelét szülőföldre szinpadán. Lássd nyulánk termetén e büszke főt, arcán a tragikum

vonásait, setét szemében a katastrophok éjjelét, a boszszuvágy játékait, s ajkain a gunyosolyt, mint terhes felleget a villámokat; vagy lássd a kebel hullámozását, mikor rá sujt az érzelem menykőve, vagy mikor a bánat vihara feltörni készül; e hatalmas karokat, gyors és büszke mozdulatot, sértődéseinél a méltóságot, a le-sújtó állást, hogy lássd Hollofernes Judithát. S halj hangot, haljad az érzelemmélység gyász hangját; s lássd őt mi szép mikor a féltékeny büszkeség jogait védi, mi gyönyörű hősies méltóságban; jöjj és lássd mi szép, gyönyörű és fenséges mikor mint Griseldis gyermekiért küzd, eped magáért, s mikor mindent elvesztve lát, megtörve szerelme sulya alatt, égre emeli szemeit, s arcán könyecsepp hull alá. S ha mind ezekben végig nézted lehelten a színészet és nemzeti nyelv iránt közömbösnek lenned.

S az illy színészekért kiket néz Erdély? silány kontárokat. S ha egy egy jobszerű feltűnik is közöttök, egyedül mit sem tehet. De reméljük, hogy a Hunyadiak hazája, melly képes volt a fejedelmek korát fényessé tenni, melly művészek, költők termésében ismeretes lehetne: nem fog sokáig késni itt is pártfogásával... Mert ha bémegyünk egy fővárosba s látni akarjuk a nemzetet, színházát keressük fel. S itt előttünk áll a haza jelleme- művészete- divatja- irodalma- nemzetisége- társalgása- izlése- erkölcs- szokása- tudománya- festészete- hangászata- szavallása- műértősége- öltözetével st. Itt veszi elő az utazó csinmérőit, mert együtt találá a nemzet öregit, ifjút, hölgyeit, férjfiát, tudósát, művészt, előkelőit, polgárát st.. Színészet által terjed a nyelv. Nyelvében él a nemzet. Le-gyen nálunk is országosan ápolt színház, s nem fogják Erdélyt kerülni színész gyermekei.

XXX.

ERESZTEVÉNY S SZÉKELYBÁNJA.

Vesd el a gyilkos vasat, fogd az ekét kezébe, s legyen béke a székelyföldön!

Jenő Jósikánál.

Van-e vagy nincs alapja ezen névszármaztatásnak, lássák a hazai régiségek buvárai, nekem mindegy, akár melyiket állítsák meg, s azt hiszem a nyájas olvasónak is.

Árokalyi.

Mind a kettő helyén egy egy kis falu van, s mindenik névszármazása kétség alatt. Eresztevényről némelyek azt mondják, hogy hajdan a tatárok kborlásai alkalmával, nagy sereg székelyt fűztek volna fel egykor, s midőn nem haladhatnának az erőtlen aggokért, így szolt egyik alvezér urának: erezd el a vént. S ez eleresztés emlékéül nevezék így. Mások úgy vélekednek, mintha hajdan itt a Háromszék összenyuló határain a vének gyűlést szoktak volna tartani a közügyek felett, s hogy e kieresztéstől venné nevét. Vannak kik mesélik, mintha e helyen a Brassóból jövők, mindenkor ki szoktak volna eresztetni. st.

Tovább emelkedik a dombocska, hol némelyek Székelybánja várát keresik, a mai Várhegy helyén. Mások éppen ezt mondják Székelytámadnak, vannak kik egyiknek sem hisznek. Nekünk elég, ha elmondjuk róla mit a költő mond:

De hol van ma a büszke vár?

Porrá omlott helye is már.

A székelynép szélyelhányta,

Mert támadását nem bánta.

XXXI.

KOVÁSZNA.

Az itteni oláh nép, legszebb ember ráca, melyet valaha hazánkban és hazánkon kívül láttam, s főleg hölgyci, milly kecsesek!... Valóban nem egy méltó közülök, hogy egy festő, pl. tisztelt Barabásunk.... ecsetére méltassa.

Árokalyi.

Olly szélül vagyunk, hogy a képzelő-erő segítségével szinte halhatni a nyomor szavát az országból, hol keresetlen hever még az arany. Érces vizei nem ihatóságokért, hanem az elemek azon surlódásáért híresek, melly örökös párolgásban tartja a földet, s melly az egérfajt elűzi, a faedényeket pedig penészhiréggel rakja meg; s melly idő-változásoknál olly hatalmason tör fel, hogy a madarakat leszédíti, s a kútakat pincéket megölő gázzal tölti meg, s melly az édes vizet csaknem kaphatlanná teszi a lakósoknak.

Rovásul szeretjük megjegyezni, mikép Londonban 30,000 gyermek nő fel iskolai oktatás nélkül, s hogy Frankhonban $\frac{2}{3}$ része a lakósoknak olvasni sem tud; szeretjük hogy mást ne említsek, megjegyezni magunknak, mint curiosumat, mikép álkodják ki hivatalából a tespedő svájci papok Schert, a néptanító-intézet alapítóját; s nem akarjuk észrevenni körülünk, hogy Kovásznanak, az Orbaiszék főhelyének, a 2000 főt haladó falunak, csak most keletkezett iskolája, s hogy az öregebbeket más a nyomorúságon kívül nem nevelé. Hogyan paralyzálhatjuk e sorokat a fiatal Amérikáróli azon

tudositással: mikép a legkisebb falu is tartozik iskolát és oktatót fizetni; hogy ott, hol három ház épült, már a negyedik iskola lesz. Hol vannak itt az ingyen iskolák, melynek tőkepénze és közföldre van? Ezek nálunk csak újságok, és újságok maradnak sokáig. Mért is múlnak a hívés napjai, míg nem következett a tudás hajnala; hogy legalább a népügy jobb alapját isten nevében vethették vala meg. Hol a prophéta szó, hol a stentori hang, melly meggyőződéssé érlelhetné kevés időn csak azt: hogy el kell választani valahára a kézműre törekvő gyermeket, a tudományra készülőtől, hogy az együttlakás melegében az önfertőztetés minden nemei sebesebben tenyésznek, s hogy szelid polgári kezekre kell a hon leendő polgárait bízni. Mert hogy idézzek egy tényt. 1841 Jul. 16-án a székelyhon egyik nagyobbyszerű iskolájába lépek, ott hol börtön-kamrák épülének. A t. oktató úr egy ággyal telt szobába vezet, a lég bűzhödt, a földön egyebek közt apró tojás hajok. Kérdi az oktató ki hányta oda, semmi felelet. Ott állt egy nevendék reszketeg képével a közös félelemnek. Pofpufpof! s a gyermeknek sirnia sem szabadott. A szidalom, gazemberezés ömlött reájok; s nem állhatá úrtársam, hogy meg ne kérdje: mint gazemberek jöttek-e ide, vagy itt lettek azzá; vagy tán nem is azok ... Hol ezután építnek iskolát vajha a makfalvit mintául vették, míg eljő egy jobb idő!

XXXII.

KÉZDIVÁSÁRHELY.

A viszonyos tűzkármentesítő egyesület célja, a tűz által károsaltaknak, a nem károsultak általi kölcsönös felsegítése, és a szándékos gyújtogatásoknak is megszüntetése..... A koldulás merőben megtiltatik, és azon evlől, hogy a mit Háromszék magának hasznost és üdvöst tehet, teheti más törvényhatóság is; idegen égettek sem remélhetnek székünkben felsegélést.

Sz. Iványi György.

Erdélyben aránylag egy városban sem üzetik ekkora kiterjedésben a pálinkafőzést.

Árokalyi.

Szeszélyesebb alkatu várost alig láthatni mint Kézdivásárhely. Piaca egy középpont, melyből az utcák és házsorok mint megannyi sugárok folynak ki. Okául adják, hogy e város csak fiatal telep; itt menvén el a brassai országút, jónak láták ezen föld birtokosai, árus házakkal bérakni a földeket, mások ismét úgy vélekednek, mintha régen itt, mint több falvak összenyult határpontján a vidék vásárt tartott; s e deszkabódékból alakult volna e város. S nem ok nélkül vélekednek így, latin neve: *Asserculi oppidum* is ide mutat, s tanujok néhány oklevél. És éppen mivel ilyen, s mivel ez összenyuló földeket annyira megrakák egymás mögötti házakkal, hogy minden udvarok a mellett hosszan nyuló keskeny utca: következik az, hogy az újabb években e város csaknem porrá égett, s máig sem tudott újraszülelni, s főleg hogy leégett emeltes

iskolája megsemmisült, valóban sajnálhatni. Ha valamely városnak szüksége van a tűzkár-biztosításra, Vásárhelynek vagy. Hogy pedig e jótékony intézet el nem ismertetett, nem csodálom: a pénztelen székelyföldnek annyi ezret adózni a külföldnek, nem a leg-gazdaságosb. Néhány év előtt Marosszéken egy eszme létesült, miszerint egybeállanak a helységek, megbecsülik minden ember javait, s ha valamelyik elégett, kölcsönösön felsegitik egymást; s ha évig nincs égés, egy fillér nélkül lett biztosítva jövőjéről. Hazánkban s különösen a székelyföldön, hol máig sem ment ki dívatból a nyomorultani segély, hol az új gazda, vagy égett ember ezer segéd-kezekre talál, hol fa elég, a pénz kevés, igen boldogító gondolat. Bárha egész székelyhon eggyé társulna, mi csekélység lenne egész falvakat helyreállítani. De szabad legyen megjegyeznem: hogy a vagyonnak egészeni biztosítása, visszaélésekre nyújthatand alkalmat, s ha negyede biztosítlan maradna, óvakodobbá válna minden.

E szorultságból magyarázhatni meg azt is: miért esett e város olly mohon neki a gabona fecsérlésnek. A serfőző különösen a pálinka-üstök minden háznál párolognak, s nagyon kár, hogy vidékére is elhatottak. A városnak mi mezeje sincs, mégis halomra főzik a gabonát, a ser kupája 3—4 vkr, s a meg nem emésztetett pálinkát szekerekkel hordják le Brassóba, s ki a magyarföldre, honnan aztán vas, gabona, s egyéb árukkal térnek meg. Vannak közöttök ezrekkel bírók, de vannak körülek aztán annál szegényebbek, s ezt tudva szomorú látni e pálinkás székelek táborát Brassó piacán, mikor e gabona Albion piacán is elkelne, még pedig képzelhetni mi áron, hol napibére egy napszámosnak 5 forint körül jár. De mit tud erről e nép, hol nem hogy hírlap, de postaút sincs, s csodálhatni-e, ha a boldogító eszmék olly későn jutnak el hozzájuk. Hon-

nan tudják hát, hogy van egy angol-magyar egylet, mely a magyarhon termékeit 100tól 5 forint provisióért eladja, sőt egy részinek árát előre is leteszi... S mi lehetlenség leend e szállítás körül, majd ha a székelyhon Marosa és Oltja a Dunával másként lesz összekötve: akkor Háromszék térének, megnyílik az Olt által a világ piaca. S pedig nem hasztalan remény. Az Olt hajózási társulat részvényesei közelebbről nyertek a felségtől tán 10,000et, mint nogató akaratja jelét; s medre sem olly járatlan, folyt ezen kereskedés, hordának rajta királyi élelmet a katonáknak, s az utolsó hajós Filsch úr senhangon vallja, miként borvizeinek elmerülését, csupán a félénk, tanulatlan tutajosoknak köszönheti.

Itt van a II. gyalog ezred stabja, van intézete, mellyben 18 éves koráig tanul a katonafi. Igaz, hogy az ókor hősei nem illy intézetből kerültek ki, de miután a párizsi iskola katonai irodalmat tett szükségesé, el kell ismernünk, hogy b. Purcell, mikor 1817b. ez iskola eszméit szőnyegre hozta, emléket emelt magának. Az akkor hazánkban utazó felség, azonnal kegyes volt megengedni, s a jó ezredes közbenjárására az ezred 40, a vidék 30,000 v. rfnyit tett le, s öt évre fenállta a szép épület. Miként állása feljelentésekor, a kormány butorozásra 10,000et küldött, s ugyan annyit rendelt 100 tanuló alapítványául. Szaporodott ugyan ezen alapítványok száma néhányval, de előbb nem léphet. Ma 200nál több keresi benne a világosság sugárait. Szép látni a katonai egyenruhát oktatói széken; kedves látni a gyönyörű rendet, csak félő, nehogy e rendtartás rögzödjék a gyermek lélekbe főlvül; édes hallani tőlök a németnyelvet; csak jó volna... ha nem csak értelem de az ész egyetemi ereje lenne mivelve. A panasz rája sok. Egyik azon panaszol, hogy a népfiai nem vétetnek fel alapítványra; más hogy a népf

innen kijöttével a békétlenek számát szaporítja, elszokván a földészet terheitől. Más nem szereti hogy annyi órán mind feszített rendben tanulnak; másnak rosszul jó a polgár gyermekek azonnal büntetlen lustasága. Mennyi fő annyi vélemény. És legyen bár mennyi, nincs olly keserű megjegyzés mint a békétlenekről, s mint-hogy itt jóakaratumk nem segíthet; egy más függőnyt vonok szét. Ismeritek-e azon csoportot, melyet jogtalanság érzése szenvedni tanított, kik sokszor megátkozzák a napot, meg az órát, melyben kiléptek a tudatlanság boldog homályából, kik tetterőtől reszketve kérdik hol van a hon, hol a nemzet, melyért ők születtek, melly nekik pályát nyujtana. És nincs hon, nincs nemzet számokra, mert valamellyik ősök polgárilag botlott vala, és elvéteztett tőle a cím, mite napokban mint pusztá érdemjelt kellene hordani. Hogy valaha a régi székhely alkotmány ismét helyreálljon, azt nincs ismiért kívánni; de a birtok és személy jogegyenlőség, mi szegletköve volt, annyival inkább eljő, minthogy itt van a kor, mellyben minden ember fog részesülni teherből úgy mint javadalomból. Mig minden békérne az alkotmány sáncaiba, vegyének be legalább azokat, kik miveltségök érzésében sorvasztóbban szenvednek mint pariák. O adjatok tért a honorationoknak a tettek mezején; mert hogy várhatnak ezek mástól, mig a nemzet maga sem ad kiknek adhatna.

XXXIII.

TORJAI ÉS TUSNÁDI HEGYEK.

Hegyek közé emelkedünk, látni a természet csuda műveit. — Feltorjától, így Háromszék lapályaitól 4 órára fekszik a Bálványosvár, tele az enyészet mohával és népregékkel. A várat Opor a fejedelmi sarj emelteté, miután szent István a pogány Gyulát meggyőzi, hogy mint Hadur tisztelője az ő erdők s járattan szirtek között áldozhasson scythia isteneinek. Sokáig volt véd és kincs lerakóhely. IV László alatt borongaló tatárok ellen oltatul szolgál. Sigmond császár az Apor családot birtokába megerősíti. Apor András 1603 körül elveszti fiscalis keresettel. Beszéllek azt is, hogy Bava-riai Otó Opor Lászlóhoz, mint akkori vajdához jött leány kérni, s hogy a hatalmas ur ide e várába záratta, s itt kényszerítette volna lemondani koronájáról; mit Opor mint elveszettet az úton lelt vala meg. A vár 200 ölnyi kerületű, modora németes. Egyik torony fala néhány ölnyre még fenáll. — Szép lenézni innen a meszsze hagyott térségre, s e vad sziklák tájára: hol a bálványozás az emberész e puja találmánya védte magát. Csakugyan minél törpébb valami, annál magasabra vonul; s mikor a pogányság magosságokat keres oltárul: a keresztény vallás lapályokon is tudott fohászkodni. A székelynon magasabb tájai máig is ragaszkodnak vallásokhoz, vagy is a reformátio reájok fel nem vergődhetett, s a protestantismusnak meg kell elégedni a térek szelidebb helyeivel. Azonban a vallás szerencsénkre, ma már csak tényezője a nemzetjollétnek, azon

kicsi különbséggel, hogy mikor a sokszorozó 1 lenne, leginkább megközelíthetnők a nemzeti jollét eszméit. Akkor az egész Székelyföld egy templom volt, kupja a meny, oltárai a hegyek erdők s patakok; egy volt a templom egy a dogma, egy a nyelv, egy a nemzet: ma itt tán 8 felekezet; de vegyük csupán a bévett válásokat: a romai egyháznál van 8 decan; a reformátusoknál, unitariusoknál 5 esperestség, s hát ezeken kívül az egyesült és nem egyesült görög, zsidó, örmény vallások papjai, ekklesiáji, hány darabra nem szeldelik fel a nemzetiség szent területét.

A honfit a Büdös kevéssé vagy éppen nem érdekli. Elmegy ő meglátogatja Olaszhon' Grotta del Caneját s feljegyzi naplójába, mi áron nyitá meg a ravasz olasz kapuját a titkos barlangnak, miként pattant föl a sötét üregre zárt ajtó, s miként az ügyesen betanitott eb az idegen szeme látára szörnyet hal, s ha távozik, tüstént feltámad. És visszatér honába, és meg hal itt a nélkül hogy látta s ismerni tanulta volna, s a gyönyör s tudomány az okosabb idegené lesz.

Nagy Ferencz.

Nézd ama barlangot ott aranyló íveivel, s langy lehelletével. Befogott ajkakkal bele lép egy perczre a kór, de siet visszatérni; mert ha gomolygó párája külsőleg gyógyítva hat az idegekre, keblében a lehellet, halál!

Lenke Josik.

Menjünk felebb. Az útát szekér alig járhatja.... Itt ott nyárban a hegyterén feredni jöttek' sátrai füstölögnek, tovább a savanyu vizek körül lovak legelnek, neki neki fordulva a borvizforrásnak; belebb kénes víz fortyog fel hideg holyagjai közt felhányva sötétén mindent mi beléhult, vagy fenekéről felszakad. Jobbunk-

nál iszonyatos hegyláncz: oldalán könnyen öltözött kór emberek vánszorognak fel, a Büdösbe mennek, jó lesz követnünk őket. A köszirt oldal rétegeiből nagy fák nyulnak fel és alá; lábainknál árkok tűnnek elő, lépéseinkre feldöng a föld ürege: eszünkbe jut a fejedelmek korábbi kénköbányászat, miről ma csak a torjaiak kiváltsága szól, s gyanakodni kezdünk, hátha pokoli kénés üregek felett vándorlunk. Messzire, sárgállik a kénés barlang-száj, s belőle öldöklő pára reszket fel, melly a madarakat lebuktatja; közelében pedig mit sem találunk, mint néhány ölnyi sárgás üreget, melly a belémenőt altagjaiban heviti, belebb pedig kénés léggével utosó lehelletet hagy bészippantanunk; s a melly a szemet, fület s más hártvás részeket csiklándós ingerrel rohanja meg, az ezüstet megbarnítja némelyek szerint s a puskát ellőhetlenné teszi. Mint gőzfürdőt sokan használgák, s a szemekre különös jónak találván; néhány-szori befutás meg is hozza kelet kízó fürdőinek bár melyik izzasztását. Ma egyéb hasznát e kén-tömegnek nem veszik, pedig korunkban, midőn az európai hatalmak verseny almájaként tekintik Sciciliát, nem lenne érdektelen, megtudni mi rejlik e hegyek között.

A nyilások legnagyobbika előtt egy sir és kereszt áll; a monda szerint egy szegény sorsu szerelmesé, ki ügyessége által megnyerte a kedves gyermek hajlamát; de a zsugori atya gazdag vót akart. S midőn a fiatal utált férj karján látná reményét, ez üregbe rohant, s ide temeték. Más regét vett fel innen Josika az Adorjánok és Jenók gyűlölségében. A kénüreg, melyben a Jenók iránti bosszuvágyban fölnevelt Lenke bójátszodja utódait, a jóságait felduló atyának im előttünk áll; s édesen emlékezzünk a kietlen hegyek között a művészet kísérő hatalmára, s a szép de phanaticus Lenkére, s gyűlöltje iránt gerjedett hasztalan szerelmére.

Oldjuk meg saruinkat! a hely, hova tisztelt olvasóinkat vezetjük, szent! Ez a Szent-anna tava a csiktusnádi erdők örökszépségű gyöngye, smaragdba foglalt gyémánt, ezüst tükör fenyvek koszorujában.

Nagy Ferencz.

Menjünk tovább. A Miko-erdeje rengeteg homályába merülünk be, az út kétes s csupán egy járatlan ösvény vezet. A szem mit sem lát mint roppant erdő égre nyuló, és összedüledezett százados fáit; s ha olykor a napot megpillantjuk, vagy ha csak egy madarat egy lepkét láthatunk, oly jól esik hogy élő lényre bukkanánk. A vallásos búcsújárók egész a tó tükreig fák oldalába metszett keresztekkel jelelék a vándor útát, de biztos vezető nélkül mégis kborlásainkban időnk marad tisztelni tanolni a keresztet..... Két órai vándorlásunk után feltűnik a Szent-anna tava zöld hegykarima tojásdad üregiben, mintegy kéklő csepvíz a nefelejts setét kelyhében. A hegy körül kraterszerű, csak hogy benne sustorgó lángok helyett, víztükret látnunk hullámozni. Kerülete $\frac{3}{4}$ orányi. Partján egy kápolna s keresztek. Bejárásánál a tündérmesék zöltsége; s egész kereken út és keresztek, a búcsújárás ünnepeleihez. Különben a hely vad, a víz tükreire fenyőfák hajlanak, mintha mondanák: ember, közel állsz istenedhez! felebb szelidebb fák lombjai, mintha susognának: légy jó ember, s havasakan is teremtek gyönyörűséget számodra! Szent Annanap körül Csik s Háromszék, sőt messzebbünnen is, három útan jönnek ide a vallás hivebb gyermekei, s mi szentségeket a kereszthadak kora kigondolt, egyszerre hat e napon lelkökre. S a hely nincs rosszul választva. A tó népregéktől szentelve: egyik róla mint tengerszemről beszél, a másik sárkányait, gyékjeit ismerteti, melyet ha megégetsz, porait megiszad, mindenszemerjéből újgyék terem beléd. Utja

rosszabb a galgatóénál, a vidék zord magánya képes felköltetni a bűnbánat legégetőbb kinateit, a víztükrökre pedig egy szent talány, egy rotunda, melynek oltárain a természet remekelt, kupja pedig az ég kékellő kárpítja. Szivetható látvány szemlélni mint kerüli e napon az áhitatos nép, mind olvad össze szent éneke, a természet harmóniájával.....

Látatok a Bálványosvárt szomszédságában a Bűdösnek és Szent-annatavának. Hallatok róla a regét, melly tündérek által épített, az összerakás után keményülő szikladarabokból; s értékek mint uralkodának felette e bájos lakosai az hajdon időnek, eledelül az ökröket, mint csibéket kötényökben hordva fel egy pár szökkenéssel.... Mellőzve a tündér világot egy székelyregét akarok elmondani. Egy ős regét, melynek szövődéseit sok helyütt mint a várfalát, megszaggatá a századok vihára.

Miután szent István legyőzte a pogány Gyulát: Opour, a fejedelmi vér, ős hitéhez hű kíváncsán maradni, egy várt emeltete e sziklacsucs fellepkoszorus tetejére, hogy ott szent berke árnyában sziklák és források között, Hadurnak áldozhasson; kezén vala a libatio kelyhe, kezében az oltalom és bosszu hatalma: az ördögökkel is megvívott volna scythia isteniért. Forgott az idő, s a vár uralma három fítestvérre birt; mind a három szilaj mint kora szelleme. Meggyökeredzett a keresztényvallás; de a Bálványosvár úrai csak bálványozók maradának. Egyéb szertartásokkal a búcsújárások is kezdenek divatba jöni; szorgalmasan kutaták a helyeket, hol a kijelentés szent ígését a természet is prédikálja. Illy helynek találák a szent Anna tavát.

Egy tiszta nyári napon a három testvér lovagjatek után asztalnál ült, mikor fölzeng a búcsújárók szelid hymnusa a vár alatt. Ablakhoz jönnek, mindenik ke-

zében gazdag nehéz serleg, mindenik tekintetén a lenézés büszke vonalmai. Mint meglátják a lombkoszorus serget keresztes papjával vonulni a völgy odvából: egy gunyakaj hangzott a testvér ajkakon: dícs neked Hadur! zugott le; a három kehely megürült, s a két fiatalabbé az éneklő nép felé röpült, ezer darabokra szakadva hosszas útjukban.

Kik ezek? szolt a nagyobb, mintegy büvölten.

„Mint nézem: a kedves tribus, legjobb barátaink.“
Volt a gunyos felelet.

„S ki az a hölgy, a setét kabolán, félgyász öltönyben, mint elborult csillag barna felleg között; ki leakara szálni... ki felénk néz... ki mellől a fiatal leszált s egy virágot szakított az oldal virágaiból... ki nek átadá.....!“

„Ah bátya! az Mike Ilka; oldalánál a fiatal; Poka Andor, ki Kádárt érette nyergéből kiveté.“

„Mátkája hát?“

„Az nem! a lány még nem szeret.“

„Lóra fiak, látnom kell őt!“

A fiatalabb testvérek sokáig ellentállak kívánságának: illetlennek botránkoztatónak mondták megjele-
nésöket a vak-buzgó nép között. De ki parancsolhat a fellobbant kebelnek? utánnok eredtek, de az imádkozók már félig megkerülték vala a tót; ott álla előttök a természet csodája, mint istenital a kehely fenekén s partján a lányka mint beléhullott gyöngyszem. A nép térdelt, s köztte a kiért jövének, szelidebben mint jézus, büszkébben mint Mária az olajfák hegyén. Alólról fel kozzájok mint egy lefordult menyből, honnan a nap sem hibázott, ének hangzott fel, s a három pogányfiu keble dagadozott.

Jenő leszált a lakomázni akarókhoz, a két fiatalabb pedig az oldal fenyvese közt állt, élet-halálra rohanandók a sérelem bosszujára.

Estve gyalog tértek haza felé. Pokának nem volt szabad elhagyni Mikénét az erdős út rengetegjén... Ők együtt lovagláznak, s mikor elváltak egymástól, Jenő a szemsugár örök lángjáért, üdv cseppet lopott le a szüz ajak nap mentével zárkozó kelyhébe; s a várában felfelé vágató után, reszketeg sohaj szakadt ki az angyalszelid hölgy kebeléből. Az anya önérzettel pillanta leányára. Lovagja pedig harapá kékült ajkail... Csak hamar megismerék egymást. Egy nála mulatott est után felkél s testvéreinek álmat beszél, mellynek következménye lőn, hogy a két fiatal egy sereg kísérvél ledubogtatott a magosból. A bérc nagyobb királya végig nézegeté várát, végig ős ereklýeit, s kezde a jövőkre várni. Vára ablakába dőlt, s a barna piros arc setét selymében játszadozott ujjáival. Fölötte terhes felleg vonult el, s egy menykő-ütött ezredes fa égését bámulva, valami rosz jelt sejdite; szólitá hü öregét, hogy az áldozók készen legyenek. Az ifju nyugtalan lett, de semmi sem mutatkozott. Mond öregem a kapusnak, szólt tovább, lépjen erkelyére, s mikor a völgyi út homályában egy pár szövétneket látand: ha összehajolva lobognak vigan, ha kétfelé égnék búson kürtöljön. Megy s alig jó vissza, s a kapuór örömet harsog. Jenő ablakhoz fut, s látja a két tüzet, mintegy összehajolt gothivü gloriát. A völgyi út kavarodik, s a hirnőkök elmerülnek. Lovat elé! szólt a vár ura a szolgákhoz, mént ragyogót mint az öröm, hogy potolja ki sugárával az elborult napot. A kürt ismét felharsog, de tompán mint a fájdalom. Jenő ablakhoz lépik, s hát a két szövétnek földre borulva úszik a völgy setétén. Mént elé szolgák! setétet mint az éj; feketét mint a kétségbeesés, s az ismét elmerülteket az ifju megszaggalott reménye kíséré. Harmadszor is kimerülnek, harmadszor is megharson a kürt, de most jó hirt josolt. Felugrott a fiatal: méneket elő szolgák! barnát és fejt, gyilkoljatok le

mindent, öröm vagy gyász, ma áldozat kell. Minden áldozatot hét hét pár táncoljon körül. A joslásnál magam is jelen leszek..... Mondott, s ablakába állt, honnan az est alkonyában közelgőkre veté vad szemeit; a két kőszáli fenyő lángban volt már a két testvér kezében; megrázák harciasan, hogy özönle a szikra reájok, s visszadobák a patak árjába. A vár urának hosszasanak tetszett a csigaúton jutni a hirhez; lekiáltott. Alólról üdv vagy halál hangzott. Elejőkbe jött s megmagyarázák neki, mikint az első, reménysugár ivevolt, mert a lányka egyedül érte lehell. A leborult lánggal akarák mondani, mikép az anya nem adja pogánynak. Harmadikkal, hogy ki kell vivniök bár mi uton. A három fiatal megmetszé karját, véröket kehelybe egyesíték, s a Bűdös kén barlangjai megrendült odvaiból setét füstgomoly szállott fel, kísérve úrok haragos összeesküvésit.

Más nap maga Jenő jelent meg Ilkánál, s hozzá első kérdése volt a kapusnak: úgy jó-e mint pogány? s hogy igennel felelt, még a hid is felvonatott. A mindenhatóság egy perciért oda adta volna Jenő mindenét; haragjára a fák megreszkettek. Mond asszonyodnak, szólt kinosan, ha istene országába nem költözik várával, holnap látandjuk egymást! És elrobogott. Jenő!! hangzott utána, mint egy angyali szózat. Megállt, mert a szó Ilkéé volt. Jer vissza Jenő! ismétlé, mintha sírból szólana... A lovag lelke egész erejével függött a könyezőn, ki repülni vágyó szeraphkint reszketett utána... Vissza!!! hangzott a mord anyai szózat háta mögött; s a lányka összerogott.

Hajnalban a Bálványos-vár piaca zajlott a fegyver döngésektől. A kürt egy hirnök érkezését jelenté. Bébocsáttaték. Az érkező Poka volt. A vetélytárs büszkén, de illedelemmel fogadtatott. Én ellened vagyok Opour! szólt ez, mert a hölgyet ketten szeretjük. Megmondani jöttem, hogy egynek közülünk halni kell, kö-

vetségem szerint ugyan azt kellene mondanom: hogy vívj meg az ojtózi goliáttal, fogd el az Ikavári kígyót, mindkettőt elevenen, s a hölgy tiéd; hét nap van adva mindkettőre, másként akkor megülnedem nászomat. Én pedig mást mondok neked: jőjj ekkor vagy előbb, vívj meg velem s az erősebbé a pályabér. Ezt mondhatni vállalám e követséget.

A hét nap eltölt, a nász-sereg gyülekezett. Iszonyu póroszlop kavargott fel a messzi uton, s a mindent most halló hölgyek ajkain halálrémülés látszott vonaglani. Jó Opour! zugott mindenfelől, s egy rész oltalmat, más futást keresett. A vár őrizet elfoglalá helyét, s harciéneket kezdte dallani. A porfellegből lovag vált ki, egyike a vajda apródainak. Ezer szem függött rajta, s hogy megismerék, ezereken pirulának ijedelmökért. Éljen a vajda! kelt minden ajkon, s csak a nász hölgye volt, mint lehervadt virág.

Elhangzott az ének s esküvőre gyűlt a nép. Bé-lépett az ifju pár, de a kápolna is gyászolni látszott, s a gyertyák az oltár bal oldalán elaludtak. Hideg borzalom fogta el az imádkozókat, meggyújták és ismét alunni készülnek. Oltárhoz lépnek s a sirból hang hal-szik ki. Azonban a vár két oldaláról: éljen jó urunk! dörgött iszonyatosan. Kezdődött a szent áldozás, a zaj mind közelebb vonult. Itt a kígyó! itt a goliat! riadá a sereg. A szép ara elalélt, a násznép pedig észvesztve rohant ki templomából. Lesimul a kapu; s im a csordákat és embereket nyeldelő kígyó, mint egy ezredes tölgy három szekeren vonatik fel, seperve a földet hosz-szu farkával. A nézőket iszonyodás fogá el; mert farka ütéseivel döngeté a földet. Megvan kívánságod asz-szonyom! riadott a kisebb testvér..... Érkezett a más oldali sereg is, s közötté egy herkulesi ember, szeke-rére állva láncoltan; kötött karának izmai messzire duz-zadozása jelenté, mikép az erő oriása nem adta meg

gyáván magát, s most kit a vidék rétegett mint fenevadat, a középső Opour meggyalázását csak toppintásával s fogreccsentésével bosszulhatá. Ismét egy sereg dobogtatott; s a sovár szemek egy fiatal lovagonnyugvának meg, s ellensége se tudá elfojtani üdvezlő éljenét. Lepattant lováról s a körbe fordult fegyveresek közt kesztyűt vet ki, de senki sem vevé fel; s a nézők keble szorulni kezdett, mert karján fél világ terhe, homlokán az istenek hatalma. Poka volt, kit kerestek szemei, és nem hasztalan; mert ez is egy poklot hozott elene keblében. Mennyi nő a vajdához fordult, kérni a vívás megakadályozását, a vajda néma maradt. Összevág a két hős, zápokint omlott a szikra fegyverökről; midőn felmerül Ilka a várterén, közbe veti magát: a két kar kiejti fegyverét, s az örömjaj végtelen lesz.

A kigyó mind iszonyitobban kezdett süvölteni, s most elejével olly erővel lökte fel magát, hogy egyik szekér, s a vonó bivalok egy párja ölnyre emelkedett fel a levegőbe. A folyosó hölgyei sikoltva simultak férfiak karába, a fellebbe emelkedő előtt. Jenő vizet parancsolt elő, a bivalok elvitettek, az emberek szélyelfutkosának; a kigyó ivott és ismét ivott, mignem egyszer erejének egész terjedelmében farkára emelkedett a reá láncolt szekerekkel; torkából a füstláng és mészláva singekre szakadott, s úgy veté magát földre, hogy a vár alapjában meghasadott. A rabló gyilkost pedig, szólt s vajdához, kegyelmednek adom át. Elegetélt rettentéstökre.

A folyosóra lépő Jenőt baráti kézszorítások, csókok fogadják, s az anya keblire szorítá leánya szerelmesét. A hölgy őtet, s ő a hölgyet ártatlanul repkényzék körül, s az élet mennyé lett körülök. Poka elrebegelemondását; de nem mulatá a paphoz sietni, kit ígér, halálfenyegetés között rávett, hogy a romai szent háza alatti betiltsa a keresztény-vallás megfertőztetésit.

A tisztelt férfi megtagadá ugyan az oltári szentséget, azért esküdt mátkákká esketé őket, s kezdődött az ünnep.

Megérkezett az egyházi tiltó parancs, mellyben a mátkaságot érvénytelennek s az ismeretséget becstele-
nitőnek nyilváníták. Jenőnek senki sem merte kezébe adni az írást, annál kevésbé róla szólni. Egy követ által küldék meg, a lányka azon titkos üzenetével, hogy holnap a szarvasok kútjánál várja bé. Mind kettő meg-
jelent, s az ott hazatérő erdőlők, nem győzték magasz-
talni a tündéri öltözetű vadász leányt, mellyel a vár
ura olly kedvére mulatott egy fa lágy árnyában.

Más nap vasárnap volt. A vidék Torjára gyült imádkozni, de inkább bécserélni némi szükséges esz-
közöket. Elhangzott a harang, a piac népe templom-
ba tolult. Folyt a mise, midőn a két nagyobb Opour a
templomba lép harcias könnyű öltözetben; örvendett a
gyülekezet fényes urának, csak Ilka reszketett a szent
szűz képére vetve égő szemeit. Felszált az oltári füst,
könnyebbülve lépett ki a nép, s mint megbüvöltek egy
pont felé todultak: egy pár tegnap bénnitott párdúc
volt a bámész nép csöditője. A felkészült fegyveres
szolgák és lovak észrevétlenül maradtak, s mig körül-
tekintett az anya, s fegyverre kapott a vetélytárs: a
hölgy a Jenő karjai között, Jenő pedig szilaj ménen, to-
va vágatott szolgálai kíséretében. A nő-rablás ingerült
támadásba hozta a népet, a hátrább maradt testvért egy
iszonyu ugrás földre terité; a fellázult sereg beérte a
szerencsétlent, s iszonyu volt a szenvedés, melly után
sirját ott lelé; s már szinte beérték a nőrablót, a mén
horkolva hányta a tajtékot, már már rogyott le a hölgy:
midőn az erdők rengetegjéből előbukkan a tartalék se-
reg a kisebb Opour vezérletében. Megújul a harc mig
lovat váltanak, s mint vihar a habokan repültek a me-
nekvők.

De mikor óra mulva látni akarák egymást, kiket a halál megkimélt, csak megcsönkitott szolgák voltak: a két testvérnek csak hős küzdelmit hozák meg.

A nászéjnek végtelen volt bánata, öröme. A szerelmes diadalt nyert, a testvér mindenét veszíté. Jött a korány, nem hozá kiket ők várának. De igen egy serget, vadat, rémitőt, tombolót mint a menydörgés. Kaput Ilka! harsont szenvedélyesen a vezéri szó. Még egyszer hangzott, s az amazoni kar buzogányától mért-földekre döngött a vár kapuja. Ben kívül növekedett a zaj. S im az ostromlók mögött egy fiatal pár tűnik fel, szeliden mint két égi lény, s közülök egyik szól: asszonyom, vagy ha tetszik anyám! a kit keressz előtted áll: egy nő és a férj. Tegnap egy hosszú életért könnyörgénk, ma csak egy igen vagy nem szóért; s az ellenfél reszketett bosszujában. O Ilkám! ezt kelle megérnem, hogy anyjára piruljon a lány fölpillantani! s a nap első sugárai egy sereg könyüében törődtenek meg. Még egyszer asszonyom, a vár titkos után jövének, hol most egy tábor eregel kifelé: mond, ellenednek, vagy szolgádnak akarod tekinteni? Áldásodért imádlak, átkodért nincs isten ki meg mentene. Az anyai kebel ellágyult, s az ellenség nászsereggé vált.

Némelyek gyanítják, hogy az ostrom megújult később, s csak a kereszténnyé létel csilapítá le; mások hogy csak gyermekeire adá megegyezését. Elég hogy szerelmök a haza koszorujába a legszebb virágokat termé és termi.

XXXIV.

C S I K.

Ha elgondoljuk, hogy Csík Gyergyó Erdélynek legmagasb pontjai, s hogy fenyők inganak a hegy ormon: kietlen vadonnak kelle képzelnünk e tájékot, de nem olyan. Csík egy kies lapály körül kerítve örökzöld hegyláncsal, mondhatnám egy ángolos várudvar, mellyen az átesavargó Olt, s jól rakott faluk gyönyörű csoportozatokat formálnak. Háromszék felől lejtve bé, különösségek lépnek előnkbe. A szántók kopárobbak, s fenyőfával kerítvék, a faluk nem olly vidámok, a házfalakon a katonát jegyző feketé táblák sűrűdnek; mint merőben romai hitűek hazájában, mindegyre kereszttel találkozunk, az emberek szelidebbek, s mintha mondanák: nem csak kenyérrel él az ember! a zeke marosszékiek kék hajtókáját veresre váltják; mint I. régiment hivei a sárga gombot fejéressel cserélik, s asztalra jó a csíki túró kászujában; s a gyümölcsfa csaknem kaphatatlanra lesz, a gabona, jobb nemei láthatlanok, s hinnünk kell, hogy nem csak kenyérrel, de isten ígéjével is élnek az emberek. Ha végig pillantunk e terméketlen ronán, s látjuk hogy a jó házu nemes 20—30 garasért órákig visz szekerén, nem lehet kételkednünk a felől, hogy itt a jószivűséget a nyomor vette nőjéül. Itt az égföldin mi nemesebb sem terem az égaly miatt, zab árpa, rozs a kenyér gabonák, s az is majd nem hónap-pal később érve mint másutt, gyümölcsöt Marosszékből szállítanak, s a barmok hiányát a réteken, golyák hada potolja. Nem csodálhatni hát, ha Csík s Gyergyó ép gyermekei mint aratók, kaszálók, cséplők borítják el a

vidéket: ők verejtékkel lerojják a földnek évi tartozásokat, de nincs a sovány földnek honnan fizessen. Mondja tán valaki: hol a nép száma terhivé válik a földnek, ki kell költöztetni a feleslegest, mint tesz külföld. A székelynép inkább le van fűzve hazájához, mintsem egykönnyen tőle megválhasson; különben is axioma a statuspolitikában, hogy egy \square mértföldre 10,000 fő kell hogy a miveltség és jólét minden szükségével elláthassák magokat. Azonban e táj szomorú kivétel. Itt sem egy város, sem egy gyár, sem mesterség, általában a műiparnak egy ága sem gyümölcsöz; s ki tudja mikor vesz fordulatot e lét? És e nép sorsa így sokáig még sem maradhat. Ütött a nép újjá-születés nagy órája, s hangja nem soká e tájra is elhat. Gyároknak dolgozóintézeteknek kell létesülniök, hogy e földhöz sujtott népnek legyen hol tengjen, míg lábra kaphat. E tájat maga a természet gyárhelyivé teremte. Az Ölt vízzel, a hegyek fával, a falvak munkátlan kezekkel, a vidék kelmének gyártható nyers anyaggal, és vevő tömeggel járulnak a vállalatához. Miféle gyár volna célszerűbb, nem határozhatom el. Annyi bizonyos, hogy minden ország, mely a műveltség alfokain áll, nem fog sikerrel munkálni a fényűzés cikkeiért, leghasznosabb hát, mely a nép életéből kifejlő szükségeket kívánja potolni. Bőr, posztó, gyolcs, kartonfélék könnyen tanulhatóságokért leginkább ajánlhatók itt, minthogy a mesterség titkaival sem vágnak megbarátkozni. Azonban a papír-gyár sem megvetendő, főleg illy országban mint miénk, hol minden jobb papírért külföldre kell irkálnunk; s egyszerűsmind leányoknak is dolgot ad. De vannak Csíkban jelenleg is termékek, melyek százaknak adnának élelmet, millyenek a fenyőtűró jobban kezelve, millyen lehetne a fenyővíz jobb ízűvé téve, s milyen a rézbányászat, márvány s vas kutatás, melyekre jól használva ezrek támaszkodhatnak. Mennyi vas- réznemű edény

eszköz kell, csak egy közrendű háznál is; s ha Csík el-
látná magát hámorokkal, szomszédait illynemű szüksé-
gesekkel, magán jót segítene. De úgy-e, hol a pénz?
Igaz! mert a nyomorultak, kikért a dolgozó-házak s
gyári napszámok fölálltak, alig járulhatnak pénzzel e nagy
célhoz. Egyesületek kellenek, egyesületek, mint min-
denütt a világon illy vállalatoknál. Én hiszem, hogy a
szegény iránt hazánk sem érez hidegebben, mint bár
melly ország, de nekünk egy nincs, egy Szechényink,
ki a vállalatokat központosítsa, s a még is alvót felri-
adja. Mert Csíknak még csak pénze is van ide. Vagyon
az itteni szélbeli katonaságnak egy tőkepénze, a rév-
indicált havasok, és jövedelme. Ezen jókora darab föld,
mióta Moldvától visszavétették, háborítlanul használta-
tik, s át van engedve a katonaságnak bizonyos költsé-
gek fedezésére; s e költség mindig fedezve, s ma még-
is 40,000nyi a maradék e pénztárban, pedig minden
katona kezességén kölcsönt is kap s vesz belőle. S mi
üdvös és boldogító leendne, ha egy honérzettől meleg-
gült kebel kitervelné, mikint lehetne e pénztárból egye-
sek hitelén gyárokat, dolgozó intézeteket állítani, hogy
ne kelljen csépelve kerülniök hazájokat, kiket atyjok-
ról nem álda meg a sors.....

XXXV.

CSIKTUSNÁD.

Az erdélyi romai egyház püspöke itt született. A falu lakói több kegyét vették a nagyra ment honfinak, s dicsekedve mutatják a telket, melyen bölcsője ringatt volt; s még meleg emlékében valának azon jó érzetének, minél fogva a II-ik gyalog ezred leányai számára nevelési alapítványt tett vala; a szebeni apácák kolostorában. Az emberek megszokták mások dicőségglepléből önfejőkre is vonni valamicskét; s főleg a székelynép, kinek egyetlen öröme isten- és honszeretet, képzelhetni minő lekesedéssel tekint honosa dicőségére. A székelyember nem a leghajlandobb gyermekeit taníttatni tovább a bibliánál, s ha csakugyan iskolába megy, atyja kívánsága az, hogy pap vagy semmi legyen. Innen magyarázhatni, miért öntik el székelyfiak Erdély papszékeit. Mint született szolgálai Jesusnak nagy léptekkel haladnak: mindenik státus számlált közülök püspököket, s ha jól emlékezem a romai egyház 11, a réformátusok 9, az unitáriusok 5 székelyfőt láttak püspöki palástyok alatt. Hazájokhoz e méltóságokban is hiven ragaszkodnak, s nemzetök is hozzájuk; s kívülök nincs a földnek oly felkent embere, mely atyáik hitéből csak egy hajszálnyit is eltudjon tőlök perelni, vagy a régi szentegyház alapjához csak egy mászemnyit is ragasztani.

XXXVI.

CSIKSZEREDA.

E hely ugyan egyetlen városa a két Csíknak, a két Csík összejövő határszélén, honnan mezeje sincs. Nevezetességeül a Mikóvárat kell említenem. A várról is kevés mondani valóm, rajta sem historiai emlékek, sem építészeti csín, sem tájszépesség mit festő valaha hatással vegyen ecsetére. Van még is rajta egy nagyra-nőtt balhiedelem. Nagy része a népnek azt hiszi, hogy ókori épület a kronika szerint XI-ik századból, s hogy a Mikó család később notán veszíté el. Tisztelet az ős neveknek! Alaposabb azon adat, mely a fejedelmek korában teszi le alapját, mit Benkő is pártol és állit azon elvből, mely birtoktalannak nem engedi meg, hivatalt viselhetni a székelyek között. B. Mikó Ferencz az említett időben, Csíkban előbb al- később főkapitányságot nyert, s midőn zugna Csík e jogtalanságért, földet kap a két Csík határán, s építteté e várt azon feltétellel, hogy holtával a székrek száljon. A XVII. század szétrombolá; XVIII helyre állítja, s lesz a II-ik Székely gyalog ezred stab-épületivé. —

Mit mondjak magáról a városról? Minő jollétre, minő csinra emelkedhetik oly város, melynek jóval kevesebb lakosa van, mint mennyi betűt róla eddig írek. Mesteremberei nem egyebek mint falun, de hogyan is kívánhassuk műhelyöket, midőn Erdélynek minden kisebb várasában a mesterember sem földész sem mesterember, s így télen ha melegszik nyárran fázik; s még is záporként hul a panasz, ha kontár műveiknél az idegent előbb becsülik. Tanolnák ki mesterségöket, ván-

dorolnának tul a 9 szilvafán, nem szorulnának kapára. S mit látunk itt a cimerek helyett? Csaknem minden ötödik háznál cégert. Gyönyörű typusa székeinek, szép jele miveltségi fokának, s mi több az sem bor-cégér, hanem mi lelkiismeretlenektől árultatva, megemésztí a test belsőjét, mit felénk csak az oláhok isznak, hogy izgassa elkorhadt belőket, mi nem kisebb méreg a mákonynál, minek ivóira Chinában nem kisebb büntetés van, mint nálunk a gyilkolásnak. Ki e népnél megismertetné a bór valódi jóságát, vagy ki apostola lenne Mathew atyának: nem tenne kisebb nemzeti jót, mint ki az ős székelyeket, a lóhus-evéstől elszoktatá. — Állatt is volt össze közelebről egy társulat, a nép felcnelésére de gyanusittatván kereset alá vonatott.....

XXXVII.

CSIKSOMLYÓ.

Mit mondjak büntető törvényeinkről? mit fogházainkról? keresztül futok ezeken mert a XIX században mindezekről csak pirulva szólhatnak; s különben is ezek hiányát mélyebben érzi minden hazafi, hogy sem a javítások iránti készséget akárki részéről is kétségbe hozni lehessen.

Régebben e falut az assisi szent Ferencz kolostora tévé nevezetessé, mint a mely testben és lélekben első a székház vonja magára első figyelmünket. Az épület nagy és új, kisé idomtalanocská ugyan, de egyik szárnya alrészé felejteti a csín hiányát. Sietek kimondani, hogy kamarák épültek itt rabok számára. Hány megye dicsekszik ezzel hazánkban? s im távul a középponti miveltesség melegétől, havasok között terem meg a józanabb philosophia e megbecsülhetlen magva. Legyen megengedve hogy a birói lakot, a megyei hivatalosok külön szobáit, tánctermet, s egyebeket feledék lebeszél-ni: lelkem az emberbaráti érzelem kunyhóiba von. Egy pillantatot ide azoktól, kik Csik és bárdolatlanság szó alatt ugyanegy eszmét, egy fogalmat szeretnek gondolni: Csik a szerintök bárdolatlanok hazája, példány gyanánt lépdél sokak előtt Amerika szép céljai felé, mint ki méltányolni tudja, az emberiség méltóságát még megtántorodásában is. Mondhatlan örömet nyújtott látása, Kővárvidéke pokolszerű pince-börtöne, de áltá-lában hazánk penész zugai jutottak eszembe. Mintha

láttam volna, hogy fetrengenek éves szennyben, félszázados penész és szemét között, mint sáppadoznak a százados bűdös léghen, az undokság mindenmű férgei társaságában; mint adja leckéit az ember szörnyeteg az ártatlanság megtántorodott fiatalának; s miként esküsznek össze, kiszabadultokkal legyilkolni minden gyámtalant, feldulni mindent mi szent lehet az emberi társaságban. Rettenetes kép, milyennel csak vadabb tájok szolgálhatnak! De elismertetett roszasága, s a helyrehozás érzelme meglepé hazánkat is. Ideje is már Erdélynek, mely a reformátio zászlóját előllobogtatá; szégyen, vagy csak akarom mondani, ideje elismerni az eszmét, minek némethon már a reformátio századában oltárt épít. Menthetjük magunkat hogy nincs pénzünk kísérletekre, különben mi is éppen úgy szeretjük embertársunkat. Igen is, mentegethetjük, kik a maltai gályázástól a kereken törésig mindent össze próbáltunk, csupán a hátra még, hogy Sibériát, és Botanybait nyissunk a bűnhödőknek.... Ez soha sem is leendhet meg: jóg szeretőbb a magyar, mintsem azon szegény embereket, kiket társasága elrontott száműzze önkebeléből, mielőtt javítani próbálta volna. De hadjuk! El van ismerve már, hogy nem jók tömlőceink, s a hogyan segítsünk hát? lett a stádium. Eoropa majd három századig törte rajta fejét, s mégis az emberjog hazájának, túl a tengeren jutott a koszoru, mint feltalálójának. A XVIII században Némethon tele fenyíték és munkaházokkal; a munkások száma szaparodik ugyan, de a vétkeseké éppen nem. Amerika hogy leküzdé szabadság-harcát; ide veté szemeit; a testi büntetést eltörlé, a halálost megritkítás lett az auburni rendszer, de a korbácsolás nélkülözhetlensége a halgatást áthágók iránt, szózatot és zajt emeltetett a józanabb résszel; s a philadelphia rendszerletteredménye, mely nem együtt, hanem mindenkit külön kamrában dolgoztat. Itt a fenséges gondo-

lat, melynek világára megvilágosultak a börtönök éjjelei; csak sajnálandó, hogy az építés akadályai, sok ellenzőket támasztanak ellene. Azonban ne feledjük hogy a singsingi 1000 kamrás javítóház rabok által épített, egy istent kísértő felvigyázó örködése alatt: rabjaink pedig fájdalom nekünk is elegenden vannak. Ugy látszik, hogy a világ nagy része a magányos rendszer barátja; méltán is, mert Auburn együtt dolgoztatja, és az együtt halgatás tantali kinjának teszi ki embereit: Philadelphia pedig munkát ad szobájába, könyvet bibliát, csaknem mindent, főleg időt mit Auburn megtagad. Az első rendszer meglehet még hasznat is hajt bé, az utolsó pedig néhány pengőnyi költséget is kíván, de jogszerű-e valaki verejtekén kereskedni, valaki kinját bérbe adni? Nálunk ugyan hol a megyei követeknél is egyik tulajdonságul nyílt zsebét nézik: könnyen gondolható hogy az olcsobb modhoz nyulandanak. Pedig jó lenne már valamit elv szerint is honosítani. Vannak ugyan a philadelphiai rendszernek is le nem győzött problémái. Ha felhozhatjuk az auburni módszerre, hogy a lelket eltompítja, korbácsolása bosszura költ, a nyakat lenézetésével meggörbíti, a lelket parlagon hagyja: a philadelphiai ellen is felhozható, hogy a testet ügyetlen-egészségtelenné teszi, a lelket meláncoliába öli a tebolyodásig, ide járul még az olaszok aggodalma is, az önfertőztetés; ezek s a világnak ezernyi ellenvetései mindkettő ellen sokáig pártokat fognak felriadni hazánkban. Valljon a megismerés ellen, mi annyira nagy ellenók az auburni ellen: nem lehetne-e nálunk vékony álarccal élni, honnan csak a szem lenne látható? Így kevesebb leendne a költség; könnyebb volna nekik bibliát, erkölcs-termesztant felolvasztatni. Így minden jeladás félelme megszűnne; mert egyik sem olvashatná a másik arcáról a rokonszenv vonásait.... Megelőzni a vétkezést, ez a bűntetés azon elve, mit senki is megcáfolni nem fog.

XXXVIII.

MÁDÉFALVA.

Ha egyébire nem is, de arra a nemzet és kormány bizonyosan megtanította egymást, hogy a kölcsönös bizalom, legbiztosabb oszlopa mind a kettőnek.

Záborszky.

Hívtségünket oly mértékben tartjuk Királyunkhoz, hogy ha valakit megtudnánk, hogy Királyunkhoz nem igazi hívséggel van, életét is készek volnánk elfogyatni.

Lövőteiek 1762b.

A faluról mit sem mondhatok egyebet, minthogy nagy, s a fiatal Olt partjain fekszik. Egy sír az kelet felől, mely e helyet a nemzeti sírok közé szenteli. Nem mondtam valami különöst, csak mit milliók utánam dörge-nének. Nincs miért csaljuk magunkat. Ne hitessünk el olyakat, melyekért a historia bukást tanít. A nemzet, a nép szenteli vagy gyalázza meg a multkor tetteit, s e virágozza fel, vagy rombolja szét a sírokat. A romai honfi megdicsőíti a gyalázatos Tarpejust; Jezusért pedig Roma bitófáját, mint szentséget hordják sokan keblöken; hasztalan mondná ki a halált a frank zendülés-kori kormány a nép hőseire, mert a vérpadról, a guillotinetől virágot hintve útára, győzelmi pompával vonná el. Hagyjátok meg a nép hitét; s főleg mit oly sokan vallanak. Ne vegyétek el tőle a szabad remélhetést is; s engedjétek hogy mehessen oda, tehesse azt, mit a szeretet sok időtől sugal. Mi tiltva van tudjátok, mi varázshatalmu, s miután megközelítjük;

vagy éppen sajátítjuk, egy pillanat édes öröme levonja róla a bűvös lepelt. Azonban vegyétek észre hogy a lepelt, mit szinte egy század vona e sirra, elhamvasztá néhány év..... Most még tán korán van vélek erről szólapí: de ha az édes anyát nem bocsátjátok gyermeke sirjához, hasztalan hitegetitek, hogy nagy vétet követé el, s nem méltó bánatára; ötét meg nem vigasztalhatjátok. Szentek a rokonok keserve előtt a sírok hantjai, legyenek azért mindég tisztelve, s rendelkezésök alá bizva... A síron tenyészik, az elhunytak porából a remény legédesebb virága; mely a megszakadt szeretetet, kétségbe esett hitet gyógyulva adja vissza a halandónak. A sír virányai között elsubhano szellő, legszivhatobban mondja meg: mi rövid az élet, s legédesebb nyelvvél beszél a vizontlátás öröméről. Nem foghatom meg miért, és kitagadja meg e sír díszét: az atyai kormány nem, mert az 1802-ki adómentés által sokat elismert egykori igényeiből. A nép sem tagadá meg ezt, mert egykor ide emléket teve, és ismét díszesitené, mert a sínnak kedves még bűnös atyja is. Az emléket tehát, a multkor vevé el innen, s korunk nem teve mást. Pedig mi sérelem volt a nemzettől, azt az emlékezet gyógyíthatá. S mi erőszak a nemzeten, azt egy szelidebb kor reménye felejteti. Vagy okai vagyunk mi atyáink hevének? nemde a felül álló farkas vizét zavarnók? S valljon nem dühösebben bálványozák-e Napoleont hivei, mikor az öreg Bourbaunok eltílták első betűjét, és képeit; s valljon nem kapósabbá lett Brutus és Cassius képe, az eltíltás után? De lépünk közelébb a nagy tragoediához, s látandjuk, hogy sem a felség, sem a nemzet nem vádolandó; hanen csak a közbenjárók, a heves a türelmetlen elsietés... Emlékezzünk csak, mi szűk reményekkel lépe most százada Mária Therésia atyja tronára; s mi gyámolítá egyéb: mint 30,000 bágyadt sereg, megrendült alkotmány és meg-

üresült kincstár? Frankhon a *pragmatica sanction* kar-
dot emelt, utána csaknem egész Europa: s a magyar
megmenté vitézileg. Alig szelidült a harc dühe, s fel-
villant a 7 éves háboru; s a gyenge sergü Austria, is-
mét a magyarokra támaszkodott. 1762-ben már közel
járt az elhultak száma a millióhoz, s szinte mind
Austria részéről, minthogy 40,000-enként temette
nagy Fridrik egy egy csatatérre. Most új sulyt vete
III-ik Péter Cár a tulsó mérlegbe. A Császárné orszá-
gaiban sok útakon szedeté katonáit; így Erdélyben is.
Buccownak elég korán jutott eszébe, hogy a székely-
föld oriási anyagi ereje Fridriket lesujtaná; de tudnia
kellett, mikép a székely önországát elhagyni harcért
nem köteles, s s 15 napi táborozás után, meg nem üt-
közve is haza indulhat. Egyedül a rendes katonasággá
tevés vala a mód, mely tervét kiviheté. Jött tehát az
év közepén B. Schreder, B. Bornemisza Pált Csik ki-
rálybíróját segédül véve, Gyergyóba ment, s a hivatal-
nokok által a népet egyig összeirátá....

Mádéfalva említendő még egy más gyűlésről is.
Miután Rabutin összerontá a Rákótzai pártját, itt tar-
tották a székek azon gyűlésöket, melyen elfogadák a
határozatot, miszerint a Kurucok rakják le fegyverök,
a székek kutassák ki érttök az erdőke, s kik olyak ta-
láltatnának, vagy a velök szövetségesek is; fővételre
büntetődjenek. —

XXXIX.

SZENTDOMOKOS.

Szentdomokos azon helyek egyike, mellyeket a historia sok színű betűkkel szeret megjegyezni magának, s alig tudja meghatározni, millyen hangsullyal ejtse nevét. Csíknak legészakibb falva lévén, a Gyergyótól elválasztó szirt girincek alyán terül. Róla alig említhetnék mást, mint az annyira emlegetett hún-írást; de annál érdekesebbeket északi határáról, mint hol bibornok fejedelmünk vészhelye gyászol, s a bányászat zajong regényes sziklái között. A gyermek Olt mellett haladunk fel; csörömpölése itt igen semmit jelentő, mint egy mostoha környületek közé kárhoztatott talentomé, mégis mintegy lelekrázólag szólít fel, a balján elhultak gyász esetire még egyszer megemlékezni. Most csak fel a bányákhoz, mellyek tova fen, a két parton elnyuló hegykarok végénél, nekünk himalayi magosságok tövében fekszenek. Közeledtünkkel a rézhámor fogad el iszonyu kalapácsolásával; tovább a kohók érc csermelyei lavaként susstorognak előnkbe; s a fuvók torkolata, Éol börtönéből szabadult fergetegként közbe közbe süvölt. Körüle a bányászgyarmat salvacskája csoportoz; felebb a néhány bányaszáj a hegyoldalon; de mind ez olly különös tájon, millyet Erdélyben nem mutathatni, mind ez egy kopasz oldalú hegylánc tövében, mellyen a fenyők letekintő sora csak puja csipkézet, mint magnesködarabon a vasporszikra guláji; s mellynek csucsán csak a képzelet mindenütt-valósága jár; s hol régi dicsőségünk háborítlanul szunyadozhat naptól aranyazott felleglepelben. Csak egy pázsitos térség kellene az Olt

partjaira s a föld irigyléne e bányászok lakhelyét..... Szikláknál sokszor eszembe jut, hogy a földnek ők csontjai, s vére a víz, hús rajta a föld; de eszembe jut az is, hogy az érc a föld csontjainak veleje, mely ha kifogyott, oda az élet. Szerencsés az ország, mely e velőt vérivé tudja változtatni; mert hogy többet is közbe zavarjak, a haza ismét egy műszeres test, mely amazon rágódik, s vére ennek a pénz, idegei a műiparágók. Így a hazára nézt a földgyomor egy gazdag, de apadható kamara, honnat a nemzetanya, szükségeihez képest többet vagy kevesebbet ki hoz, azt konyháján az olvasztó katlanokban felkészíti, a pénzverő házakban feltálolja, onnan asztalára felrakja, s ide fiainak föl kellene hivatva lenniök megelégtülni. Boldog azért az ország, mely kamarája zsirját önmaga emészti vérré, s az idegen szakácsok nem falják fel jobb falatjait. Meg lehet homályos a kép, mert hol az asztal, mikor és kik ülnek mellé, és miféle gyomorral: nem említém. Jól mondják, hogy Erdély Peru; de mit használ Perunak, ha bányái 8 mázsánként termik a tiszta ezüstöt? kevéssel kevesebbet, mint Erdélynek az évenként kerülő 40 mázsa aranytömeg.

A bánya története érdekes. Közhirű mikép az első darab ércsapat a magosságok oldalán egy Opra János nevű timafalvi oláh fedezte fel pásztorlásában. A meredek oldalon, vasmacskák segítségével addig jutott, míg baltájával a kifénylő darabokat ledobhatá. Felmutatá a kormánynak. Megpróbálák, s megkezdett a bányászat: de kevés sikerrel. A kormány nem hagyá jutalom nélkül fáradságát, évdíjt rendelt számára; de a róla szóló collationalist egy rokona álútagon kezére ke-
 rité, s mint biztosa időnként megjelent a pénzért. Opra pedig, mint a dologhoz nemértő dolgozott kenyéréért, míg a misik félve a felfedeztetéstől, mint mondják Udvarhelytől lételit eltemetteté, maga pedig tovább állott jó

pénzzel. Opra néhány év alatt kétszer járt egymás után Bécsbe, de adománylevelit többé meg nem kaphatá.....

Emlitém hogy a kamara mivelteni kezdé, de 2—3 ezer forint évi kárával, s így 1816b. kényszerülve volt, a bányatulajdonosi jogat a Zachariás családnak 5000 váltó forintért átengedni. És mi történt kevés év multán: a három testvérek egyik részét 40,000rel váltá meg a más két testvér; s jelenleg a második testvér is 4000 évi jövedelmet húz a kezelő testvértől. Ennek minden más okát adja. Pl. mikép a bányatisztek régen nem laktak volt a bányák körül, most pedig a tulajdonos ott helyben; mások ismét hogy a tisztek idegenek lévén, nem tudták magokat megértetni a munkásokkal. Mind oknyomos vélemények, de az is tett valamit, hogy tán olyak vevék fel a vantollat, kik urai lehetének; s kik érezék, hogy Roma rabszolgákkal mivelteté, vagy elítéltekkel.

Már mindegy, akár mi lett legyen oka a sikertelen fáradozásnak. Eladá a kamra, s ma tán 8 bányából mintegy 200 bányász 120—140 mázsa rezet, hoz fel a napfényre, s ezen kívül a bányákból kifolyó kén-savas vízben mázsánként hevernek az ágyugolyók s egyéb használhatlan vasdarabok; s felmutatják az embernek, hogy a műszeretlen testeknél is van halál, meg van a Pókaiak halálszerződése, hol a vas mint megtörött bátya, látva öccse a réz nagyobb becsét a világra nézt, sielteti előállítását, hogy ő meghaljon a világnak.

A bányatulajdonos meglehetősen jól fizeti munkásait, s a gyermekeket is napbér mellett dolgozni szoktatja. De nem szabad felednie, hogy e gyermekek minden oktatás nélkül munka mellett is csak terhivé nőnek a tulajdonosnak, s átkává a hazának. Tegye keblére kezét, s eszibe jut, mikép a honéból gazdagult s e gyermekek is a honéi. Állitson egy iskolát számokra, melyben napjában rendes munkájok mellett, bár két órát ta-

nulhassanak: akkor egy erősebb kebel befogja mutatni a jobbaknak, s megnyeri a polgári koszorút, mit Romul gyermeke, koronával nem cserélt volna.

Ennyit korunkból Csikszentdomokos ismertetésire. De lépünk közelebb a multhoz s vonjunk szét ismét egy kárpitot; nyujtsuk bé fáklyánkat, hogy olvassunk jövőt az idő nagy könyvéből, melyet a jelen ír meszsze belátva századok homályába. Ugy is a végzet magának tartá a jelent, mert a perc, melyben azt kimondám, már multtá leve; s ha van is jelenünk, jó mint ismeretlen lepke, míg gyönyörködünk benne, s kitalálók miként fogjuk bé, addig messze repült. Ne félünk azért megkérdeni a multak szellemét jövőnkről: biztosabban jósol az, mint az ókor minden székei. Ismeritek a sziklafalakat, melyeket az ősz természet vetett itt Moldva és honunk közé; megjegyzé a historia a völgyi utat, mellyen menekülni akart a bibornok fejedelem székelly primorokkal, az oláh vajda vérszomja elől; ismeritek az erdőt, a kunyhó helyit, és a fát, melly alatt utószor süte a futóra a hold szelid fénye vég álma felett. Én a helyről virágot szakíték, nem hogy emlékezni tanuljak: szánom ki emléket ad és veszen, hogy tanuljon nem felejtani; hanem hogy birjak egy növényt, mi tán elhunytak porán virula. A hegy völgye most is olly síri néma, mint mikor a fejedelmet eltemeté, a fák most is sötét árnyuak, mint mikor a fejedelem halálosan lihegve bujkált közöttök; a forrás ma is megtöri a lemenő nap sugarait, mint mikor mellette a fejedelem végvacsorát ült szerencsétlen kíséretével.

Az iszonyu mult képe előttünk áll, s csak a hija még, hogy a bujdosok után a falka nép dühöngjön. De a nép most nem a régi: mintha a vértudat belső emésztését látnók ez arcokon, hervasztva a fiut atyja vétkeért. Mióta Bátori Zsigmond 1601-be Székely Mo-

zest reájok küldve, sokat levágata közülök, nem más szerű éltők, mint ki minden percen várja a börtön ajtó felgördülését. De nincs miért. Hátra van ugyan a legfényesb tribunál, a historia, de nem szokott az, utódokat befogatni a holtak felhevülésiért; s még kérdenünk kell azt is, vajjon Lécfalva azon határozatát, melly fegyvertől megfosztá a fegyverre teremtet székely markokat, meg fogja-e szentelni? s adja-e jóváhagyását a gyalázat-várak felépített büntetésihez? s vajjon a pápa 100 éves bűntiért nem követelend-e kárpotlást? Mert hol ma Albion nadályként rágódik Azsián, azt a hústól eltiltott nép lett erőtlen őseknél néhány ezer fegyveres ellen megovnia. De a historia nálunk illy tárgyak felett régóta nem szól, s ha felemeli is olykor szavát, idegen bírák a szent ügy talmácsai. Ne várjunk hát végítéletet e tárgy felett napjainkban, elállnak sokan útját mert hatalmasok érdekében áll..... Frankhonban e tragoedia is eljátszatott, s nem soká elhangzik a taps és sziszegés zaja, a népnél nem lesz érezhető mit látásáért adott, úgy a játszoktól is kiszorva a bevétel, s a közvélemény szűz meztelenségben fogja kiáltani: hogy XVI Lajost..... nem csupa fatum ejtő a verpad térére. S a két szomorujáték meséje, fejlődése, catastropha, hőse csaknem egy. Mindkettő késő ivadék. Egyik sváb a másik kétes származásu. Mindeniket a szinpadon élten kívül, derék atyák előzik meg, kikre mégis szerencse és koruk nagyobb emberei vetének fényes sugár-foltokat, mint saját lelki és testi erejökkel kivívott érdemök. Mind a két ország idejökben pénz és embererőben letarolva: papok és idegenek hatásai tartják még némileg fel a gördülő ónsulyt a status feje felett; s főleg a nép az adótól kiszorolva, bábtehernek nézi fejedelmét.... ha Frankhon visszaállítja trónjára az elűzött családja utodát: Erdély is megtevé azt Bátori Gáborban, hogy itt e fordulatnál is paralyzája a sors; s hogy

halálok se lenne elütő, azt száműzők, ezt pedig legyilkolák... Minthogy még Frankkonban is évtizedek telen-denek, míg halhatnók a historia komoly-szavát, mert a történet nagy napjai szerént, csak minapi esemény vala e király-gyilkolás: tegyük hogy az Olt partja, melly eddig csak hatyudalát nyögdelé, zenghesse vissza igaz-ságos határozatát. Erre nézt nem lenne célszerűtlen, ha Kristály, s más élő utódak, kik e vérnapon közvetve jelen valának, egy kápolnácskát emelnének a fejedelmi sirnak tartott helyre, hol most semmit jelentő emlékjel áll; s egy könyvet tennének bele útas nem útas szá-mára, hogy minden ott megforduló, jegyezhetné belé ér-zelmét vagy tudomását, minthogy a historiai emlékü he-lyeken mintegy inspirálva érzi magát a lélek, mintha sas szemekkel látna át multát és jövőndőt. Vagy mért ne tehetné azt maga a salu? A különben is magános helyt, hová ma is kijárnak évenként, minő búcsú helyé szentelné a vallás, természet és historia! Minő érzel-mekkel töltené el a vallás gyermekét, midőn járna, tér-delne hol egykor e hon fejedelme, vallása bibornoka végveszélyeiben könyörgé: Atyám, ha lehetséges mul-jék el e pohár én tőlem! s hol szomjuhozva holt el, mint az idvezítő jézus. Kiméljétek e szent helyeket, mellyeket a külföld mértföldnyi prosai tájakkal cserél-ne, mellyekért kardhoz nyulni is felmelegülne. S im jó hazánkban elhagyatva áll, mintha ember soha nem jár-ta volna!.. A rajta talált emlékek durva kezek közt törődnek szét. A kardat, melly a fejedelmet védte, itt késsé csináltaták, nem gondolva meg, hogy külföld egy írotollából, egy kopott fejedelmi kalapból ezreknek ala-mizsnát tudna nyújtani, mivel emlék vala. A kardot mi Szenttamáson a Boros családnál meg van, a kehelyt, mellyből mint hiszik vacsorája felett ivott, s a n. Bol-dogasszonfalvi templom őriz, ha szinte Battyáni püspök felcserélte volna is: mi szép volna letenni az építendő

kápolna oltárára. Így a fejedelem és bibornok, a haza és nemzet könnyebben megbocsátana.

De nem csudálkozhatni, ha itt még régi nyugal-
mában él a nép, ha itt olly későn gyökereznek meg
az új idő eszméi, s ha az újabb magvak még el sem
szállottak: az egész Székelyhonban nincs egy átmenő
posta; s így Szentdomokos ha holdnap mulva meg fog-
ja hirlapból tudni, mikép elkezdődött vagy elvégződött
a hongyülés, elég gyorsan kapá. Minden Kolozsvárról
induló, belső székelyföldre menő levél előbb megjárja
Szebent, bémutatja magát Brassónak, s csak úgy in-
dulhat fel gyalog Csik-Gyergyó felé. Ez olly baj, mi
sürgetős orvosoltatást igényel.

XL.

TARKÓ.

Nekem Erdélyre első és utolsó és egyetlen
reményem az unio.

Szentiványi.

Hova most lépünk nem adja meg fáradalmunk bérét, mert zordon táj ez, a Csík és Gyergyó között ágazó hegyláncokon.... A Maros és Olt bölcsőjéhez vezetem olvasóimat. Nem kutatom a Tarkóból erednek-e vagy nem; mellőzem azt is, egy vagy két órára esik egyik forrása a másikétől; érzelmeimnek sem akarok szavakat adni. Én csak egy keveset jelentő népmondát akarok elmondani, mi az iker magyarhon állományának igen is hű példázata..... Az időben, mikor még tündérek lakták szebb tájainkat, itt élt a szép és kecses Tarkó, leirhatlan fényű várában. A barna Pontus-euxinus volt férje, s boldogok voltak, mint szoktak tündérek. De kifejlett időjárástával a chaosz, elváltak egymástól az elemek: s így a kedves dryád özvegyen maradt, mert szeretett férjét, Nátolia felé kényszeríték a kérlelhetlen istenek. Eltávozása után ikret szült a szép nő, nyalka szőke gyermekeket. Nevekedésök örömet és fájdalmat okozott anyjoknak, s mikor egyik szeme örömbe uszott, a másik nem titkolható el könnyeit. A sürge gyermekek anyjokra estek megtudandók e bánat okát; s egyik pillanatában kifakadó fájdalmának, el is mondá nekik özvegysege történetét. A jó fiak vágytak atyjok felé, s akaratjokat anyjok sem szegé meg. Az Olt gondtalan fiatalságában futásnak is indult vala, mire elejökben

terjeszti az anya mind kettőjöknek, hogy csak egysülten futhatják meg a pályatért. Elismerik az intést, de nevééről egyik sem akart lemondani; a Maros nem, mint első szülött, az Olt nem, mint futósabb, mint a kinek törnie kell a lomha Maros útját. Az anya könnyet hullata boldogtalan gyermekeire, mert sem tartani, sem egyeztetni nem tudá. Mit tehetete mást? mint megáldani mindenik útját; s miután az egyesülés nagy titkát még egyszer hasztalan ismételé: varázs vesszőjével mind kettőt megihleté, s két gyönyörű forrásá levének. A nevendék Olt anyja tanácsa ellen egyenesen fogá útját, gránit hegyeken áttörendő: Maros pedig elfogadá tanácsát, előbb észak felé, lapályakon szoká az út terheit. Nem soká betölt az anya gyász joslata: a lomha Maros hamar elérőtlenült; a zajló Olt pedig sok éveken át várt segély után: míg végre Verestoronynál iszonyu bukások után átvergődött ugyan; de mikor majd élettelen lábbadozna, halál nyöszörgést hal, közelebb megy, hát testvérre ismer vég vonaglásaiban, kinek a Tisza segítségért csak nevét vevé el, de most a Duna életét is követelé. S im ki világokat akart átszaladni, 74 mérföldnyi utazás után oda veté magát, azon édes hiedelemben, hogy édes leend végálma, mert atyja keblén fog jobb életre viradni..... Ki nem ismeri e szomorú példázatban nemzeti életünket, melynél csak az vigasztalhat, hogy mi hála az égnek! nem vesztők el egyéni jellemünket az elsodró víz árában, s hogy észre vette a két haza, mikép csak egyesülés mentendi meg a haláltól. Mit mondjak többet, mikor a példázat ékeesebb nyelven szól, mint önző profétáink, kik mind a halak túl, félnek az együléstől, nehogy mostani hatalmuk után nagyobbaknak vettessenek alája. S ez egyesülés nem lehet távul; forduláspont nagyszerűkorában élünk. Jönek ez évek mint sebes struc, felfalják a mult idő fójásait, s újat raknak le, hogy legyen

min kotelni a jövőnek. Jöni fog aztán a nemzetek magyarosodása, kik jelenben osztozó atyafiakként gyűlnek fel a tanácskozás termibe, lottal számítva tehert és nyereséget. Jöni fog a vallás felekezetek barátkozása, hogy ne vetélkedjenek nagy ur kegyenceiként az elsőség felett, holott egyszerre soha sincsenek elfogadva. Legalább leomlik a közfal, melyet a politcai haszonbérlet vetett közikbe, s nem fog vallás-tekintet sullyul vettetni az érdem elleniben a választásoknál. Ledől akkor az a sorompó is, mely áll ma a jogos és jogtalan polgárok között, hogy legyenek képviselve azok is, kik felett legtöbbet tanácskoznak. Megjő a céhek eltörlése, néhányadik év vissza fogja kérni elavult kiváltságokat, mely többé nem képes felkenni az ügyetleneket. Öszpontosítás a nagy eszme, mely életet ígér. Minek köszönheti frankhon nagyságát? mint minden érdek, minden erő Párizsbani központosításának. A nap sugárait egy pontra vesszük, ha gyujtani akarunk vele; a fellegeket összehajtja a természet, ha áldást akar leönteni; az állatok összefutamlanak ha orvul út valami reájok: és egy maroknyi nép, ennyi idegen nép között, két nemzetiséget akar magának kívíni. Adjunk hálát, hogy még élünk, s ismerjük el, mikép széles ez világon nincs több magyarország, hogy nincs egy rokon nemzet, mely könnyet ejtsen, ha a két magyarhon kiesz törölve a nemzetek sorából. Egyesüljön a két hon, mely valaha egy vala, s még is annyi categoria marad válaszfalul a nemzet-érdek^{nek} útjában, mely könnyen elbuktathat. —

XLI.

GYERGYÓ.

Írónak havasok közt kellene lakni, vagy gyakran mulatnia. Részemről ha hivatást érzének regényes balladák, vagy történeti regények írásához: Szárhegy volna az, mit lakomnak választanék. Egész Gyergyó széke látszik.

P. Horváth L.

Gyergyó még magasabban áll, mint Csík. Szántó földe kevesebb, egész ronája csak $2\frac{1}{2}$ mértföld átmérőü, s ott is gabonája néhol fenyőfa árnyába jut. De azért Csíknál több életkedvet mutat; egyszer mivel kisebb, mindössze 9 falva lévén, s néhány elbujt telep; másodszer mivel az ég is jobb hozzájuk, borvizzel, fenyővel, tutajókázható folyóval áldá meg. A borviz nekik keveset hajt be, legfelebb is kevés pénzt eladható feleslegökért. A Maros az itt, hová minden ember szeme, öröm vagy búkőnyekkel néz. Az egész Gyergyót fenyőerdő borítja, kivéven a kis lapályt, melyen a Maros utjának indul, s hol az említett falvak is fekszenek. Ki a tutajokat a Marosan látja, azt véli egyelőre, hogy azokat itt mint a kévéket, csak learatják és összekötik, s dőlőkben egyenesen a Marosba hullanak. Koránt sem úgy! Ha valaki megszolgál a földön, ez emberek is meg minden nyerhető fillérért. Látni kellene, hogy vándorolnak e gazdák cselédeikkel a havasokra, emelve egy hét élelmét, s mint izzadnak vagdalva a kijelölt egyenes fákat; látni kellene ismét két hét mulva, mint hántják és voncolják oly helyre, honnan aztán a jövő télen szánnal elszállíthatják: s végre a partra hordás megfaragás, összerakás bajait: méltán elmondhatnak,

hogy a kenyér e nemét csak székely kéz törheti meg! s még ha elgondoljuk, hogy minden szálfá egy napjánál több időt elvesz: fájlalnunk kell, hogy annyi munka kín után sem okult a nép, hogy ez erdő fogyasztásnak elismerné kártékony következését, s vagdalását szabályozná; mert így el jó az idő, hogy nem egy napijáró földre, hanem kettőre is lesz a legközelebbi tutajnak való fája, s akkor nem hogy nyereséget, de veszteséget remélhetnek és szegényülést. Nem az erdő elfogyásától kell tartani itt, mert lesz Gyergyónak akkor is, mikor a székelynép csak tetteiben fog élni; de félni kell, hogy rövid napon egy messze beásott kincs leend, a már is szegényülésnek indult nép kezében. Itt a kormány üdvösön léphetne fel, mert e nép itt, magával jöthetetlen..... Tavasszal elmondják imájokat a tutajosok, végbúcsút mondanak kedveseiknek, felcsattan az első kormány-lapát; s az induló sereg fohászban pillant fel istenéhez, fohászban a hon maradók. Mert e tutajozás nem mindenapi látvány. A havasok között ezer köszikla csúcs nyujtogatja fel fejét, s ha apadni talál a megáradott Maros, s csucsra szalad az első tutaj sebes rohantában, nincs emberi ész és erő, mely feltarthatná az utána rohanókat, mikor oly sebesen repülnek a sziklák között, hogy az előre hajtott kő, visszaesik a hajtóra. A tutajok itt feltornyosulnak, legboldogabb ki azonnal a hánykódó vízben veti magát, mert a rárohanó tutaj, csontjait sem kimeli meg, s volt reá példa, hogy az embert derékban ketté szelé. S hát a sok gát? a vizen lebegő hajó-malmok, melyeket a fondor csalárdság a menők eleibe taszít, hogy megrongálандó oldaláért újat csikorhasson. Mind ezek szabályozásért, törvényes oltalomért kiáltanak. Közel van, hogy a Maros valahára Erdély Dunájává alakuljon; s legyen szabad hinnem, hogy Szechényie már is születve van. Örömet nyujtana segédkart a kormány, feldo-

bogó kebelrel a hon gyermeki is, kiknek minden fillérökért nyereséggel fizetne meg, a felvirágzó kereskedés. S ha megemlítem, hogy a kormánynak évenként néhány elsüllyedni szokott hajóján, több ezer mázsa sója merül el: méltán hihetjük, hogy azon 150,000 pengő forintnyi évi kárt, igen hajlandó lenne ő felsége is, a haza javára fordítani. De teszem a megindult tutajok érkezzenek le éppen Lippáig, vagy éppen Aradig, mi nyereséget sem tud felhozni. Hón a kölcsönvett pénzért a Szászrégenieknek jól kell kamatolni; a készítés és vitel alatt ennie kelle; útja 40—50 forintba kerül, s mégis egy fertály tutajért alig vehet bé 70 v. 80 v. forintot. Sokszor megesik, hogy felbérlik őket sokat vinni le, s mikor két mértföldnyire is ellepik a lippai partokat; senki sem jó venni; naponkint látogatják a csaloktól küldött alkudozók, de csak éleségek hogy' állását tapogatozzák; s mikor kifogynak mindenekből, mint éhséggel ostromlott tengeri had, kénytelenek majd minden nyereség nélkül átadni a titkos társulathban nyerésszedő rákoknak; hogy majd ezek más annyi nyereséget vegyenek pénzökért. E keresetmód ellen, egy parancsolat a 10 parancs között; még sem lehet rajta segíteni, mig polgári törvény nem sujt rájuk; vagy nem egyesül egy társulat a székelyek között, melly részvényeket gyűjtven össze, ellássa pénzzel a tutajkészítőket fele nyereségen, s felszólítsa őket, megegyezni hón bizonyos árban, mellynél alább senki se adhassa. Így kényszerítve lesznek megadni való árát, mihelyt nem látják az éhség jeleit az alkuvó arculatán.... Jól írja a fiatal költő:

Te szőke szép Maros,
 Azt kérdelek tőled én...
 Támadhat-e remény
 Szívembe még valljon,
 Hogy büszke gőz-hajó
 Lebeg hullámidon?!

XLII.

GYERGYÓSZENTMIKLÓS.

Székelyföldön egy népet találunk, melynek noha nagyobb része a határőrzésnek ma felette megnehezült terhét hordozza kereskedés s kézműipar nélkül, egyedül a föld szorgalmas művelése után a jólét biztos fokán áll de a naponként szaporodó népesség, a mind inkább nehezbűlő terhek, ma holnap megteszik szomorú hatásokat.

Gyergyónak egy városa van, s az Szentmiklós. Az eddigi városok, nem voltak egyebek nagyocská faluknál. Ez hát kivétel lesz, mint mellyben a polgárosadásnak nyomai, a jólétnek pedig emlékei látszanak. De fájdalom, nem székely kezek művei, mert az emeletes házakban keletnek egy barna népsarja lakik. Ki azt hiszi, hogy a székelyföldön pénzre szert tenni nem lehetne; fejtse meg honnan ez örmény jólét? mert honukból ide csak nem hozzák. Honnan telik az örménynek csinos iskolát, gazdag önnyelvű templomat tartani, midőn Erdély más részeiben a magyarok templomába járnak sorosai? Honnan telik e fényes csín, s a jólét számtalan sugárzata? mit a székelyhon csak Marosvásárhelyt mutathat fel; honnan e vidám mosolygás, e csinos társalkodási simaság? könnyű titok, ők kereskednek! Némelyek elhitetik magokkal, hogy az örménynek már a teremtsénnél kezébe volt téve a nyerhetés záloga; a magyar pedig és székely ha egyszer nyert, tizszer fog veszteni. Mások nem foghatják meg, hogyan lehessen öntudat nyugalma mellett nyerekedni, s nem hiszik, hogy a kereskedés egy társalgási óra volna, melly többnyire fizetéssel végződik. Vagy mondjátok minden összejövés-

tőknek nem illyszerű-e célja? csak hogy tán némelyik későbbre hozza meg kamatját. Mások ismét nem látják, hol és mit lehetne cserélni, mintha ez ország a hetedik ég tető-pontjától, a semmiség mélységéig, nem volna rakva az isten mindenféle áldásaival; vagy vess' Európának, akármelyik darab részit a mérleg másik serpenyőjébe: és Erdély alig fog felbillenni. S mégis ennyi teméntelen kincs mellett is, nem vagyunk jobban, mint ki Afrika sivatagjain pénzcsomón ülve, zöldet veret lát szemeivel. S mind ez miért van így? Mert keleti méltóságunkkal meg nem férhetőnek tartjuk, megalkunni valami felett; holott vannak Európának hercegei, kik soha nem szégyellék. Mondhatnák ugyan, hogy egész éltünk alkuból áll, s után útfélen alkudozókbá utközünk. De az nem nagyobb kereskedés, mint midőn egyik kézzel a mászt surolgatjuk, hogy kölcsönösön megferecljenek önverejtékőkben. Sőt kézművészetünk, de egész belkereskedésünk sem több, mint ha egy anya sovány asztalánál, krajcárokát adna gyermekeinek, hogy azokat cserélgetve, körültekinteni, magokra gondolni, jövőjökbe benézni felejsék. Nyomoru kép! s tán lesújtóbb mint Nápoly palotái, mellyeknek piszkos ablakából ma rongylemezek szárittatnak. Pedig nekünk is volt kereskedésünk, mint neki: nekünk is adóztak hajdonában görög és németország piacai; hozzánk is özönlött az arany, úgy hogy nekünk veretni se kelle; nekünk is lobogtak a zászlók a terhes hajókról a jóreményfok felé, a nagy király alatt. De eljött a mohácsi vértap, s a nemzeti jollétet gyászleplül adá királyának a fejetlenség. Azonban Magyarország lesz! Magyar és Erdélyország most ébred álmából, s tudjátok az álom elerőtlenit, hogy annál erősebbekké tegyen. Magyarország fel akar öltözni felkölte után, s szégyelli kopott ősi mentéjét felöltetni; Magyarhon reggelizni akar, s szégyelli elővenni régi ószerű étkeit; Magyarhon szó-

lani akar önmagával, s szégyelli hogy nem képes számolni anyanyelvén lelkével; szóval a magyar körülnézte magát, s átlátta, hogy illy állapotban nem léphet egy terembe, egy sorba Europa művelt nemzeteivel, s során segíteni akar. Es segít is! A nemzeti erő, melyet annyi század ostroma meg nem tört, még fényes századokat vívand ki magának a béke pályáján; mert a maroknyi nép, a néhány millionyi magyar és székely, szentül megőrzé a nemzetiség, nyelv, alkotmány hon és király-szeretet szent érzelmeit. Csak akarnia kell, s ő ismét ott áll, mint mikor tengerek partjai vetének háttér falat; mint mikor a bajnok székely ivadék, az igazságos, ült tronusán. Észrevette a nemzet, mikép pénz e kor istene! A Dunát feltördelé, a férfiak a kor istene után indulának; a nők készülnek leemelni hajójáról, mint egykor Roma asszonyai az istenek anyját. A kormány biztatólag nyújt kezét; elve, népét a jólét lehetőség magosb pontjára emelni. Nincs is kormánynak jótékonyabb tette, mint utat mutatni a jólét felé; de útjában belő nem szolva, eltévedhetésire mégis felügyelni.... Egy egészen más igazgatóság kell a kereskedés gépelyének, melly részvényeivel álljon jó jóakarásáról; s mi is lenne nagyobb szükségünk e zavarban, mikor a kereskedés minden emelcsői egyszerre papirra vagy kézbe kerültek: mint egy kereskedői egyesület, ennek kezébe egy folyóirat, millyszerűt német-hon több év előtt látott; hogy kormányozná, központositná a felkelő véleményeket, stadiumokat mutatna fel a tevő erőnek, mellyek most itt amott nyomtalan halnak el. Csak azt nem kell elhinnünk, hogy nincs ki, és mivel kereskedjék nálunk. Anyag e hazában egymáson senyved, csak nem kell tagadnunk, hogy annyi miénk belőle, mennyi t haszonvehetővé és eladhatóvá tehetünk. Így felállítjuk a nemzeti gazdagulás erőművéül az emberikéz munkáját. Első gond hát, minden

nyugvó kezeket mozgásba hozni, s minden heverő krajcárt kiadni, hogy két- sőt többszörösen visszavehessük. Mert a mig hazánk termékeit nyersen küldjük ki, addig nem kereskedünk; mig kiadjuk a bőrt, gyapjut melléje s gubacsot s egyebet, hogy számunkra a külföld posztót, csizmát küldjön, addig nem kereskedünk; vagy mig teszünk, mint tett vala Lengyelhon, midőn kiküldi évenként fényes kelmékért gabonáját, mig végtire enni sem maradt; addig a kereskedés ráklábon megy s rajtunk fog elsőbb ollója vért eresztetni. Nem mondom ugyan, hogy a bilanxnak szemerjeit is fontba vessük; adjon a külföld mindent, mit olcsobban adhat, mint hazánk; de lelkeinken fekügyék mégis, annyi teméntelen szarvas marha, sertés, juh, gyapju, bőr, dohány, bór, gubacs, gabona, hamuzsír, méz, viasz, s egyebeket ha csak lehet hón felhasználni, mint vámolás s egyebeknek kitenni. Mikor ezt kimondám, koránt sem feledém, hogy anyag és feldolgozó kéznél, több is kell a kereskedeésre, sőt elismerjük, hogy e kettő létele csak annyi, mintha valaki egy elfagyott kezű ember elébe tölt tálakot és evő eszközöket rakna, s a megfagyás ellen mi szert sem nyujtana; jól tudjuk, hogy a kereskedeésre tán több is kívántatik, mint csak hitel, váltótörvény bank, utak, csatornák, s tán mondhatnók, hogy ezek csak lábujjainak számithatók. De sok gyászidő mult el, s remélhetni, hogy Auszriának sem fog hazánk tronfra ismét tronfat üthetni.... Addig is a Gyergyó-szentmiki-lósiaknak sok szerencsét kereskedésökhöz, hordhassák Moldva ökreit nyereséggel, és békesen fel Bécs felé; s ha isten akarja azon 40,000 ökör, 10,000 ló, 300,000 juh nyereségét, mellyeket Moldva évenként pusztáiról ki ad, én nekik kívánom, ha a nemzetiség és kereskedeés felemelésihez, csak 100ad részivel járulandanak; s ha a székelynép szűkpénzéből, nem sopánkodnak ki többet, mint mennyit isten és ember előtt pirulás nélkül elvehetnek.

XLIII.

BORSZÉK.

Vizének nincs ideje földre esőppenni, a feltartó üvegektől, melyek világszerte szét hordoztatnak..... Aggottak és betegek e helyre jónak életerejüket élesztetni..... Neve e helynek : Borszék.

Orbok és Gál.

Borszék benn az őserdők fenyvei közt fekszik, néhány órányira a Maros lapályaitól. Most, felfedeztetésitől tízedekek után, meglehetősen útakon is, némi borzadással merül belebb belebb a vándor; bámulja gr. Bánfi Dénes vadász-sétáját ha eszibe jut, hogy itteni bolyongásai-ban egy juhász vezető Borszék vizére; s csodálja az embert, kinek agyában az út terve megvillant. Bánfi gr. feltalálja Borszéket 1773b. mégis egy bécsi tanácsos-nak kell lejönie, hogy a párállan savanyuvizet hazájá-val s a külföldel megismertesse. Így van Magyar-hazánk csaknem mindennel. Zimmethausen Antal urnak ma csak elmaradt családja él, még pedig mint nemtő a forrás körül, kevesektől méltányolva. S valljuk meg, ha egy más országot ajándékozott volna meg illy felfedezés-sel, s ha más nemzetnél tört volna fel ennyi sziklás út-at: nemde jobb sors várt volna reá, nem remélhete-e a leendő nagy jövedelem egy résziből? A hely még ma is zordon: a szem nem lát egyebet égnél, s körül mo-hos fenyvest, melly a fejsze csapkodásaira megvető mélységgel felel. E fenyves, nappal szomoru mint az em-beri élet; hol elhulnak önterhők alatt az ezredes fák, s bár dühöngve rombolnak mindent merre dőlnek: mégis elbuktokat ki sem tudja, mint a csermely zugása, s az északi szél. Estve pedig e hely, egy pompéji-tájkép,

mig alatt a nép tapsol a színészeknek : addig körüle fel felbödül és roppan a meggyult hegyi erdő, s a lefelé siető lángok a fák közül, lávaként csillámlanak feléjük. Sajnos hogy e tűzijáték naponta divatosabb Csík és Gyergyó erdein. Még pedig az idén annyira ment volt, hogy azt kell mondanom, nem tudván összehasonlítani a 25 v. 34ki égésekkel; mikép az estve mikor Csíkba léptem, a várszerű hegykör erdei annyira lángoltak, hogy a völgyet megvilágíták, s élőképzetet adott a föld tűz általi végveszélyiről.

Borszék mintegy ezer vendéget szokott befogadni; s hideg fortyogóit, bár a gyenge idegzetűeket egyszeri feredés után lázba ejti, igen sokan megkeresik. Egy emlékezet kísért egész útamban, s főleg a fördöknél, megrázólag rohanta meg lelkemet, s ez a romai fürdés története, azon phásisa a népeletnek, melly kezdődött, hol Hipocrat, az orvosok atyja közönségesíti a fürdést, s végződik a néphalálnál. Legyen elég megemlitenem annyit, hogy még Cato szemérmesebb mintsem fiával fürdöjék. Később már meztelen lépik ferdőbe a nő és férj. Később a szép asszonykát férfi cselédék mosogatják. Később fővétel tétetik azon férfi büntetéséül, ki nők ferdőibe belépni merne. De a büntetés nem használt, sőt a tetszvágy tükrökkel rakja körül a fördőket. S végre fördőben ettek, fördőben élvezének minden gyönyört; s következménye lett a házi életbáj vesztese, mi sebes lépteken terjedt el a vidékeken is. Gyász emlékezet, s mivel ilyen, ide tevém le, minthogy Borszék hideg fürdői 6—7 foknyi melegben felejtetik a kéjt, s illy félékkel nem vádolhatni, de másutt.....

Piacát mint Előpataknál, Kolozsvár és Pest sátrai a legfinomabb edények- öltözetek- ékszerekkel látják el. Vendéglői nem drágábbak mint Kolozsvaré; pedig a konyhára, általában minden enni valót, a nap feljöte mint az egykori mannát, azonnal kaphatlanná tesz.

Azonban nem helybeli gyógymód teszi Borszéket híressé, pedig ez is egy a maga nemiben; hanem a kút, a borviz, melly tengereken át sem veszt erősségiből, s földvilágunk minden részibe elvihető. Megromlott ugyan a 34ki földrengés által tetemesen: édes vízzel kellett elegyednie bésülyedésivel, mert minden titkolás ellenére is meg kell vallanunk, hogy többé nem a régi. De kevés bánat: belebb az erdők között eddigi vizénél is jobb buzog, s még itt is megkapható lehet előbbi forrása. Legyen így mint van, míg a jobbhoz út nem nyílt, ez is kenyér marad a székelynép kezében, de nem illy kezeléssel mint a mostani. Jelenleg két falu bírja Ditró és Szárhegy; s közös megegyezéssel kiadák valami szászrégeni szászoknak 6600 vft. évi haszonbérért. A kúthoz tartozik egy üveghuta, a hutához mennyi fa éppen tetszik; ezeken kívül egy legelő, s minden tulajdonosi jog. S mi jövedelmet vonnak e haszonbérlok? Minden szekértől a töltésért és hitelesítő írásért néhány garast, minden lóért a legelőn órájára egy krajcárt, s tudja a jó isten még mit és miért; de elég hogy némelyik szekér több forintot fizet. Azonkívül a hutában a haszonbérlok számára vagy 12 legény szünetlen fujja az üveget, és még sem elég. Ki mondja, hogy innen csak 6600 körül jó bé? Ki mondja, hogy e haszonbérlek nem leonina societas nemű kereset-mód? Éjjel és napon töltik egy csapon, néha kettőn is az üvegeket, a várakozó szekerek tábort képeznek, a lovak ménesként éheznek a kopar oldalon, s ha állítom hogy a haszonbért csupán a legelőből kiveszik e bérlok: alig hazudok csak 6600 krajcárnyit is; mert Jul. 20kán már 3000 forint körül járt a legelőbér, hát még egyéb hasábok. Vannak a külföldnek is borvizei, de hasznát is tudja venni. A selsteri borviz alig rangosabb ennél, csak dél előtt merithető, s még is 100,000 felé jár évi haszonbére. S minő lélekkel nézhetni, hogy így legyen bi-

torolva a nemzeti kincs? Mikor hallottam embert, ki még egy annyi haszonbért, bár mikor letesz érette; de közelebbről már nem lehet, mert a jelen haszonbérlok nem várak a 6 év kitelésit, új egyezményre léptek, hogy tovább is megtarthassák. Valóban nem mindennapi ügyesség. Így... és a gyergyói fenyveseket is fejve, nem csodálkozhatni, ha Szászrégen Erdély leggazdagabb városa lett, s Gyergyó legszegényebb helysége. Vagy mivel szebb kereset mód? mint E. Amerikának azon embertelen bánásmódja, miszerént a vad Indiánoktól földet alkuszik, s mámorba öli lelkét azon kevéseknek, kikkel az egyezményt kötnie kell... De itt törvények és unio védik az ügyeket. Ha valahol: itt szükség a senior pars ellentállása.

Ki M. Vásárhelytől le Előpatakig, s innen fel Borszékig látta a Székelyföld útait; nem kétkedett, hogy nem magyar földön jár, hol a nemesség inkább napi munkát ígért útjaira, mintsem vámot fizessen. El van ismerve, mikép Angliában van még eddig a legjobb úrendszer; de nekünk ha vámot kellene adnunk, ha kocsinknak ki volna szabva az út, ha a tehernek kimérve milly széles talpu kereke legyen; megsemmisítve látnók a nemesi szabadságot: s így út mellett néhány napot dolgozva, kerekig érő sárban gázolva is mindent jó rendben találunk. A külhoni ki keblében hozza a visszaemlékezést: mikép Frankhon és Holland napi járó földről hordja köveit útjaira, és jó utai vannak; mikép Némethon útfelein útmutatót és órákot hagyott; ha meg emlékezik, hogy kün a Mac-adami utak kövei szekértalpnai szélességre vannak összetörve: s belép hazánkba, hol a kövek mély sárakból is messze fel kandikálnak, könnyen a gondolatra jöhet, hogy szikláink törhetlen gyémántok. Külföld vasútaival bépokhálózá magát, s küldi rajta a miveltség és jollét sugárait; valljon nekünk mikor leendnek bár kőútaink?

XLIV.

SZ. GERLICE.

Gyergyóból Marosszékre olly úton vergődünk ki, hol nem rég egy lovat, mig ura néhány lépésnyire a másnak felvergődni segített, felfaltak a medvék... Vissza-fordultunkban jó lesz még Sz. Gerlicére betérni, s Bacchust követve Tiboldi úr után, szétnézni e tájan is.

Haljuk hogy ajánlja Sz.Gerlice hegyeit Bacchusnak!

Ki a T e k e n ő b ő l felszippan emberül,
 Jó diák, jó arabs, jól beszél görögül.
 K i s v é r b ő l akárki csak hármát köppintsen,
 Ott is jól tud úszni, hogy egy csepp víz sincsen.
 Kit jól megőntözött nedve K i s b e k é n e k,
 Neki fársángi dal a halotti ének.
 Ki B e k e f ő borát gyakran megkereste,
 Nehezebb a feje mint az egész teste.
 A k i a N a g y B e k é b ő l ügyesen feltorkol,
 Bedől a kert alá s táncnótára horkol.
 Ki T i m a k borával bőven kezdett élni,
 Hogy ha néma volt is megtanul beszélni.
 K i k T i m a k a l y á b ó l kezdik a bórivást,
 Már félóra mulva nem ismerik egymást.
 Ki a N a g y ú j b ó l vett édes nedvességet,
 Nem tarthat miatta komja feleséget.
 A lábszőlők felett nem utolsó N y a l ó,
 A mi ebben terem jó konty alá való.
 Ki csordultig ázott B o r d á s n a k borába,
 Mintha gályát húzna úgy tántorog lába.
 Ki S o m h e g y borából csorgat hordócsapot,
 A kerttámasznak is emelit kalapot.

Ki B o d ó b ó l talál sokat kortyintani,
Gyermekeit sem tudja nevin szólítani.

Tovább így beszélteti Bacchust:

Ti sz. gerlicei hív szőlőművesek!
Szőlőhegyeitek mindenütt híresek.
De fájlalva hallom azt is felőletek:
Sokan élnek vissza a borral köztetek.
Egy a holdvilágon jöttiben úgy jár,
Hogy puskát fogott önteste árnyékára.
A más torkig telvén estve korcsomában,
Bédőlt egy körmözni kezdett pocsolyába:
Földhöz fagyott lába, s nagrága ülete,
Reggel iparkodék de fel nem kelhete.
Más szánnal ment nyárban a sokadalomba;
Búza helyett lisztet vitt volt a malomba.
Csizmáját foltozni küldé a szabóhoz;
Fiját keresztelni a falusbiróhoz. st. st.

Érintém mikép Marosszék teméntelen bort szűr
el; de hogy mire költi, nem mertem megmondani ko-
molyan. E sorokat jegyzém helyébe, gondolva, hogy
metsz ugyan, de legalább nem mérgez. E honi fogyasz-
tásnak mi lehet más oka, mint a jól el nem adhatás,
a jól el nem adhatásnak a keresetlen szőlőfajok, s a bor
rosz készítése. E szomorú igazságot Szechenyitől kell
hallani!

XLV.

ARANYOSSZÉK.

Én az anyagi világban legnagyobb nemzeti sebnék tartom, hogy hazánkban a föld nem szabad.. A nemesi birtokot békok között tartják... az ősiségi törvények; a jobbágyi birtokot, az urbéri viszonyok. És ha szegény e hon, ha csak egy közepszerű aratás is inséget, kéthárom aratás pedig éhséget okoz: azt hiszem e sebre nem lehet találni biztosabb gyógyszert, mint személyt önkénytől biztosító jó törvények mellett, e szót: „s z a b a d föld“

Kossuth.

Aranyosszék azon néhány mértföldnyi hely, mit adomány-levél szerént, István szakított ki Tordamegyéből, a kézdi székelyek számára; IV. v. Kun László adomány-levelet ad róla nekik, a száműzött v. III András megújítja kérésökre; s majd Sigmond, Ulászló, és Mátyás is megerősíti. Adta volt pedig hűségökért, mellynek tényeit említeni hosszasan tartaná, azért csak néhányat említ az oklevél; pl. mikor a kunok fellázadván királyi személye ellen zászlót emeltek volna, a székelyek leülteték; ismét mikor a tatár nagy részit a hazának feldulta és kirabolta volna, s nagy sereg láncra fűzöttékkel akarnának haza térni: ők a honért dühökkel Turochon várnál szembeszálltak, s többet ezernél megszabadítottak a rabigából; ezekért s meg 80 lóért, adja Kun László nekik Oronos földét. Lakóai ma is a kézdi szabad székelyek elegyedve oláhokkal, kik néhol egész falvakat foglalnak el, s kik 1618k határo-

zat nyomán, mint jobbágyok is perelhetnek önszemélyökben. A felfegyverzés ide is elhatott; de székely falú egyedül Bágyon katonáskodik, a többi oláh.

Mennyi viharak kelle e tájon átvonulnia. A Torockóváron, mellynél e földért harcolának, ma enyészett ül; a Turdavár temetett romokban néz le a lábait mosogató Aranyosra; s Dierna, mellyből Decebál utójára lépett ki mint dákkirály a Keresztes terére, kőhalom lett, s felette ma gabona terem. S minél némább pusztaság ült e romokra, annál ékeőbb nyelven mondja el a historia: mint kötözgeté a Keresztesmezőn a győztes Tráján sebesült vitézeit saját ingével; annál bosszusabban keresgéli a hont kiirtani akaró Vajda érdemelt gyalázatos emlékét, s búsan említi meg a kézdi hősöknek ajándékozott hely 30 falva nevét, mellynek néhányától nincs, s utcáin a Bogát kalászhaj inganak.

A bogáti szántóföldek szabályzata valóban saját-szerű. De ne büszkélkedjete vele, mert ha egykor jótékony volt, most ellenkezővé vált. E birtokhozi jogkövetelés valóságos guny a követelőre: fiuról fiura szál, vagy fileányra; eladni, kamatozobbal cserélni, vagy más által műveltetni tilos: mégis a harmadik használatlan év pünkösztje harmadik reggelén, szalad mennyinek csak tetszik, s a hamarabb érkezett magának eljegyzí. Az egyszerre érkezett civódók perén nyer a harmadik érkező. Ez történik a magtalanul halálozásokkor is. Lesik mig kiszakad a volt haszonbérő lelke, s vonaglásainál már futásnak indulnak, a gazdagon termő, de soknak gyakorta semmi értékű földért, s aztán saját-joknak hinni nem átalják. Pedig mit érnék egy forrással, mellyből szomjamat ugyan igen, de égő házomat megoltani nem szabadna? Mit használna nekem egy gyógyszer-tár, hol az egész szagát tünném és használnám egészséges koromban, de ha betegségre jutnék, skatulyákat félegesíteni tiltanának; s ha jobb légért ki-

lépnék míg erősödném, más elfoglalná helyemet? Mi értékű volna nekem egy olly tőkepénz, mellynek kamatja tartogatna ugyan szegényül, de ha a nyomor ki-
 turná a jólétet házomból, nem nyulhatnék hozzája? vagy ha nyomorultabb lennék mintsem kamatját is beszédhet-
 ném? vagy ha éppen éhségtől menthetném meg beteg-
 séges házomat, melly felgyógyulva mindent visszasze-
 rezhetne? Nem valódi képe-e ez a bogáti kiváltság jó-
 tékonyságának? Mert igazán égéskor használhatlan for-
 rás; betegségben tilos gyógyszerár, s a nyomorúság-
 ban el nem zálogasítható drágaság. Magyarhon a kirá-
 lyi jogot megakarja váltani, hogy ősi birtokait sajátjá-
 vá téve, becset szerezzen neki a megszorulás esetére.
 S Aranyosszék, hol királyi jog nincs, hogy a birtok be-
 csét csökkentse: több száz holdra terjedő áldott föld-
 becset elvevé, hogy lenne számatlan, kopott régi pénz
 az éhező kezében. Elismert igazság, hogy szabad föld-
 dőn, szabad művesek kezében virulhatnak fel az ipar
 aszni indult ágai; elismert igazság, hogy minél keve-
 sebb erő és idővesztéssel mivelhetni valamelly földet,
 annál olcsobban jó termése: s mégis Aranyosszéknek
 vannak földel, mellyekhez némellyik birtokos félnap
 mehet, s nem adhatja el, hogy árrával közelebb szerez-
 hessen. E földek rendszere elavult. E térség senkinek
 sem sajátja, meg kell elébb utóbb pénzen venni min-
 dennek, hogy később ő is eladhassa. Elhozta az idő az
 áruba vetés óráját, s inti hogy e szék népe is az em-
 beriség felfedezett útja felé siessen; s intő keze észre
 is van már véve, mert népnevelésről terveket hallok....
 De Nagy Pálkint: pénz pénz és harmadszor is pénz!
 Mert a pénz-források, mellyeket e végre nyitni és e
 csatornába venni akarnak itt, nem soká szárazon hagy-
 ják a medret, s a nagy és üdvös terv csirájában el fog
 senyedni. Pedig várni itt nem lehet, mert ha Ber'se-
 nyi olly lelket leverőn panaszkodik a romlásnak indult

magyarra; mit mondana az istenfélő székelynép, ide dicsően települt utódáról? hol sem értelmiség, sem erkölcsiség nem tartja fel a felzajdult testi erőt; hol iskola nincs, az úr templomába pedig circálok kényszerítik a nép egy részit? Ki látni kíván fejedelmi teremtű férfiakat, szép szűzek anyjává teremtetett nőket: o igen, itt láthat eleget, de felsehajt látásokra, mert kebelök puszta mint sok virágoké... Ezzel nem akarom megtagadni a jobb rész koszoruját, mindig meghajoltam az erénynek s a polgári koszorus előtt felállok mint a romai. Azonba ha sértem honfi büszkeségtek: ott a Bogát, mint a műiparnak lekötött, de feloldozható szelleme, váltsátok meg kevés pénzzel, s a kevésből olly öszveg gyürend, melly intézeteiteket gazdagokká, titeket szabadabbakátéve, vissza ad a megszomorított édes anyának.... De itt úgy-e az enyim és tiéd között fordul meg az ügy, s az önérdek szemközt áll a hazafisággal. Azonban itt a dics! s ti is mondogatjátok: hogy a jó nem bérért teszen; itt az út, melyen beléphetni a nemes honbajnokok sorába; vagy nemde önmagatokért adnátok? s ki nem adna jó szívvel, hogy napok után többszörösön vegye bé? Csekélység is volna az, s több éveken át befizetendő: mert a Bogát nagy, a szék 11 1/2 □ mértföldnyi; a nép száma 21,000 körül, s így egyebek is alapulhatnak e pénzerőn. S mikor b. Sina a nem magyar, százezereket ad ki bizonytalanra, Pestbuda összekötésire; hogyan ne adhatna pénzt ki egy Szék, hogy összekösse magát a miveltség és gazdagulás gyermekeivel. Most pedig minden szépítés dacára ki kell mondanom, hogy az egész székben nincs egy iskola, mit így kevezhetnénk: felnőnek a gyermekek, mint a mező füvei, s kik a szomszédos enyedi vagy tordai nagyobb iskolákba mennek is; tanolások közepén ott hagyják, s mennek haza, felesküsznek assessornak és nőt keresnek, nem gyanítva, hogy az illy szerelem nem más

mint a rövid éltű bogár gerjedelme, melyet mihelyt megízele, azonnal meg kell hálnia vagy átváltoznia.

Falvai közül említést érdemlenek Kövend, mint hol a székház van, mint a melly több jeles fiakot állított elő, s egyszemmind jó dohány és répa termő hely. Bágyon, mint egyetlen székely katona-falu Aranyos-székben, nyers lakósaival. Várfalva, különösen megjegyzendő Tordávali perfolyamáról egy követelt erdő felett, melly civódásnak a hely színén már több emberélet lett áldozatja. Csegez gyönyörű tájképéről, van pl. egy sziklaoldal a falu mellett, s belőle egy több százados tölgyfa emelkedik. Gyökerei a kemény sziklákon hasogatának magoknak utat, s ez külleg is látható; most a tetejére egy diófa is gyökerezett. Alóla jószerű forrás csorog alá és malmot hajt. Más megjegyzendő e falunál, hogy az utolsó években rézbányákat kezdenek lakosai, de bizonyos kedvetlenségek után félbe kellett hagyniok. Szentmihályfalva az Aranyos partján. Ide tévők le hazánk nagy reményű fiatalát Gedő Lászlót. Az ég mindenféle ajándékaival áldva volt: csinos külső, meleg kebel, sebes röptű ész; e kívül születés és birtok nagyot hagyának felőle reméltetni. Már tanulókorában elkezdé hatását kortársaira: egy hétilap volt mint szerkezőjének eszköze, hol szonoklata elnémult. Pályamunkákra jutalmat tett, innepeken legatust fogadott el, irt és egyebeket tett, hogy annál többet vesszünk benne. Irományai többnyire költőiek; kik utó dramáit olvasák, hiszik hogy Shakespearét megközelítette volna. Kár a kiadhatókat ki nem adni.

XLVI.

DOMBORÚ.

D. Aranyosszék oláh katona-falvai közül egy. Benkő beszél, hogy 1775 tavaszán sokan haltak. Megretten itt a nép, eszébe jut, mikép a mult őszen egy varázsló nőt is eltemettek, s hirdetni kezdék hogy haza jár. Ki-ássák, terdit veresnek száját pirosnak találák. A felháborodottak elmetszik szivét s belőle vér fecskendezett; sőt és fokhagymát téve szájába ismét eltemették, s hitték, hogy ő minden rosznak oka. Nevetséges ma úgy mint akkor, s nem történt-e meg az idén is Brassó körül? Itt van egyik leghatalmasabb forrása a babona kútfejének, s a halott-házon kívül nincs reá mód, mely által ellehessen háritani. De nem csak e végre, hanem a sirban felébredőkre nézt is igenkívánatos a halottház. A rothadáson kívül más jelelt a meghalásnak még orvosaink sem ismerik. S ki kezeskedik nekem hogy 48 órai tartás után, nem fogok siromban felébredni? Illy gondolatoknál nem lehet nem ohajtanunk vissza az ókór máglyáit; mert megborzad a lélek, ha a koporsóban felébredés kínaira talál gondolni, azon szűk és földalatti helyre, hol öntestén kívül, mi enni valót sem kap a nyomorult. Pedig azt mondják minden szából 6 szokott felébredni. Áldanunk kell Hufelandot, ez emberszerszerető eszméiert. A külföld ily házakat már a mult században építete, nálunk mai napig sincs. Mi nem vehetjük ugyan a Weimáritól a mintát, s ha drótok- s esengetjűkkel nem látnók is el a halott izmait; elég lenne egyelőre minden falunak egy kis ház a temetőben, hol a rokonok rokonaikat jó szivvel virasztanák a megrothadásig.

XLVII.

SZÉKELYKÓ.

Igy nevezik ma a várt, mely alatt a kézdiék megvívának a tatárokkal. Meredek csúcsan feküdt, ma csak kapujának egy része kivehető. Ide gyűl fel Aranyosszék és Toroczko a meleg idők szebb napjain, éldelni a táj gyönyöreit... **S** a hely valóban megérdemli a szép nevet. Körülünk erdők, hátunk megett az abrudbányai sziklatetők, balunknál tudjuk elkigyozni a pajzán Aranyost, előttünk a Szék s keresztes rónáit képzeljük; s ezeken kívül a vár alatt egy várost, tisztes jó emberekkel, a sajátságos Toroczkot. Egykor estvére harangozott e nép, a nap lemenni készült, lelkemnek olly jól esett, mintha értünk a nap is leborult volna a hegyormokon; vagy mintha héber templomná vált volna a táj, s a nap menni akart volna a szentek szentibe érettünk imádkozni. Most az estve eszméivel a nemzeti teremtés estvéi párosulnak. Nemzetünk mondám az új teremtés hat napjából leélt ötöt, s harmadika volt azon kor, melyben itt küzdének a székelyek. Ez est gyászban ment le, mert az Árpádokat eltemeté, s most a hatodik hajnalán vagyunk. És ne kívánjátok megtagadni ez éjszakák lételét. Hiszen a nap is elfárad és elvonul, a természet is éjjen veti meg a szebb hónap alapját. A Nemzet élet is éjbe borul, ha megbágyad a nép, s a nemzet virágai új életerővel telnek el reggelre: a nemzetiség gyakran rálopja csokját a szabadság angyalára, s a tegnapi bágyadt nemzet erőteljesen lépik elő. Hiszen reggel a beteg is életerőt érez idegein. Virad keljünk és haladjunk!

T a r t a l o m:

	<i>lap.</i>
I. B é v e z e t é s ű l: A polgári népjollétról. A jollét anyagilag. Első kellék a tápszér. Élelmi mozgalmak. Más az ital. Szeszes italok. Más a ruházat. A divat. Más a lakhely. Építési dűh korunkban. A jollét szellemileg. Rabszolgaság. Más az alkotmány. Vigasztalások. Más a nyelv. Nemzeti irodalom. Más a vallás.....	1.
II. M a r o s s z é k: Székelyhon földében temérdek kincs, népénél nemzeti erő, alkotmányában szabadság. S. mind ez parlagon.....	25.
III. M a r o s v á s á r h e l y: Várfalak és céhek. Műipar. Művészet. Ökörsütés. Hóstettek. Kiváltságok. Lángelmék. Ujabb mozgalmak. Teleki-könyvtár.....	29
IV. M i k h á z a: Kolostorok. Romai régiségek....	41.
V. M a k f a l v a: A Wesselényi-iskola. Népinevelési ohajtások. Ó és újteremtés. Virad a hatodik nap. Korány-csillagok.....	43.
VI. U d v a r h e l y s z é k: Attila lakhelye. Az anyaszék. Székelyek eredetéről kételyek és vélemények. Egy problema.....	49.
VII. P a r a j d: Sóügy.....	55.
VIII. K o r o n d: Előpatak. Borszék. Korond.....	56.
IX. F i r t o s: Várrom. Más két hegy. A hon felszíne. Szegénység oka. A népben az ok. Csak népinevelés segít.....	58.
X. G a g y: Orvosi politia.....	65.

	<i>lap.</i>
XI. S z. K e r e s z t u r: Gymnasiumi szerkezet. Szép művészetek.....	66.
XII. A g y a g f a l v a: Az agyagfalvi Constitutio. Adózás kezdete, kifejlése, jelenje.....	70.
XIII. U d v a r h e l y: Iskoláink. Isk. törvénye- ink. Kis József emléke.....	73.
XIV. S z é k e l y t á m a d: A vár. Szabadság- harcok. Előjáték. Balassazendülés. Kolozs- vári vérnep. Bátori Sigmond. Bátori András. Székely Mózes. Bocskai. Apotheosis.....	78.
XV. O l á h f a l u: Történeti jellemvonal. Anek- doták. O. kiváltságai.....	90.
XVI. K i r u j: Szövőgyár és vashámor.....	93.
XVII. H o m o r. A l m á s: Jellemzés. Hétköznep. Vasárnap. Vallásosság. Templom és iskola. Munkásság. Kisdédóvó-intézet.....	95.
XVIII. H a r g i t a: Almási barlang. Minősége. Keletkezése. Regék.....	102.
XIX. H o m r o d m e n t e: Jobbágyság származá- sa. Rendek kifejlése. Urbér. Örökváltság. Jobb jövő.....	106.
XX. R i k a: Bitófa. Halálos büntetés: Ne öljl!...	112.
XXI. E r d ő v í d é k: Gazdasági egylet. Benkő szobra. Szobrászat története. Mai szobrászat célja. Végszó hozzánk.....	116.
XXII. F e l s ő - R á k o s: Borvize.....	124.
XXIII. V a r g y a s: Katonaság. A kat. szabály- zat. Lustrák.....	125.
XXIV. K ö z é p a j t a: Benkő József. Papi ke- pe. Papiözvegy nyugpénz.....	129.
XXV. B ö l ö n: Farkas Sándor emlékezete.....	132.
XXIV. N a g y a j t a	135.
XXVII. H á r o m s z é k: Földészet. Tájbeszéd..	137.
XXVIII. S e p s i s z e n t g y ö r g y: Katonai is- kola és fenyték.....	140.

	<i>lap.</i>
XXIX. Laborfalva: Erdély és Magyarhon.	
Laborfalvi Róza.....	142.
XXX. Eresztevény s Székelybánja.....	145.
XXXI. Kovászna: Borvize és iskolája.....	146.
XXXII. Torjai és Tusnádi kegyek; Bü-	
dös. Szentanna-tava. Bálványosvár. Egy tör-	
téneti rege.....	152.
XXXIV. Csík: Gyár és dolgozoház. Revindi-	
cált hávasok.....	164.
XXXV. Csíktusnád: aszékelyek mint papok.	167.
XXXVI. Csíkszereda: vára, s egy társulat	
esete.....	168.
XXXVII. Cs. Somlyó: Börtönkamrák. Külföld	
börtönei körül.....	170.
XXXVIII. Mádéfalva: Népszava. Emlékezel	
1763ra.....	173.
XXXIX. Szentdomokos: Erdély Peru. Bá-	
hyája története. Bátori András bukta. E tra-	
goedia Frankhonban. A Bourbon és Bátori-	
ház. Emlékek a sír körül.....	176.
XL. Tarkó: Egy példázat az uniora.....	182.
XLI. Gyergyó: A marosi tutajozás veszedel-	
mei és nyeresége.....	186.
XLII. Gy. Szentmiklós: Kereskedésünk.	
Mozgalmak. Kivihető anyag.....	189.
XLIII. Borszék: Fördés. Haszonbére. Útak....	193.
XLIV. Sz. Gerlice: mint Borföld.....	197.
XLV. Aranyosszék: A Bogát. Királyi jog.	
Népmiveltség. Nevezetesebb falvai.....	199.
XLVI. Domboru: Babona és Halottház.....	204.
XLVII. Székelykő: Virad.....	205.